

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

**Πατρότητα στην Προσχολική Ηλικία και την Εκπαίδευση: Μια
κοινωνιολογική προσέγγιση του πατέρα για την φροντίδα και
την εκπαίδευση των παιδιών του.**

ΝΑΤΑΛΙΑ ΠΑΠΑΧΑΝΤΖΗ

A.M. 0319M015

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2021

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Βασιλική Καντζάρα, Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο
(Επιβλέπουσα)

Γεράσιμος Καραμπελιάς, Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον
Πανεπιστήμιο

Αντιγόνη- Άλμπα Παπακωνσταντίνου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας,
Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ

Copyright © Ναταλία Παπαχαντζή, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στον πατέρα του Δημήτρη και της Νεφέλης που φρόντιζε πάντα να τους
καθησυχάζει,
Στον πατέρα του Διονύση, που δεν μπορούσε να κρύψει την αδυναμία του
και μια καθυστερημένη «συγγνώμη», που δεν τον βοήθησα αρκετά,
Στον πατέρα της Αήδας και του Δημήτρη, που η απουσία του ήταν πιο
ισχυρή από την παρουσία του,
Στον πατέρα του Στέλιου, που είχε αναλάβει εξ ολοκλήρου την φροντίδα
του και μεγάλωνε ένα τόσο ευγενικό παιδί,
Στον πατέρα των κοριτσιών που τα έβλεπε μόνο για ένα τέταρτο το
μεσημέρι στο προαύλιο του σχολείου, «γιατί δεν είχε καλές σχέσεις με την
σύζυγο»,
Στον πατέρα του Γιάννου που του έλεγε τόσο επιδεικτικά «Μπαμπά, δεν
σ'αγαπάω»,
Στον πατέρα του Ορέστη που προσπαθούσε να καταλάβει πώς μπορεί να
βοηθήσει το παιδί του
Και σε όλους τους πατέρες που ανοίγουν την πιο θερμή τους αγκαλιά για
να υποδεχθούν τα παιδιά τους στο σχόλασμα.*

Πρόλογος

Ο λόγος που αποφάσισα να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα, δεν μπορεί να περιοριστεί σε ένα γεγονός. Αντιθέτως είναι σύνολο καταστάσεων που μου εξάπτουν την περιέργεια να ασχοληθώ με την πατρότητα, πόσο μάλλον σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Ήδη, όταν έκανα την πρακτική μου, σε ένα νηπιαγωγείο της Καλλιθέας, σε μια ομάδα παιδιών που έπαιζαν "οικογένεια", υπήρχε ένα αγόρι που οι φίλοι του, του πρότειναν να κάνει τον πατέρα και αυτός με πολλή συστολή και δειλία τους ρώτησε: "Δηλαδή; Δεν ξέρω τι να κάνω;" Τότε ένας φίλος του τον καθυσόχασε και του είπε: "Α! Δεν χρειάζεται να κάνεις τίποτα! Θα μας λες μόνο πότε είναι η ώρα να πάμε για ύπνο!" Η εύστοχη και απλοϊκή απάντηση του παιδιού, με έκανε να αναρωτηθώ ποιος είναι ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια και πώς εκδηλώνεται από την οπτική γωνία του ίδιου.

Ένα άλλο περιστατικό που με συγκίνησε αρκετά, ήταν ένα αφιέρωμα της κρατικής τηλεόρασης σε άτομα που είχαν συμμετάσχει στα προγράμματα του ΚΕΘΕΑ καθώς και τις οικογένειές τους. Σε αυτή την εκπομπή ένας πατέρας, που ο γιος του, ήταν χρήστης ναρκωτικών ουσιών, είπε ότι η διαδικασία της απεξάρτησης του γιου του, τον έκανε να σκεφτεί ότι στο σπίτι τους δεν ήταν οικογένεια απλώς κάποιοι άνθρωποι που συγκατοικούσαν. Δεν θα μπορούσα να παραλείψω μια ομιλία του ψυχιάτρου Δ.Καραγιάννη στο TedxAcademe, που αναφέρεται στο ότι παλιότερα οι δύο γονείς χώριζαν τις αρμοδιότητες με μεγάλη σαφήνεια και οριοθέτηση, όπως γίνεται στα υπουργεία. Πιο συγκεκριμένα, *"το Υπουργείο Εξωτερικών, Αμύνης και Οικονομικών, το είχαν αναλάβει οι άντρες, ενώ τα Υπουργεία Εσωτερικών, Υγείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων και Πολιτισμού, οι γυναίκες"*. Επειδή, ίσως σε κάποιες οικογένειες, αυτός ο διαχωρισμός ισχύει μέχρι και σήμερα, ήθελα να μελετήσω και με την ελπίδα να διαφεύσω ότι ο πατέρας δεν έχει ενεργή εμπλοκή στη φροντίδα του παιδιού του.

Το θέμα της πατρότητας με απασχολούσε ακόμη και στις πιο χαλαρές στιγμές μου, από μια απλή συζήτηση σε ένα κυκλαδίτικο νησί, που διαπίστωσα ότι η πατρική ιδιότητα δεν είναι απλά δοτή. Αντιθέτως, ο άντρας επιλέγει αν θα την ενστερνιστεί ή αν θα υπερασπιστεί την επιλογή του, να μην εμπλακεί καθόλου στο μέγλωμα του παιδιού του.

Ο σημαντικότερος ίσως λόγος που επέλεξα να ασχοληθώ με την πατρότητα, είναι γιατί στην ηλικία των πέντε ετών, όταν ζούσα με την οικογένειά μου σε ένα νησί του Ιονίου,

ο πατέρας μου χρειάστηκε να μείνει μόνιμα στην Αθήνα για κάποια χρόνια, για επαγγελματικούς λόγους, χωρίς τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.

Μέσα από αυτή την μελέτη θα ήθελα να τοποθετήσω τον πατέρα στην θέση που του ανήκει. Ότι είναι δηλαδή ένας ενεργός άντρας, που πέρα από την παρουσία του στην κοινωνική ζωή και στον έξω κόσμο, μπορεί να είναι αυτός που προσφέρει ασφάλεια στα παιδιά του. Επίσης ακούω εκπαιδευτικούς να λένε ότι οι πατέρες δεν ασχολούνται καθόλου, κάτι που με θυμώνει πολύ. Δεν γνωρίζω αν στις μέρες μας μπορούμε να μιλάμε για συμβολική βία όπως αυτή που αναπτύσσεται στην θεωρία του Bourdieu, τον άνδρα να ασκεί την συμβολική εξουσία. Δεν γνωρίζω δηλαδή αν αναφερόμαστε τώρα πια για ισότητα των δύο φύλων που και οι δύο έχουν αποδεχτεί το ένα το άλλο και δίνει χώρο ο ένας στον άλλον. Δεν γνωρίζω αν έχει να κάνει με το πόσο δυναμικές είναι οι γυναίκες, που έχουν προοδευτικά ισχύ τώρα πια και στην εργασιακή και στην οικογενειακή σφαίρα, και καλό θα ήταν να αναδειχθεί.

Η συγκεκριμένη εργασία έχει στόχο να εξετάσει και να αναδείξει την πατρική εμπλοκή στην προσχολική ηλικία. Ως εμπλοκή δεν θεωρείται μόνο η οικονομική παρουσία του πατέρα, δηλαδή η εξασφάλιση στέγης, τροφής, ρουχισμού ή και παιχνιδιών, αλλά η πιο ουσιαστική παρουσία.

Με ποιον τρόπο, λοιπόν, οι πατέρες φροντίζουν τα παιδιά τους; Τι εμπλοκή έχουν στην καθημερινότητά τους; Τι συμμετοχή έχουν στην εκπαίδευσή τους;

Για να γίνω πιο σαφής, θα ήθελα να εξετάσω αν οι πατέρες παίζουν με τα παιδιά τους, στο σπίτι ή στο πάρκο. Ως παιχνίδι εννοώ είτε το συμβολικό είτε κάποιο άλλο παιχνίδι κανόνων. Ακόμη και το παράλληλο παιχνίδι είναι σημαντικό, δηλαδή σε χειρωνακτικές εργασίες, που μπορεί το παιδί να είναι δίπλα στο πατέρα του και, να τον μιμείται σε ό,τι κάνει.

Ένα άλλο σκέλος που με ενδιαφέρει είναι αν συμμετέχουν στην ρουτίνα του παιδιού, αν δηλαδή θα το συνοδεύουν από και προς στο σχολείο, αν ασχολούνται με την τηλεκπαίδευση, αν δεν εργάζονται, αν θα πλύνουν τα παιδιά τους ή αν θα τα βάλουν για ύπνο. Ένα άλλο σκέλος που με ενδιαφέρει είναι αν έχουν ενεργή συμμετοχή στις καθημερινές δουλειές του σπιτιού, ώστε να επιτευχθεί η φροντίδα των παιδιών. Αν δηλαδή μπορεί να πλένουν τα πιάτα ή να κάνουν τις αγορές της καθημερινότητας, ή αν βλέπουν ταινίες οικογενειακώς. Όπως επίσης με ενδιαφέρει να μελετήσω αν απευθύνονται σε κάποιον ειδικευμένο για την φροντίδα των παιδιών τους. Ένα άλλο σκέλος είναι, αν έχουν παρατηρήσει να συμπεριφέρονται όπως οι δικοί τους πατέρες

στα παιδιά τους. Αν δηλαδή διαπιστώνουν ότι ασυναίσθητα μιμούνται τον δικό τους πατέρα και σε ποιες περιπτώσεις.

Είναι πιθανόν οι πατέρες να αναφερθούν στην σωματική κόπωση που τους εμποδίζει να συμμετέχουν στην ανατροφή των παιδιών τους, αλλά αναρωτιέμαι αν και οι ίδιοι παίρνουν πρωτοβουλία να συμμετέχουν.

Κατά την εκπόνηση της διπλωματικής είναι απαραίτητο να ευχαριστήσω τα πρόσωπα που με βοήθησαν για την πραγματοποίησή της. Καταρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Καντζάρα, που από την πρώτη στιγμή αποδέχτηκε να είναι η επιβλέπουσα της παρούσας εργασίας και με παρότρυνε να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα, και ας μην έχουμε γνωριστεί ποτέ δια ζώσης. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Παπακωνσταντίνου, που με βοήθησε σε βιβλιογραφικές πηγες καθώς επίσης και τον κ. Καραμπελιά που μέσα από τα μαθήματα του με προέτρεψε να μην φοβάμαι την κοινωνική θεωρία. Για μένα σημαντικό ρόλο έπαιξε και η διδασκαλία της κ. Δραγώνα, που ανέδειξε την πατρότητα ως θεματολογία όπως επίσης και την κ. Ασκούνη, που στα μαθήματά της, Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης, μου έδινε συνεχώς ερευνητικά ερεθίσματα και ερωτήματα. Παράλληλα, σημαντικά πρόσωπα υπήρξαν όλοι μου οι καθηγητές και στις προπτυχιακές και μεταπτυχιακές μου σπουδές, όπως επίσης και οι συμφοιτητές μου που ήταν για μένα συνοδοιπόροι σε αυτό το ταξίδι της γνώσης. Η παρουσία τους ήταν σημαντική αφού η Κοινωνιολογία είναι μια επιστήμη που κλήθηκα να την μελετήσω εξ αρχής.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω το φιλικό μου κύκλο, που ήταν πρόθυμος να ακούσει πάντα τις ανησυχίες μου σχετικά, τόσο με την έρευνα όσο και με την εκπόνηση της εργασίας μου. Όπως επίσης τα μέλη της οικογένειάς μου και κυρίως τα ανίψια μου, που με έκαναν να αναρωτηθώ για τον ρόλο του πατέρα στην παιδική τους ηλικία.

Περιεχόμενα

Περίληψη	8
Abstract	9
1. Εισαγωγή	10
2.1. Η πατρότητα ως ιδιότητα σε διαφορετικές επιστήμες	15
2.1.1 Η οπτική της ψυχολογίας:	15
2.1.2. Η παιδαγωγική οπτική:	17
2.1.3 Η κοινωνιολογική οπτική:	18
2.2 Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις	20
2.2.1 Η ανδρική κυριαρχία στην θεωρία του Bourdieu:	20
2.2.2. Η θεωρία του Parsons:	23
2.3 Περίληψη	29
3.Μεθοδολογία και Σχεδιασμός της Έρευνας.....	31
3.1 Η θεωρία των στάσεων	31
3.2. Η θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης	32
3.3. Σχεδιασμός έρευνας.....	33
3.3.1. Στάδια της έρευνας	33
3.3.2. Σκοπός της έρευνας	35
3.4. Μέθοδοι Έρευνας	36
3.4.1. Ποιοτική Έρευνα	37
3.4.2. Επιλογή υποκειμένων της έρευνας.....	38
3.4.3. Τόπος της έρευνας.....	43
3.5. Προβληματισμοί κατά την διεξαγωγή της έρευνας.....	44
3.6. Περίληψη	45
4.Η πατρότητα στο σήμερα.....	46
4.1.Η γέννηση του παιδιού, η μόρφωσή του και τα παιχνίδια	46
4.1.1.Πατρότητα: είναι κάτι «υπέροχο» ή είναι κάτι που προκαλεί ανησυχία;	46
4.1.2.Η γέννηση του παιδιού για τον πατέρα	49
4.1.3 Πατρότητα και εκπαίδευση	52
4.1.4 Η καθημερινότητα	55
4.1.5 Τα παιχνίδια με τον πατέρα	57
4.2 Περίληψη	62
5.1. Ο πατέρας, το παιδί... και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.....	65
5.1.1. Η συμπεριφορά του πατέρα προς τα παιδιά του	65
5.1.2. Οι σχέσεις του πατέρα με τη μητέρα	76
5.1.3. "Αχ, αυτή είναι μια ερώτηση παγίδα": η συνάντηση του πατέρα με τον δικό του πατέρα	83

5.1.4 Συμβουλές ειδικών	89
4.2 Περίληψη	91
5. Περίληψη και συμπεράσματα της έρευνας.....	94
6. Επίλογος	101
Βιβλιογραφία.....	103
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	105

Περίληψη

Στην βάση της εμπειρικής έρευνας, που διεξήχθη, διερευνά την πατρότητα στην προσχολική εκπαίδευση και ηλικία, από μια κοινωνιολογική σκοπιά. Στο θεωρητικό υπόβαθρο γίνεται ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που σχετίζεται με την πατρότητα καθώς και προηγούμενες μελέτες που αφορούν το ελληνικό και παγκόσμιο χώρο. Επιπλέον σε αυτήν παρατίθενται διαφορετικές προσεγγίσεις και οπτικές όπως από την ψυχολογία, τα παιδαγωγικά και την κοινωνιολογία. Επειδή λίγες είναι οι κοινωνιολογικές έρευνες που έχουν γίνει σχετικά με τον πατέρα, η συγκεκριμένη έρευνα συνθέτει κάποιες σχετικές κοινωνικές θεωρίες. Το θεωρητικό πλαίσιο βασίζεται στην θεωρία του Bourdieu και τη θεωρία του Parsons, οι οποίες έχουν ασχοληθεί έμμεσα με το συγκεκριμένο θέμα. Η εργασία βασίστηκε στην θεωρία των στάσεων και στην θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης. Στόχος της έρευνας είναι η διερεύνηση της φροντίδας του πατέρα προς τα παιδιά του. Η μεθοδολογία είναι η ποιοτική μέθοδος μέσω συνεντεύξεων. Οι συνεντευξείς έγιναν με 20 πατέρες που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί στην προσχολική ηλικία (4 έως 6 ετών) από διάφορα μέρη της Αττικής, ώστε να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερο διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, από διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο. Ακόμα, γίνεται μια εστίαση στον χρόνο που αφιερώνουν οι πατέρες στην οικογένειά τους και στο χρόνο που αυτοί εργάζονται. Πιο συγκεκριμένα διερευνάται η πατρότητα, πώς οι ίδιοι την ορίζουν, τα συναισθήματα που προκύπτουν κατά τη γέννηση ενός τέκνου, η εκπαίδευση, η καθημερινότητα και τα παιχνίδια με τα παιδιά. Επιπλέον μελετάται ο πατέρας προς όλα τα μέλη της οικογένειας, δηλαδή τα υπόλοιπα παιδιά, μεγαλύτερα ή μικρότερα, διαφορετικού ή ίδιου φύλου καθώς και οι σχέσεις με τη μητέρα. Παράλληλα, η έρευνα εστιάζει στις σχέσεις του πατέρα με το δικό του πατέρα, και αν υπάρχει ταύτιση ή διαφοροποίηση αλλά και στις συμβουλές ειδικών. Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα της έρευνας, που συναντούμε λοιπόν τον πατέρα να έχει πιο ενεργή παρουσία στην φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών του. Αυτό σημαίνει ότι ο σημερινός πατέρας μοιράζεται τα συναισθήματά του και τον χρόνο του και προσπαθεί να επιλύσει τυχόν δυσκολίες που μπορεί να ανακύψουν. Αξίζει να σημειώσουμε ότι, εμφανίζει δυναμική εμπλοκή τόσο στην εκπαίδευση όσο και σε διάφορες δραστηριότητες που συμμετέχουν τα παιδιά του.

Λέξεις-κλειδιά: πατρότητα, προσχολική εκπαίδευση, ποιοτική έρευνα, κοινωνική θεωρία

Fatherhood in Early Childhood Age and Education; A sociological perspective of the father about caring and education of their children

Abstract

Papachantzi Natalia

The present master thesis examines the fatherhood in early childhood age and education, from a sociological perspective. It includes a bibliography research about fatherhood in Greece and globally. Moreover, it is mentioned the fatherhood from different scientific perspectives, such as psychology, pedagogy and sociology. The researches about fatherhood from sociological perspective are few, this research compose some specific social theories. As the theoretical background it is used the theory of Bourdieu and the theory of Parsons, who they had already focus on this subject. The aim of this research is to find the caring of the father to their children. Following the method of a qualitative research and based on the theory of symbolic interactionism and the theory of attitude. The interviews were about 20 fathers, who live in Attica, in different areas so as to find out the different socio- financial status. This father should have, at list one child from 4 till 6 years old. In addition, this research is about fatherhood, what it is for them, the feeling about the birth of their child, the education, the daily life and the games with the children. Furthermore, it shows who the father behaved to the children, to his wife and the relation with his own father. This thesis concludes with the results of the research and the active way that the father is on these days

Key-words; fatherhood, early childhood education, qualitative research, sociological perspective

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία έγινε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών σπουδών της Κοινωνιολογίας. Μετά από τρεις κύκλους μαθημάτων εστιάζουμε σε ένα συγκεκριμένο θέμα με στόχο την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας. Το πρόβλημα που μελετάται είναι ποια είναι η συμμετοχή του πατέρα στην φροντίδα και την εκπαίδευση των παιδιών τους. Καταρχάς αξίζει να αναδειχθεί η νοοτροπία των πατέρων στο σήμερα για την φροντίδα και την εκπαίδευσή τους. Σε ένα δεύτερο επίπεδο μελετάται η έμπρακτη εμπλοκή τους στην ζωή των παιδιών.

Μετά από μια διεξοδική μελέτη της βιβλιογραφίας και μετά από μια προσωπική εστίαση στην πατρότητα μέσα από τρεις επιστήμες (ψυχολογία, παιδαγωγικά, κοινωνιολογία) καταλήξαμε στο ερευνητικό ερώτημα. Το θέμα της εργασίας είναι η πατρότητα στην προσχολική εκπαίδευση και ηλικία, με στόχο να προβληθεί μια κοινωνιολογική προσέγγιση του πατέρα σχετικά με τη φροντίδα των παιδιών του. Τα κυριότερα ερωτήματα της έρευνας είναι: *"Πώς φροντίζουν οι πατέρες τα παιδιά τους; Τί σημαίνει για αυτούς φροντίδα; Τί συμμετοχή έχουν στην εκπαίδευσή τους;"*. Η έρευνα εστίασε σε πατέρες που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί στην προσχολική ηλικία και που είναι κάτοικοι της Αττικής. Χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική έρευνα και πιο συγκεκριμένα η συνέντευξη σε βάθος και ως μεθοδολογία έγινε η χρήση των εργαλείων από τη θεωρία εύρεσης στάσεων καθώς και της συμβολικής διαντίδρασης. Αν και οι δύο θεωρίες φαίνονται αντικρουόμενες, στη διάρκεια της έρευνας κρίθηκε αναγκαίο να αξιοποιηθούν αμφότερες ώστε να γίνει η προσέγγιση και από αυτές τις δύο μεθοδολογικές θεωρίες.

Βασικό κίνητρο της έρευνας ήταν να δοθεί περισσότερο χώρο στον πατέρα και να διερευνηθεί ο κυριότερος ρόλος στη ζωή του παιδιού. Κατά την διεξαγωγή όμως της έρευνας, αναδείχθηκαν και άλλες οπτικές που κρίθηκε αναγκαίο να φωτιστούν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ότι δεν μπορούσαμε να αρκεστούμε στη σχέση του πατέρα με το παιδί του αλλά έπρεπε να συμπεριληφθούν και τα υπόλοιπα παιδιά, την σύζυγο ακόμη και τον πατέρα των συμμετεχόντων. Όπως επίσης δεν μπορούσαν να παραληφθούν και τα ωράρια των πατέρων ώστε να γίνει η διάκριση για το χρονικό διάστημα που περνούν με τα παιδιά τους.

Ο λόγος που χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική έρευνα ως εργαλείο είναι γιατί θεωρείται ότι μέσα από αυτό, μπορεί ο ερωτώμενος να δώσει οποιαδήποτε διάσταση επιθυμεί, χωρίς να περιοριστεί σε συγκεκριμένα στεγανά. Οι συνεντεύξεις σε βάθος μπορεί να

αφήνουν ένα μεγάλο περιθώριο διεύρυνσης στους συμμετέχοντες, αλλά την ίδια στιγμή καλούνται να αναδείξουν συγκεκριμένες οπτικές στα ερωτήματα που τους τίθενται.

Οι παράμετροι ώστε να γίνει η συγκεκριμένη επιλογή των ερωτώμενων ουσιαστικά ήταν δύο. Αρχικά να έχουν τουλάχιστον ένα παιδί στην προσχολική ηλικία, δηλαδή από την ηλικία τεσσάρων έως έξι ετών, και να είναι κάτοικοι της Αττικής. Οι λόγοι που επιλέχθηκαν οι ερωτώμενοι από την πρωτεύουσα, είναι αφενός επειδή είναι μια πολυπληθής πόλη και αφετέρου επειδή μέσα σε αυτήν υπάρχουν πολλά κοινωνικά στρώματα. Μέσα από τις απαντήσεις τους, θελήσαμε να διακρίνουμε αν διαφοροποιούνται οι στάσεις των πατέρων τόσο για την πατρότητα όσο και για την εκπαίδευση των παιδιών τους.

Πριν όμως γίνει η παρουσίαση της έρευνας αξίζει να δούμε πώς διατυπώνεται ο όρος και η ερμηνεία της λέξης πατέρας. Πέρα από τους όρους αρσενικός γονέας ή γεννήτορας, αναφέρονται και οι τύποι πατέρα όπως πάτερ-φαμίλιας, πατέρας-αφέντης, αυτός που εισηγείται σε κάτι, αυτός που ενεργεί για κάποιους άλλους, όπως και ο όρος πνευματικός πατέρας, Πατέρες της Εκκλησίας ή και πατέρες της φιλοσοφίας. Ομοίως η πατρότητα ορίζεται ως ιδιότητα που έχει ο πατέρας (Μπαμπινιώτης, 2004).

Η παρούσα εργασία αποτελείται από επτά κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά την εισαγωγή της διπλωματικής εργασίας και του θέματος. **Στο δεύτερο κεφάλαιο** αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο. Αρχικά γίνεται μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, με μια σύντομη αναφορά σε προγενέστερες έρευνες και την θεματολογία τους. Στη συνέχεια βλέπουμε την πατρότητα όπως έχει μελετηθεί από διαφορετικές κοινωνικές επιστήμες. Έπειτα, παρουσιάζονται οι δύο βασικότερες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις καθώς και η θεωρία στην οποία βασίζεται η εργασία.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά την μεθοδολογία και τον σχεδιασμό της έρευνας. Καταρχάς γίνεται μια αναφορά και ανάλυση στην θεωρία εύρεσης στάσεων και πώς αυτή συνδέεται με τη συγκεκριμένη εργασία, όπως επίσης και η θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης. Επιπλέον παρατίθεται ο σχεδιασμός της έρευνας με λεπτομερή περιγραφή, δηλαδή καταγράφονται τα στάδια της έρευνας καθώς και ο σκοπός της. Στο ίδιο κεφάλαιο αναφέρεται η ποιοτική μέθοδος της έρευνας, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, ο τρόπος διεξαγωγής της και το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τους προβληματισμούς που προέκυψαν κατά την διεξαγωγή της.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναφέρονται τα αποτελέσματα της έρευνας. Αρχικά, διακρίνουμε πώς είναι η πατρότητα στο σήμερα. Πιο συγκεκριμένα μελετάται το πώς ορίζουν οι πατέρες την πατρότητα, τα συναισθήματα κατά την γέννηση των παιδιών τους όπως επίσης και η εμπλοκή τους στην εκπαίδευση. Επειδή η συγκεκριμένη εργασία διεξήχθη στο χρονικό διάστημα της πανδημίας, κρίθηκε αναγκαίο να ασχοληθούμε περισσότερο με την τηλεκπαίδευση των παιδιών. Επίσης γίνεται μια διεξοδική αναφορά για την καθημερινότητα των πατέρων με τα παιδιά τους όπως επίσης και το χρόνο που περνούν, το απόγευμα μαζί. Στο επόμενο υποκεφάλαιο αναφέρονται τα παιχνίδια που παίζουν οι πατέρες με τα παιδιά τους καθώς και η συνήθεια να διαβάζουν κάποιο παραμύθι πριν κοιμηθούν.

Το πέμπτο κεφάλαιο, που αποτελείται πάλι από τα αποτελέσματα της έρευνας, εστιάζει περισσότερο στον πατέρα ως ενεργό μέλος της οικογένειας. Παρατηρούμε δηλαδή πως η πατρότητα εμπλέκεται και με τα υπόλοιπα παιδιά καθώς και με την σύζυγο-μητέρα. Αναφέρονται δηλαδή οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους, σχετικά με τις «δουλειές του σπιτιού» όπως επίσης και τυχόν τριβές που μπορεί να υπάρχουν αναφορικά με τη φροντίδα των παιδιών τους. Επίσης διακρίνουμε και τις σχέσεις του πατέρα με τον δικό του πατέρα κυρίως στις συμπεριφορές που φαίνεται είτε να ταυτίζονται είτε να διαφοροποιούνται. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τους πατέρες που έχουν απευθυνθεί σε κάποιον ειδικό σχετικά με προβλήματα που μπορεί να έχουν ανακύψει στο μέγαλωμα των παιδιών τους.

Το έκτο κεφάλαιο περιλαμβάνει την περίληψη και τα συμπεράσματα της έρευνας που αφορούν τόσο σε παλαιότερες έρευνες, συμπεριλαμβανομένου και του θεωρητικού υπόβαθρου, όπως επίσης και στην παρούσα έρευνα με τα συμπεράσματά της.

Η συγκεκριμένη εργασία ολοκληρώνεται με τον επίλογο και την σύντομη ανασκόπηση της έρευνας.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο

Η πατρότητα είναι μια ιδιότητα που φέρει ο άνδρας όταν γίνεται πατέρας. Η πατρότητα συνδέεται συνήθως με το κοινωνικό φύλο του άνδρα και απορρέει από την διάκριση των ρόλων στο πλαίσιο της οικογένειας. Την ίδια στιγμή όμως δημιουργείται μια συγγένεια μεταξύ των γονιών, εκ αγχιστείας και εξ αίματος με τα παιδιά τους. Ως αποτέλεσμα υπάρχουν αιτιακές σχέσεις που είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, δηλαδή την δημιουργία της οικογένειας και συνάμα της συμβίωσης¹. Αυτό έχει μεγάλη επιρροή στην συναισθηματική επεξεργασία του γεγονότος, αφού αναθεωρούνται οι ρόλοι, τα συναισθήματα και οι ευθύνες². Φυσικά, πολλοί είναι και οι πατέρες που δεν μπορούν να το διαχειριστούν και εκδηλώνουν με διαφορετικό τρόπο την ανησυχία τους³. Η επιρροή αυτή φαίνεται πιο έντονα στον καταμερισμό εργασίας μέσα στο σπίτι, μιας και βλέπουμε ότι ο πατέρας δεν ακολουθεί παραδοσιακές πρακτικές αλλά συμμετέχει στο πρότυπο του «νέου άνδρα»⁴. Εκτενέστερη αναφορά έχει γίνει στο εγχειρίδιο: "Οδεύοντας προς την πατρότητα: εξιχνίαση μιας ορισμένης πορείας", της Θ. Δραγώνα και Δ. Ναζίρη που διερευνά την χρονική περίοδο της κύησης, του τοκετού και τους πρώτους μήνες της γέννησης του πρώτου παιδιού.

Μια άλλη έρευνα, που προέρχεται από το χώρο της ψυχολογίας, και πιο συγκεκριμένα από την Μ.Κόντου και έχει τίτλο: "Το πατρικό πρότυπο στην ελληνική οικογένεια: η αντίληψη που έχουν διαμορφώσει τα παιδιά της προεφηβικής αναπτυξιακής ηλικίας για την συμπεριφορά του πατέρα τους και τη σχέση μαζί του, ο βαθμός διαφοροποίησης ή ταύτισης της αντίστοιχης αντίληψης του πατέρα για τη συμπεριφορά του, τη σχέση του με το παιδί του και τις απόψεις του για την πατρότητα, διερεύνηση πιθανών παραγόντων που επηρεάζουν τη μεταξύ τους σχέση". Η συγκεκριμένη διατριβή αναφέρεται στην προεφηβεία του παιδιού. Βέβαια υπάρχει πληθώρα εργασιών σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο που αναφέρονται στον πατέρα. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει μια πρόσφατη έρευνα του Α. Κούτρια που

¹ Ζ.Μπάουμαν, *Ρευστή αγάπη*, 2006, Αθήνα, Εστία

² Θ. Δραγώνα (επιμ) *Οικογένεια, Η μελέτη και κατανόηση της οικογενειακής ζωής*, 2009, Αθήνα, Μεταίχμιο, σελ.229

³ A.J. Hawkins, D.C. Dollahite, *Generative Fathering- Beyond Deficit Perspectives*, 1997, London, SAGE Publications

⁴ Στο ίδιο σελ. 237

ασχολήθηκε με την "Σκιαγράφηση του πατρικού σημαίνον στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα: εμπειρίες ανδρών που έγιναν για πρώτη φορά πατέρες"⁵. Από την άλλη, υπάρχει μια έρευνα από τον χώρο των παιδαγωγικών που συγκλίνει περισσότερο στο θέμα μας, της Μ. Παπαδοπούλου, με τίτλο: "Ο πατέρας στη σύγχρονη εποχή: η συμμετοχή στη φροντίδα, στην απασχόληση του παιδιού και στον νοικοκυριό"⁶. Σε μια τέτοια εργασία δεν πρέπει να παραλείψουμε μια σημαντική έρευνα που έγινε υπό την αιγίδα της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, με τίτλο: "Ο ρόλος των Πατέρων στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής-προσωπικής ζωής", από την Α. Κορωναίου.

Επιπλέον υπάρχει πληθώρα επιστημονικών άρθρων σχετικά με την γονική εμπλοκή, όπως αυτά της Δ.Κοντογιάννη και Β.Οικονομίδη⁷ ή αυτό της Ά-Α.Παπακωνσταντίνου, σχετικά με την ιδιωτική εκπαίδευση ως λύση ανάγκης ή συνειδητή γονική επιλογή⁸. Άλλες έρευνες πάλι, εστιάζουν στις ανισότητες όπως αυτή της Α.Φάκου και Ν.Ασκούνη, που πραγματεύεται τις οικογενειακές μορφωτικές πρακτικές και ανισότητες: "εξωσχολικές δραστηριότητες των παιδιών στα λαϊκά στρώματα"⁹. Αναφερόμενοι στο θέμα της πατρότητας δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την έρευνα των έμφυλων διακρίσεων και πιο συγκεκριμένα την μελέτη της Α.Μπούνα με θέμα: "Η διαμόρφωση των έμφυλων διακρίσεων κατά την παιδική ηλικία: ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου"¹⁰.

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού είχαν διατυπωθεί κάποια άρθρα σχετικά με την πατρότητα στις αρχές του 2000. Η Ν.Ι.Καμπέρα, Σ.Σ.Ταμίς-ΛεΜοντά, Ρ.Η.Βράντλεϊ, Σ.Χόφερτς και Μ.Ε.Λάμμ είχαν συγγράψει ένα άρθρο σχετικά με την πατρότητα στον 21ο αιώνα¹¹. Λίγο παλιότερα έχουμε μια μελέτη των Ι.Φ.Βόννεϊ, Μ.Λ.Κελί,

⁵ Α. Κούτριας, *Σκιαγραφώντας Το πατρικό σημαίνον στην Ελληνική πραγματικότητα: εμπειρίες ανδρών που έγιναν πρώτη φορά πατέρες*, ΕΚΠΑ, 2019, Αθήνα

⁶ Μ. Παπαδοπούλου, *Ο πατέρας στην σύγχρονη εποχή: η συμμετοχή στη φροντίδα, στην απασχόληση του παιδιού και στο νοικοκυριό*, ΕΚΠΑ, 2017, Αθήνα

⁷ Δ. Κοντογιάννη και Β. Οικονομίδης, *η γονική εμπλοκή των αλλοδαπών υπό την οπτική των νηπιαγωγών*, έρευνα στην εκπαίδευση εργαστήριο παιδαγωγικής έρευνας και επαγγελματικών πρακτικών Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2020

⁸ Α. Παπακωνσταντίνου, *ιδιωτική εκπαίδευση: λύση ανάγκης ή συνειδητή γονική επιλογή;* 2^ο Συνέδριο Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης

⁹ Χ.Βιτσιλάκη, Δ.Γουβιάς, *Ανιχνεύοντας την κρίση. επιλεγμένα κείμενα από τις εισηγήσεις του 2ου πανελληνίου συνεδρίου κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης*, Αθήνα, Gutenberg, 2018

¹⁰ Α.Μπούνα, *η διαμόρφωση των έμφυλων διακρίσεων κατά την παιδική ηλικία: ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*, Ιωάννινα, 2020

¹¹ Ν.Ι.Καμπέρα, Σ.Σ.Ταμίς-ΛεΜοντά, Ρ.Η.Βράντλεϊ, Σ.Χόφερτς, Μ.Ε.Λάμμ, *Fatherhood in 21st century, child development*, January/February 2000, vol. 71, num.1, p127-136

R.F.Levant που πραγματεύεται το μοντέλο της πατρικής συμπεριφοράς και της εμπλοκής προς το παιδί όταν και οι δύο γονείς είναι εργαζόμενοι¹².

Οι κοινωνιολογικές έρευνες, συχνά συνδέονται με τις μελέτες της ανθρωπολογίας. Στην συγκεκριμένη έρευνα τα εγχειρίδια που μας βοηθούν να αντιληφθούμε την έννοια της πατρότητας, είναι το εγχειρίδιο της Ε. Τουντασάκη, «Οι ανθρωπολογικές θεωρήσεις της συγγένειας κατά τον 20ό αιώνα» που μας βοηθάει να περιηγηθούμε και να καταλάβουμε την επιρροή των συγγενικών σχέσεων. Ένα άλλο εγχειρίδιο που απευθύνεται περισσότερο στις σχέσεις των δύο φύλων είναι αυτό του Kaufman, "Η μοναχική γυναίκα και ο γοητευτικός πρίγκιπας: Η νέα πραγματικότητα των ερωτικών σχέσεων", το οποίο πραγματεύεται την προσωπική του ζωή, την έννοια "ζευγάρι" καθώς και τη μοναχικότητα και ευτυχία.

2.1. Η πατρότητα ως ιδιότητα σε διαφορετικές επιστήμες

Όπως παρατηρήσαμε, το θέμα της πατρότητας απασχολεί αρκετά τις κοινωνικές επιστήμες είτε αναφερόμαστε στα παιδαγωγικά, είτε στην ψυχολογία, πόσο μάλλον στην κοινωνιολογία. Στην ενότητα που ακολουθεί, παρουσιάζονται ακροθιγώς οι οπτικές της πατρότητας από την πλευρά της ψυχολογίας, των παιδαγωγικών και της κοινωνιολογίας. Επειδή το συγκεκριμένο θέμα, αφορά και έχει μελετηθεί από διαφορετικές επιστήμες, αξίζει να γίνει μνεία σε όλες, ωστόσο στην συνέχεια της υποενότητας θα εστιάσουμε στην οπτική της κοινωνιολογίας.

2.1.1 Η οπτική της ψυχολογίας:

Η μελέτη της πατρότητας από την πλευρά της ψυχολογίας είναι σχετικά πρόσφατη διαδικασία αφού ξεκίνησε περίπου το 1970¹³. Η συμβολή και των δύο γονιών στην ανάπτυξη του παιδιού έχει διερευνηθεί πολύ παλαιότερα αφού οι γονείς είναι τα σημαντικότερα άτομα που μεγαλώνουν και διαμορφώνουν τον άνθρωπο από τη στιγμή που θα γεννηθεί. Η φροντίδα στο σπίτι είναι από τις πιο διαδεδομένες επιλογές και τακτικές που ακολουθούνται στην αρχή της ζωής του παιδιού¹⁴. Σε αυτή την

¹² J.F.Bonney, M.L.Kelley, R.F.Levant, *A model of father's behavioral involvement in child care in a dual-earner families*, Journal of family Psychology, 1999, vol.13, No.3, 401-415

¹³ Γ. Τσιαντής, Θ. Δραγώνα, *Μωρά και μητέρες: ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και υγεία στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής*, Αθήνα, 1999, Καστανιώτη

¹⁴ M. Cole, Sh.Cole, *Η ανάπτυξη των παιδιών: γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και την μέση παιδική ηλικία*, Β' Τυπωθητώ, 2001, Αθήνα

φροντίδα μπορεί να συμμετέχουν οι δύο γονείς, ευρύτερα μέλη της οικογένειας αλλά και κάποιο πρόσωπο που δεν ανήκει στον οικογενειακό κύκλο.

Είναι βασικό, στην ελληνική πραγματικότητα να τονίσουμε ότι υπάρχουν διακυμάνσεις στο σχήμα της ελληνικής οικογένειας. Μπορεί δηλαδή να υπάρχει το παραδοσιακό πρότυπο, αλλά και το παιδί ως μέλος της πυρηνικής οικογένειας. Στις παραδοσιακές κοινωνίες η ανθρώπινη συναλλαγή ήταν συνεχής και άμεση και επηρέαζε όλα τα μέλη. Διακρίνουμε, λοιπόν ότι όλα τα μέλη μιας εκτεταμένης οικογένειας, ανεξαρτήτου ηλικίας, συνεργάζονται ώστε να συμβάλουν στην ανάπτυξη αλλά και την γαλούχηση των παιδιών¹⁵. Στον αντίποδα βρίσκεται το σχήμα της πυρηνικής οικογένειας που χαρακτηρίζεται από αστάθεια, συχνές συγκρούσεις, προσωπική απομόνωση για το κάθε μέλος και ένας αγώνας ακαδημαϊκής επιτυχίας που ίσως πολλές φορές οδηγεί σε βαθμοθηρία¹⁶. Ο Γιωσαφάτ υποστηρίζει ότι σήμερα έχουμε μια καινούργια μορφή οικογένειας, την επονομαζόμενη "νέο-εκτεταμένη", η οποία αποτελείται από τους γονείς, από κάποια βοηθό, ίσως από παππούδες ή γιαγιάδες, που όλοι αυτοί έχουν μια διαφορετική συμπεριφορά απέναντι στο παιδί, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται χαλαροί δεσμοί και ίσως ένα ψυχικό κενό. Ως αποτέλεσμα έχουμε δύο τύπους οικογένειας, την μονογονεϊκή και την πολυγονεϊκή που συνήθως προκύπτουν μετά από κάποιο διαζύγιο και την εκ νέου δημιουργία οικογένειας¹⁷. Σύμφωνα με τον Canitz, ο πατέρας παίρνει διαφορετικούς ρόλους μέσα στην οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα είναι αυτός του τροφού- προμηθευτή, του παραγωγού-γεννήτορα, του παιδαγωγού, του προστάτη και του προτύπου ταύτισης¹⁸. Από την πλευρά της ψυχανάλυσης, υπάρχει η λεπτομερής μελέτη του Λακάν για τον πατέρα και πώς ο τελευταίος μπορεί να ορίσει την έννοια του φύλου¹⁹. Από την οπτική της ψυχολογίας, διαπιστώνουμε ότι ο πατέρας ως μέλος μιας οικογένειας, μεταβάλλεται ανάλογα με τις συνθήκες και τις ισορροπίες που κυριαρχούν. Μπορεί να μην αμφισβητείται ο ρόλος του αλλά η ευπλαστότητα που καλείται να έχει, ακολουθεί κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στον πέρασμα των χρόνων.

¹⁵ Χ. Κατάκη, *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας*, Ελληνικά Γράμματα, 1998, Αθήνα

¹⁶ Στο ίδιο.

¹⁷ Μ. Γιωσαφάτ (συλλογική συγγραφή), *Οικογένεια σε κρίση*, Ακρίτα, 2009,, Αθήνα

¹⁸ Α. Κούτριας, *Σκιαγραφώντας Το πατρικό σημαίνον στην Ελληνική πραγματικότητα: εμπειρίες ανδρών που έγιναν πρώτη φορά πατέρες*, ΕΚΠΑ, 2019, Αθήνα

¹⁹ Ph.Julien, *Για την πατρότητα*, 1993, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

2.1.2. Η παιδαγωγική οπτική:

Αν και τα παιδαγωγικά, ως επιστήμη θα αναμέναμε να εστιάζουν μόνο στο εκπαιδευτικό κομμάτι (που αφορά δηλαδή το σχολείο και την εκπαίδευση του παιδιού) σε αυτά αναπόφευκτα εμπλέκεται η οικογένεια, αφού οι εκπαιδευτικοί δεν εργάζονται μόνο με τα παιδιά αλλά συνεργάζονται και με τις οικογένειές τους. Η συνεργασία του σχολείου με το σπίτι είναι απαραίτητη, πόσο μάλλον σε αυτήν την τρυφερή ηλικία που τα παιδιά φεύγουν από την οικειότητα και την θαλπωρή του σπιτιού και διευρύνουν τις κοινωνικές τους σχέσεις στο σχολείο, ειδικά στην προσχολική εκπαίδευση. Οι γονείς, αφού είναι τα σημαντικότερα πρόσωπα για τα παιδιά, μπορεί να θεωρηθούν και οι πρώτοι τους δάσκαλοι που μπορούν να δώσουν σημαντικές πληροφορίες για το παιδί είτε αφορά την προσωπικότητά τους είτε μαθησιακές και άλλες εμπειρίες²⁰.

Η συμμετοχή των γονιών δεν αφορά μόνο τυχόν ενημερώσεις και πληροφορίες για το παιδί, αλλά και την ουσιαστική εμπλοκή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Όταν τα παιδιά βλέπουν τους γονείς τους να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, επωφελούνται για τη σφαιρική τους ανάπτυξη και επιπλέον νιώθουν υπερηφάνεια βλέποντας τους γονείς τους να συμμετέχουν²¹. Ας μην ξεχνάμε ότι στη συγκεκριμένη ηλικία η μάθηση καλό θα ήταν να γίνεται μέσω παιχνιδιού και πολλές φορές αυτό ηρεμεί και ανακουφίζει τους γονείς για την μαθησιακή πρόοδο των παιδιών τους.

Η γονεϊκή συμμετοχή αφορά αναπόφευκτα και τον πατέρα. Η εμπλοκή του πατέρα είναι πολύ σημαντική στην προσχολική ηλικία, γιατί σχετίζεται με το άνοιγμα των παιδιών προς τον κόσμο και για αυτή την διαδικασία χρειάζεται η ιδιαίτερη φροντίδα του. Επίσης η πατρική εμπλοκή ενισχύει την ακαδημαϊκή επιτυχία των παιδιών μακροπρόθεσμα²². Οπότε δεν αναφερόμαστε μόνο σε δύο ξεχωριστούς θεσμούς, αυτό της οικογένειας και αυτό του σχολείου, αλλά σε δύο αλληλένδετους πυλώνες που καλούνται να συνεργαστούν εποικοδομητικά. Αξίζει να σημειωθεί πως έρευνες έχουν δείξει ότι η απουσία του πατέρα μπορεί να συνδεθεί με την χαμηλή εκπαιδευτική

²⁰ Χ.Δαφέρμου, Π.Κουλούρη, Ε.Μπασαγιαννη, *Οδηγός νηπιαγωγού εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης*, ΟΕΔΒ, 2009, Αθήνα

²¹ Στο ίδιο

²² Α.Κ. Tekin, *Father involvement in early childhood education*, ICER 2012: Challenging Education for Future Change, Sept. 8-9, 2012, KKU, Thailand

εμπλοκή των παιδιών και την απώλεια εκπαιδευτικών ευκαιριών, που μπορεί να επηρεάσουν τη ζωή αφενός του πατέρα αφετέρου του παιδιού²³.

Όπως διαπιστώνουμε, το αντικείμενο των παιδαγωγικών επιστημών είναι αδύνατον να διαχωριστεί από την γονεϊκή συμμετοχή, επειδή σκιαγραφεί μια σχέση αλληλένδετη, δυναμική και καθοριστική για την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων του παιδιού. Ίσως είναι και ο βασικότερος επιστημονικός χώρος που εμπιστεύονται οι γονείς τα παιδιά τους, νιώθουν ασφάλεια και ως θεσμός είναι και για τους ίδιους αρκετά οικείος, μιας και οι ίδιοι πιθανόν να έχουν υπάρξει μαθητές οποιασδήποτε εκπαιδευτικής βαθμίδας.

2.1.3 Η κοινωνιολογική οπτική:

Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης μελετά την επιρροή της κοινωνίας στην εκπαιδευτική διαδικασία και πως αυτοί οι δύο θεσμοί αλληλοεπηρεάζονται από την λειτουργία τους. Το ίδιο ισχύει και για την κατασκευή της παιδικής ηλικίας που επηρεάζεται από το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο και για αυτό το λόγο έχει μελετηθεί αυτή η ηλικιακή φάση των μελών της κοινωνίας²⁴. Η εκπαίδευση συμβάλλει σε σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες όπως χαρακτηριστικά την διαγενεακή διατήρηση της κοινωνίας, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα η σύμπραξη της εκπαίδευσης να επηρεάζει τις κοινωνικές μεταβολές²⁵.

Η κοινωνιολογία έχει απασχολήσει την εκπαίδευση γιατί μέσω αυτής, τα μέλη μιας κοινωνίας αποκτούν συγκεκριμένες στάσεις, γνώσεις και πολλές φορές δεξιότητες. Εξάλλου η εκπαίδευση έχει αναλάβει, επίσημα και ανεπίσημα, την διαδικασία της κοινωνικοποίησης στην οποία τα μέλη μιας κοινωνίας ενστερνίζονται και αποκτούν συγκεκριμένες συμπεριφορές, αναγκαίες για να γίνουν μέλη μιας κοινωνίας, από συγκεκριμένα άτομα, που είναι οι εκπαιδευτικοί, σε συγκεκριμένα άτομα που είναι οι εκπαιδευόμενοι ή αλλιώς διδασκόμενοι²⁶.

²³ K. Martinez, F. Rider, N. Cayce, St. Forssell, J. Poirier, Sh. Hunt, G. Crawford, J. Sawyer, *A guide for father involvement in a systems of care, technical assistance partnership with child and family mental health*, Washington, DC: Technical Assistance Partnership for Child and Family Mental Health. Available at: <http://www.tapartnership.org/COP/CLC/publications.php?id=topic1#content1>

²⁴ Δ. Μακρυνιώτη, *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας*, νήσος, 2003, Αθήνα

²⁵ Β. Καντζάρα, *Τα όρια της εκπαίδευσης*, Διάδραση, 2011, Αθήνα

²⁶ M. Hughes, C. J. Kroehler, *Κοινωνιολογία οι βασικές έννοιες*, Κριτική, 2007, Αθήνα

Ένα από τα βασικά αντικείμενα της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης είναι η πολιτισμική αναπαραγωγή που τελείται στο εκάστοτε εκπαιδευτικό σύστημα. Οι τρόποι δηλαδή με τους οποίους το σχολείο συμβάλλει στην διαιώνιση τόσο οικονομικών όσο και κοινωνικών ανισοτήτων. Κάτι τέτοιο συντελείται από το πρόγραμμα διδασκαλίας που πολλές φορές, αν και απευθύνεται σε όλα τα παιδιά, δεν προσφέρει τις ίδιες ευκαιρίες²⁷. Εκτενέστερη ανάλυση γίνεται στην επόμενη ενότητα.

Μπορεί κανείς να αναρωτηθεί πώς είναι δυνατόν το σχολείο να συντελεί στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων, αφού αναφερόμαστε σε ίσες ευκαιρίες επί ίσοις όροις. Το σχολείο είναι ο κοινωνικός θεσμός που έχει αναλάβει την μετάδοση και πολλές φορές την αναπαραγωγή γνώσεων και είναι αυτός που επίσημα νομιμοποιεί τις γνώσεις²⁸. Και για αυτό ακριβώς το λόγο είναι ο θεσμός που μπορεί να μειώσει τις ανισότητες που υπάρχουν εκ των πραγμάτων σε μια κοινωνία. Ας μη λησμονούμε ότι η επιστημονική μελέτη του εκπαιδευτικού θεσμού συνδέεται με την κοινωνία και τη συγκρότησή της, καθώς και τη σχέση των ατόμων με την κοινωνία²⁹.

Αναλύσαμε λοιπόν, τη σύνδεση της κοινωνιολογίας με την εκπαίδευση. Αλλά ίσως θεωρηθεί παράλειψη ότι δεν ασχοληθήκαμε και με τις κοινωνιολογικές μελέτες που έχουν γίνει για την οικογένεια. Όπως διατυπώνει ο Μαρκούζε, με την εκβιομηχάνιση της κοινωνίας βλέπουμε μια συστολή της ιδιωτικής σφαίρας και την καθιέρωση του δημόσιου χώρου, γεγονός που επηρεάζει και την οικογένεια. Σύμφωνα με τον Αντόρνο, το μεγάλο χρονικό διάστημα που αφιερώνει ο πατέρας στον χώρο εργασίας του, μειώνει την επιρροή του στην οικογενειακή σφαίρα, και κατ' επέκταση το ρόλο της οικογένειας στη ζωή του παιδιού³⁰. Όπως βλέπουμε λοιπόν η επιρροή του σχολείου στην κοινωνία υπερβαίνει τα όρια της γνώσης και της απλής μετάδοσής τους και επηρεάζει τον θεσμό της οικογένειας, ο οποίος παλαιότερα δύσκολα δεχόταν κλυδωνισμούς.

²⁷ A.Giddens, *Κοινωνιολογία*, Gutenberg, 2002, Αθήνα

²⁸ Α. Φραγκουδάκη, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Παπαζήσης, 1985, Αθήνα

²⁹ Β.Καντζάρα, *Εκπαίδευση και κοινωνία κριτική διερεύνηση των κοινωνικών λειτουργιών της εκπαίδευσης*, Πολύτροπον, 2008, Αθήνα

³⁰ I.Craib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, τόπος, 2011, Αθήνα

2.2 Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις

2.2.1 Η ανδρική κυριαρχία στην θεωρία του Bourdieu:

Ο Bourdieu είναι ένας από τους κοινωνιολόγους που έγινε ευρέως γνωστός για την θεωρία του σχετικά με την κοινωνική αναπαραγωγή. Όπως αναφέρει συμπερασματικά στο βιβλίο του "οι Κληρονόμοι": *"Όταν λείπει η ορθολογική παιδαγωγική, που θα ενεργοποιούσε τα πάντα για να εξουδετερώσει μεθοδικά και συνεχώς, από το Νηπιαγωγείο έως το Πανεπιστήμιο, τη δράση των κοινωνικών παραγόντων της πολιτισμικής ανισότητας, η πολιτική βούληση να δοθούν σε όλους ίσες ευκαιρίες ως προς την εκπαίδευση δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα με τις πραγματικές ανισότητες, ακόμη και όταν οπλίζεται από τα θεσμικά και οικονομικά μέσα, [...] η ορθολογική παιδαγωγική, δηλαδή που θα βασίζεται σε μια Κοινωνιολογία των πολιτισμικών ανισοτήτων, θα συνέβαλε αναμφίβολα στη μείωση των ανισοτήτων ως προς το σχολείο, την κουλτούρα, αλλά τότε μόνο θα μπορούσε να μπει πραγματικά μέσα στα δρώμενα, όταν θα υπήρχαν δεδομένοι όλοι οι όροι για έναν πραγματικό εκδημοκρατισμό της στρατολόγησης των δασκάλων και των μαθητών, με πρώτη αρχή την εγκαθίδρυση μιας ορθολογικής παιδαγωγικής"*³¹. Συνεπώς διαπιστώνουμε ότι οι κοινωνικές ανισότητες ξεκινούν από το νηπιαγωγείο και μπορούν να εξαλειφθούν από εκεί, αφού εκ των πραγμάτων κανένα παιδί δεν έχει τις ίσες ευκαιρίες μιας και προέρχεται από διαφορετικό οικογενειακό πλαίσιο. Η συγκεκριμένη μελέτη του Bourdieu, έδωσε άλλη διάσταση στην εκπαίδευση αλλά κυρίως στο οικογενειακό περιβάλλον και τον τρόπο με τον οποίο το σχολείο καλείται να απαντήσει σε αυτές τις ανισότητες και να τις εξομαλύνει.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εκτενούς μελέτης για την κοινωνική αναπαραγωγή είναι το έργο του P. Willis, "Μαθαίνοντας να δουλεύεις", που ανέδειξε ότι η εργατική τάξη δημιουργείται όχι από επιλογή, αλλά από την αστική ιδεολογία η οποία καθοδηγείται έμμεσα από το εκπαιδευτικό σύστημα. Συνεπώς, τα μέλη της αστικής τάξης αυτοβούλως αναπαράγουν τον καπιταλιστικό διαχωρισμό και κατ' επέκταση τις κοινωνικές ανισότητες³². Η συγκεκριμένη έρευνα έγινε με εφήβους μαθητές και τους

³¹ P. Bourdieu, J-CL. Passeron, *Οι κληρονόμοι οι φοιτητές και η κουλτούρα*, Καρδαμίτσα, 1996, Αθήνα

³² P. Willis, *Μαθαίνοντας να δουλεύεις, πώς τα παιδιά εργατικής προέλευσης επιλέγουν δουλειές της εργατικής τάξης*, Gutenberg, 2012, Αθήνα

πατέρες τους. Όπως αντιλαμβανόμαστε η παρουσία και το επάγγελμα του πατέρα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό το παιδί και κοινωνικά και οικονομικά.

Αφού έγινε μια εκτενή ανάλυση σχετικά με την αναπαραγωγή των ανισοτήτων, αξίζει να σταθούμε σε ένα άλλο σπουδαίο εγχείρημα του Bourdieu, που αφορά περισσότερο το φύλο και πιο συγκεκριμένα "Την ανδρική κυριαρχία"³³. Ήδη από την εισαγωγή της συγκεκριμένης μελέτης ο Bourdieu, στέκεται σε αυτό που ονομάζει το *παράδοξο της δόξας*, δηλαδή στην τάξη στον κόσμο που είναι αποδεκτή και σεβαστή χωρίς να υπάρχουν εύκολα ανατροπές, ούτε σαφείς λόγοι προέλευσης της. Αναφερόμενος δηλαδή στην *συμβολική βία*, στην σιωπηλή, λαθεμένη υποταγή που δέχεται το θύμα μέσω των συμβολικών αρχών από την ανδρική κυριαρχία, προσπαθεί να αναγνωρίσει και να αναδείξει τα αίτια προέλευσης της. Οι βιολογικές διαφοροποιήσεις είναι αυτές που οδηγούν σε μια *βιολογικοποίηση* του κοινωνικού με στόχο την φυσικοποίηση κοινωνικών κατασκευών. Πιο συγκεκριμένα το ότι η βιολογική διαφοροποίηση ανάγεται σε *φυσική*, διαμορφώνει συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές, ανεξαρτήτως φύλου.

Ο Bourdieu παρατηρεί ότι υπάρχει μια "φαλλο-ναρκισσιστική" θεώρηση σε αρκετές μεσογειακές κοινωνίες που επικρατεί μέχρι και τις μέρες μας στις γνωστικές και κοινωνικές δομές και που αυτή η ανδροκεντρική θεώρηση έχει επιβληθεί ουδέτερα και χωρίς κάποια αιτιολογία. Σίγουρα σχετίζεται με την κατασκευή των σωμάτων και τις έμφυλες διακρίσεις "φυλοποιητικών" αρχών, που προσπαθούν να δικαιολογήσουν την κοινωνική κατασκευή κατά του φύλου και ίσως για τον καταμερισμό της εργασίας. Κάτι τέτοιο γίνεται διακριτό όταν οι γυναίκες αναλαμβάνουν θέσεις εργασίας με λιγότερες ευθύνες ενώ στις οικογενειακές επιχειρήσεις ο άντρας συνήθως είναι αυτός που είναι υπεύθυνος, ασκεί εξουσία και προσφέρει μια γενικευμένη προστασία στο κατώτερο προσωπικό και που οι ίδιοι το αποδέχονται.

Η παρουσία του άνδρα, πόσο μάλλον η εξουσία του, διακρίνεται έντονα και στην οικογένειά του. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πατρικές φράσεις δημιουργούν μια αίσθηση νόμου και πολλές φορές η πατρική κατηγορηματικότητα έρχεται σε αντιπαράθεση με την μητρική κατανόηση για την επίτευξη επιθυμίας και ηδονής. Η χρήση συγκεκριμένου λεξιλογίου αναπόφευκτα επηρεάζει τόσο την εικόνα και την θέαση των παιδιών προς τον πατέρα αλλά όσο του πατέρα προς τον εαυτό του. Ο ίδιος

³³ P.Bourdieu, *Η ανδρική κυριαρχία*, Πατάκης, 2007, Αθήνα

δηλαδή, έχει μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του και καλείται να πράξει συγκεκριμένες κοινωνικές επιταγές, για να αναπαράγει το κοινωνικό ιδεώδες του άντρα.

Αρωγοί σε αυτήν τη διατήρηση της ανδρικής κυριαρχίας είναι οι θεσμοί της Οικογένειας, της Εκκλησίας και του Σχολείου. Λόγω του συγκεκριμένου θέματος, γίνεται αναφορά στην οικογένεια και το σχολείο. Μέσα στην οικογένεια υπάρχει ο καταμερισμός εργασίας και η νομιμοποίηση αυτού του διαχωρισμού, που στα νεότερα κράτη διατυπώνεται σαφέστερα μέσα από το οικογενειακό δίκαιο και θεμελιώνονται οι αρχές της ανδρικής θεώρησης. Εντοπίζουμε δηλαδή, το δεξί χέρι του πατερναλισμού και των οικογενειακών κανόνων και το αριστερό χέρι που βασίζεται στο κοινωνικό κράτος (αντίθεση αρσενικού- θηλυκού). Ο άλλος θεσμός, αυτός του Σχολείου, εστιάζει περισσότερο στις κλίσεις των μελών με αποτέλεσμα να κατασκευάζει κοινωνικά πεπρωμένα, που σε αυτό συμβάλλουν θεολόγοι, νομικοί, ηθικολόγοι οι οποίοι ενισχύουν την "παιδική" και ανόητη φύση της γυναίκας. Ο μετασχηματισμός της λειτουργίας του θεσμού του Σχολείου, έχει επέλθει από την πρόσβαση των γυναικών στην εκπαίδευση, την οικονομική ανεξαρτησία και την αλλαγή των οικογενειακών δομών. Βέβαια στην εργασία, η ανέλιξη των γυναικών είναι μικρότερη σε σχέση με την πρόοδο των ανδρών με αποτέλεσμα να αναπαράγεται η απόσταση μεταξύ των δύο φύλων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι γυναίκες που εργάζονται συνήθως σε υποτιμημένες και απαξιωμένες θέσεις και που δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες πρόσβασης.

Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στην ερμηνεία που δίνει ο Bourdieu, για τα πολεμικά παιχνίδια που συμμετέχουν οι άντρες. Μέσα από τα πολεμικά παιχνίδια που παίζουν οι πατέρες με τους γιους τους συνήθως, εκδηλώνεται η *libido academica*, που σχετίζεται με την διανοητική περιπέτεια και το συμβολικό κεφάλαιο. Αλλά την ίδια στιγμή, αυτή βασίζεται στη *libido dominandi*, που είναι αυτή που οδηγεί τους άντρες να συγκροτούνται κοινωνικά και ίσως εκπαιδευτικά ώστε να αφεθούν και να καταπιαστούν σε βάθος, όπως ακριβώς τα παιδιά, με τα παιχνίδια που τους επιτρέπονται κοινωνικά, δηλαδή, κυρίως τα πολεμικά. Το συστατικό των παιχνιδιών της κοινωνικής ύπαρξης, δηλαδή τα παιχνίδια που απευθύνονται στους άνδρες, ενώ αντίθετα οι γυναίκες απευθύνονται στα παιδιά με *παιδιαρίσματα*, μας οδηγεί στο να σκεφτόμαστε ότι ο άντρας είναι ένα παιδί που παίζει τον άντρα, επειδή ακριβώς είναι προορισμένος για κοινωνικά παιχνίδια κυριαρχίας.

Ο Bourdieu θεωρεί ότι η αναστολή αυτής της συμβολικής βίας, δηλαδή να μην επιδιώκει ο άνδρας να *κυριαρχεί* την γυναίκα, μπορεί να γίνει μέσω του έρωτα. Της αμφίδρομης, δηλαδή, αναγνώρισης στην οποία ο καθένας καταλαβαίνει τον άλλον και αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, και αντιστρόφως, για να επιτευχθεί μια τέλεια αντανάκλαση που εμπεριέχει μυστικισμό, με απώτερο σκοπό "να χαθούν το ένα μέσα στο άλλο" χωρίς να χάσουν την οντότητά τους. Καλό θα ήταν να σημειώσουμε ότι κάτι τέτοιο δεν είναι πάντα εφικτό αφού οι κοινωνίες πέρασαν από την παραγωγή στο κεντρικό ζήτημα της κατανάλωσης³⁴.

Ανακεφαλαιώνοντας, πρέπει να επισημάνουμε ότι για τον Bourdieu, ο πατέρας παίζει σημαντικό ρόλο στο μορφωτικό κεφάλαιο του ίδιου και του παιδιού του και πιο συγκεκριμένα το επάγγελμά του, η ηλικία του, το πτυχίο του, το εισόδημα του κ.τλ. που καθορίζει την κοινωνική τροχιά μεταξύ της κυρίαρχης τάξης και του οικονομικού κοινωνικού κεφαλαίου³⁵. Για αυτόν ακριβώς το λόγο έχει αξία να κάνουμε ιδιαίτερη αναφορά στις μελέτες του, αφενός γιατί έχει ασχοληθεί διεξοδικά με την Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, αφετέρου έχει ασχοληθεί και με την κατασκευή του ανδρικού φύλου, που πολλές φορές καθορίζει την πατρότητα και την κοινωνική της επιρροή.

2.2.2. Η θεωρία του Parsons:

Ο Parsons, στο δοκίμιο του "Η σχολική τάξη ως κοινωνικό σύστημα"³⁶ ισχυρίζεται πως το σχολείο δεν αποτελεί το μόνο μέσο κοινωνικοποίησης αλλά συμπεριλαμβάνει την οικογένεια, τις άτυπες "ομάδες ομοίων", δηλαδή με κοινή κουλτούρα, την εκκλησία και τις ποικίλες οργανώσεις που τα μέλη γίνονται εθελοντές. Δίνει όμως μεγαλύτερη σημασία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, που οδηγεί τα άτομα στην εργασία ή τον γάμο και για αυτόν το λόγο θεωρεί ότι είναι το σημαντικότερο πλαίσιο κοινωνικοποίησης. Η κοινωνικοοικονομική θέση της οικογένειας μπορεί να καθορίσει αν το παιδί θα επιλέξει να συνεχίσει τις σπουδές του στο κολέγιο ή όχι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μια μελέτη που έγινε στην Βοστώνη, το 1953, στην οποία έλαβαν μέρος 3348 μαθητές, που το επάγγελμα του πατέρα τους επηρέαζε το κατά πόσο θα συνεχίσουν τις σπουδές τους στο κολέγιο. Για να γίνει κατανοητή η

³⁴ M. Evens, *Φύλο και κοινωνική θεωρία*, Μεταίχμιο, 2003, Αθήνα

³⁵ P. Bourdieu, *Η Διάκριση*, Πατάκης, 2003, Αθήνα

³⁶ T. Parsons, *Η σχολική τάξη ως κοινωνικό σύστημα*, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, (επιμ.) Α. Φραγκουδάκη, Παπαζήσης, 1985, Αθήνα

έρευνα παραθέτουμε ότι το 12% των παιδιών που οι γονείς τους είναι ή ειδικευμένοι ή ανειδίκευτοι εργάτες, θα ήθελαν να συνεχίσουν στο κολλέγιο ενώ το 80%, που είναι ανώτερα στελέχη, έχουν την ίδια πρόθεση. Παρόμοια είναι τα ποσοστά με κριτήριο το δείκτη νοημοσύνης, δηλαδή αυτοί που είχαν χαμηλή βαθμολογία, σαφέστερα το 11% προσδοκούσαν να συνεχίσουν στο κολλέγιο ενώ το 89% προέρχονταν από ανώτερα στελέχη. Όπως συμπεραίνουμε, υπάρχει μια σχετική ομοιογένεια σε όσους επιθυμούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, η οποία και επικυρώνει την κλίμακα ιεράρχησης. Κριτήριο για το αν θα συνεχίσουν στο κολλέγιο ή όχι, που αφορά όλους τους συμμετέχοντες στην συγκεκριμένη έρευνα είναι η *επίδοση*, η οποία ξεκινάει από την έναρξη των σχολικών χρόνων. Σε αυτή την τρυφερή φάση, δηλαδή στην μετα-οιδιπόδεια ηλικία, το παιδί έχει καθορισμένο φύλο από το εκπαιδευτικό σύστημα και οι ρόλοι του δεν διαφοροποιούνται ιδιαίτερα.

Εύλογα κανείς αναρωτιέται για τον ρόλο της οικογένειας στη ζωή του παιδιού. Η οικογένεια, ως μια κοινωνική ομάδα δομημένη ιεραρχικά ορίζει την γενιά, το φύλο και την ηλικία του παιδιού. Το βέβαιο είναι ότι αναδύονται διαφορετικές συμπεριφορές ανάλογα με το χαρακτήρα του παιδιού, οι οποίες δεν συνάδουν πάντα με την *θεσμοθετημένη κοινωνική ιεραρχία*. Το ρόλο αυτό τον αναλαμβάνει το σχολείο και πιο συγκεκριμένα οι εκπαιδευτικοί που συναναστρέφονται με το παιδί. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα που διαφοροποιεί την τάξη δημιουργώντας μια δομή μοναδικής κλίμακας επιτυχίας, στην οποία ο μαθητής καλείται να ανταποκριθεί σε συγκεκριμένες προσδοκίες της δασκάλας, η οποία από τη θέση της εκπροσωπεί τους ενήλικους. Οι συγκεκριμένες προσδοκίες αφορούν περισσότερο στην ηθική και "κοινωνική" επίδοση, παρά στις καθαρά γνωστικές ή τεχνικές δυνατότητες.

Η αξία και η σημασία της κοινωνικοποίησης μέσα από το σχολείο είναι μεγάλη, με την κοινωνικοποίηση μέσα από την οικογένεια να έρχεται δεύτερη, χωρίς ωστόσο να υποβαθμίζεται η συμβολή της. Όπως είδαμε παραπάνω, οι σημαντικότερες ομάδες ενηλίκων που επηρεάζουν το παιδί είναι η οικογένεια και το σχολείο που καλούνται να μοιράζονται κοινές μεταξύ τους αξίες όπως η *κοινά αποδεκτή αξιολόγηση της επιτυχίας*. Βέβαια για να επιτευχθεί αυτό, χρειάζεται ο σεβασμός απέναντι στις τυχόν ανάγκες και δυσκολίες του μικρού παιδιού. Στην Αμερικανική κοινωνία γίνεται φανερό, ότι επειδή οι μαθητές επιδιώκουν την κοινωνική ανέλιξη, στοχεύουν στη σχολική επιτυχία. Το γεγονός αυτό δημιουργεί μια *κλασική κατάσταση άνομης πίεσης*

και υπερέντασης στα παιδιά, με αποτέλεσμα πολλές φορές αυτά να χάνουν τη διανοητική σκοπιά της εκπαίδευσης. Φυσικά, αυτή η κατάσταση χαρακτηρίζει κυρίως τις κοινωνικά κατώτερες και περιθωριοποιημένες ομάδες. Διακρίνουμε λοιπόν ότι στο κοινωνικό σύστημα που επικρατεί, η ιδέα του "αυτοδημιουργήτου ανθρώπου" συρρικνώνεται και υπερισχύει η άποψη ότι τα εφόδια μπορεί να προέρχονται από "το σχολείο της ζωής" ανεξαρτήτου εκπαιδευτικής επίτευξης.

Με αυτό το άρθρο «Η σχολική τάξη ως κοινωνικό σύστημα» μελετήσαμε βασικές ιδέες του Parsons, για την εκπαίδευση. Επικεντρωθήκαμε κυρίως στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και την επιρροή της στην ενήλικη ζωή του ατόμου. Αν και το θέμα της συγκεκριμένης εργασίας δεν είναι τόσο η επιρροή του σχολείου ως θεσμός, κρίθηκε απαραίτητο να διατυπωθούν βασικά σημεία από τον "πατέρα" της φονξιοναλιστικής θεωρίας. Σε αυτό το σημείο παρατίθενται κάποιες απόψεις του Parsons σχετικά με την οικογένεια, την κοινωνικοποίηση και την θεωρία δράσης.

Ο Parsons στο δοκίμιο του: "Η αμερικανική οικογένεια: οι σχέσεις της προσωπικότητας και της κοινωνικής κατασκευής"³⁷, μελετάει εκτεταμένα την οικογένεια. Αρχικά διατυπώνει την άποψη ότι η αμερικανική οικογένεια έχει υποστεί αρκετές αλλαγές, οι οποίες οφείλονται στις ιστορικές μεταβολές της κοινωνίας. Αναφερόμενος σε αυτό εννοεί, είτε τη μεταπολεμική περίοδο, είτε την αύξηση των διαζυγίων είτε ακόμη και την επιθυμία των ανθρώπων να μην δημιουργήσουν οικογένεια. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο Parsons, αναρωτιέται, αν ποτέ η οικογένεια διαλυθεί, δεν θα υπάρχει αυτό το οικείο μέρος στο οποίο ζει μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Αλλά κάτι τέτοιο είναι αδύνατο μιας και ο θεσμός της οικογένειας μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου και βρίσκει νέους τρόπους σύστασης.

Από τη μια υπάρχουν άτομα που θεωρούν ότι η συντήρηση του σπιτιού, οι οικονομικές ευθύνες και η καθημερινότητα είναι από τα στοιχεία, που τους αποτρέπουν να κάνουν παιδιά. Υπάρχουν δηλαδή δύο κατηγορίες, αυτοί που ενστερνίζονται και ενισχύουν την υπογεννητικότητα (*sprawners*) και οι δημιουργοί οικογενειών (*family-builders*). Και οι δύο όμως αυτές κατηγορίες, δίνουν σημαντικά στοιχεία για την πίστη και την κατασκευή της λειτουργικότητας για την οικογένεια και για τον άνθρωπο σε ατομικό επίπεδο. Οι δημιουργοί της οικογένειας, δηλαδή αυτοί που επιλέγουν να κάνουν

³⁷ T.Parsons, *The American Family: its relations to personality and to the social structure*, T.Parsons, R.F.Bales, *Family: socialization and interaction process*, The Free Press, 1955, New York

οικογένεια, ανήκουν σε δύο μεγάλους τύπους οικογένειας: την πυρηνική οικογένεια (*nuclear family*) και το συγγενικό σύμπλεγμα (*kinship complex*). Το συγγενικό σύμπλεγμα ίσως μας θυμίζει τον όρο που στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρεται ως εκτεταμένη οικογένεια. Ο Parsons κατατάσσει το συγγενικό σύμπλεγμα σε "προϊστορικές" κοινωνίες και οικογένειες. Και για αυτό το λόγο οδηγηθήκαμε προοδευτικά, από το συγγενικό σύμπλεγμα, στην πυρηνική οικογένεια. Το νέο σχήμα της οικογένειας έχει πιο εξειδικευμένη δράση από ότι παλιότερα, δημιουργώντας ένα νέο τύπο οικογενειακής κατασκευής που εμπλέκεται λιγότερο στα σημαντικά και περισσότερο στις ενέργειες και την καθημερινότητα του ατόμου. Και με αυτό τον τρόπο επηρεάζεται η κοινωνικοοικονομική συνθήκη δημιουργώντας μια νέα οικονομική θεωρία.

Στην πυρηνική οικογένεια υπάρχει μια διμερής (*bilaterality*) σχέση σεβασμού και καθοδήγησης από τους γονείς προς τα εξαρτώμενα ανήλικα παιδιά. Το οικονομικό στήριγμα προέρχεται από τον πατέρα- σύζυγο, αν και υπάρχουν περιπτώσεις όπου τα μέλη διαμένουν κάτω από την ίδια στέγη με την οικογένεια καταγωγής. Σε περιπτώσεις που δεν συμβαίνει αυτό, οι δεσμοί είναι ισχυροί ακόμη και μετά τον γάμο των παιδιών αλλά η γεωγραφική απόσταση και η οικονομική ανεξαρτησία μετριάξει αυτούς τους δεσμούς. Ως οικονομική ανεξαρτησία ορίζεται η οικονομική αυτονομία του παιδιού ως ενήλικα από την οικογένεια καταγωγής. Τα νέα δηλαδή ζευγάρια φροντίζουν να στηρίζονται στα δικά τους πόδια, αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις που αναλαμβάνουν την οικογενειακή επιχείρηση κυρίως οι άντρες. Πρόκειται για το φαινόμενο κατά το οποίο είτε οι γιοι δουλεύουν με τους πατέρες τους, είτε παντρεύονται την κόρη του ιδιοκτήτη μιας επιχείρησης (*phenomenon of marrying the boss's daughter*).

Σχετικά με την απασχόληση, διακρίνεται ένα νέο σύστημα που διαρθρώνεται μεταξύ των νέο-αμερικανών και το σύστημα που επικρατούσε στο συγγενικό σύμπλεγμα. Αυτό το σύστημα απασχόλησης (*occupational system*) είναι μοντέρνο, εκτεταμένο, αγροτικό και άγραφο που βασίζεται στην ατομική ικανοποίηση. Υπάρχει υψηλή αξία σεβασμού, που είναι προνόμιο κινητικότητας, ισότητας για την ευκαιρία της ατομικής ελευθερίας κινήσεων. Κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίθεση με το παλαιότερο μοντέλο. Η συμπεριφορά των μελών του συγγενικού συμπλέγματος διαφοροποιείται αρκετά όταν είναι μέσα σε αυτό και όταν είναι απέξω. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για την πυρηνική οικογένεια.

Τα ενήλικα μέλη μιας οικογένειας, σε κάποιες περιπτώσεις δεν έχουν κάποια κανονική δουλειά, αλλά είναι ανεξάρτητα και απασχολούνται ελεύθερα χωρίς όμως να έχουν αυστηρή δέσμευση. Ως αποτέλεσμα, είναι λίγοι αυτοί που ζουν με τα δικά τους χρήματα και δεν ισχύει το πρότυπο του αριβίστα (*playboy*). Ισχύει περισσότερο το σύστημα ισορροπίας ρόλων μεταξύ της απασχόλησης και της οικογένειας. Οι σύζυγοι-πατέρες εργάζονται και έχουν βασικές λειτουργίες όπως τη φροντίδα της οικογένειάς τους και την καλή σχέση με την σύζυγο και τα παιδιά τους. Το δομικό στοιχείο του οικογενειακού ρόλου (*component of his familial role*) για τον σύζυγο-πατέρα είναι αυτός του ενεργού ηγέτη στην οικογένεια.

Οι βασικές λειτουργίες της πυρηνικής οικογένειας είναι ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα δεν "γεννιέται", αλλά "δημιουργείται", μέσα από την κοινωνικοποίηση και σε πρώτη φάση μέσα από την οικογένεια. Αρχικά, δηλαδή, η κοινωνικοποίηση των παιδιών που πράγματι γίνονται μέλη μιας κοινωνίας και δευτερευόντως, η σταθερότητα που οφείλει να δημιουργεί ο ενήλικας. Κάθε ενήλικας εντάσσει το παιδί στην πυρηνική οικογένεια, αν και μέσα σε αυτήν τη διαδικασία μπορεί να υπάρχουν προβλήματα σταθερότητας του ενήλικα για την επίτευξη της κοινωνικοποίησης. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, αναφερόμαστε στο αξίωμα της οικογένειας σε ένα θεσμοθετημένο σύστημα. Ο ρόλος του πατέρα στην κοινωνικοποίηση του παιδιού είναι βασικός. Βέβαια υπάρχει και η άποψη ότι η γυναικεία παρουσία πρωτοστατεί σε αυτή την διαδικασία. Από την άλλη πλευρά, καλό θα ήταν οι κοινωνικοί παράγοντες να μην παρεμβαίνουν τόσο στους οικογενειακούς δεσμούς ώστε το παιδί να καταφέρει να απελευθερωθεί από την οικογένειά του και να γίνει ανεξάρτητο. Το πρόσωπο που γεφυρώνει το κοινωνικό σύστημα της οικογένειας με τα υπόλοιπα υποσυστήματα είναι αυτό του πατέρα.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι πως και τα παιδιά είναι σημαντικά για τους ενήλικες, αφού μέσα από αυτά εκφράζουν τα παιδικά στοιχεία (*childish*) του χαρακτήρα τους. Η ισότητα στη νεότερη οικογένεια βασίζεται σε προσωπικότητες που είναι συνδεδεμένες και συνυφασμένες με τον ίδιο στόχο, δηλαδή την επίτευξη ενός "καλού" γάμου. Από την οπτική της συγκεκριμένης θεωρίας αυτό επιτυγχάνεται όταν μια ώριμη γυναίκα ερωτευτεί έναν άνδρα που σε έναν αρρενωπό κόσμο, δέχεται την άποψη να αναλάβει τις ευθύνες δηλαδή ένα ικανό άτομο για να κάνει παιδιά. Μπορεί η συγκεκριμένη άποψη να είναι η επικρατέστερη, αλλά εκφράζει μόνο την οπτική της γυναίκας μέσω του άνδρα.

Σχετικά με το φύλο δηλαδή τους έμφυλους ρόλους και την κατασκευή της οικογένειας (*family structure*), ο Parsons υποστηρίζει ότι έχει να κάνει περισσότερο με διαφορετικούς τύπους ρόλων δηλαδή κριτήρια που αφορούν τις γενιές και το φύλο. Η διαφοροποίηση του φύλου και η ικανότητα διάκρισης εμφανίζεται σε όλα τα κοινωνικά συστήματα, ανεξαρτήτου συνδυασμού. Για αυτό το λόγο συναντάμε τους άντρες να έχουν πιο καίριο ρόλο σε αντίθεση με τις γυναίκες οι οποίες είναι πιο εκφραστικές και "υπηρετούν" διαφορετικά το κοινωνικό σύστημα. Η αλλαγή μπορεί να επέλθει από τους άντρες που πρέπει να καθοδηγήσουν σε μια εναλλακτική σημαντική θέση. Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να μην συμπεριλάβουμε και την αξία του φεμινισμού, μιας και παρατηρούμε ότι το περιεχόμενο της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας έχει αλλάξει.

Το σημαντικότερο όμως που τονίζει ο Parsons είναι ότι τα συστήματα ατόμων και τα κοινωνικά συστήματα είναι συστήματα δράσης (*systems of action*) γενικευμένης πλευράς για την οργάνωση του κάθε συστήματος. Γενικότερα είναι γόνιμο να λαμβάνουμε υπόψιν την προσωπικότητα ως ένα σύστημα ανάδρασης αλλά με την οπτική γωνία ότι όλα τα συστήματα δράσεων συμπεριλαμβάνουν την προσωπικότητα και το κοινωνικό γίνεσθαι. Ως αποτέλεσμα κατασκευής και αποκρυστάλλωσης (*crystallization*), καθοδηγούν τον σημαντικότερο προσανατολισμό της δράσης του ατόμου σε κάθε κατάσταση η κοινωνική συνθήκη του συστήματος.

Όπως διακρίνουμε από την σύντομη ανάλυση στην θεωρία του Parsons, έχει αναδείξει βασικά στοιχεία που αφορούν και στο σχολικό σύστημα αλλά και την οικογένεια. Αρχικά επισημαίνεται η σημασία του σχολείου και πόσο ενισχύει την κοινωνικοποίηση του παιδιού και σε δεύτερο επίπεδο έγινε μια σύντομη αναφορά στην θεωρία της σημασίας της οικογένειας όπως έχει διαμορφωθεί στην αμερικανική κοινωνία. Ο Parsons έχει τονίσει ότι η αλλαγή ενός δομικού στοιχείου του συστήματος, μπορεί να επηρεάσει την αλλαγή του συστήματος στο σύνολό του³⁸. Το ίδιο μπορούμε να θεωρήσουμε και για την πατρική εμπλοκή στην σημερινή κοινωνία, δηλαδή η ενεργός συμμετοχή του πατέρα στην εκπαίδευση και την φροντίδα του παιδιού, ίσως επιφέρει μια αλλαγή στο οικογενειακό σύστημα και έτσι ίσως θα μπορούμε να συναντάμε μεγαλύτερη ισότητα μεταξύ των δύο φύλων, αμοιβαίες αρμοδιότητες και υποχρεώσεις

³⁸ Θ.Δραγώνα, *Μια εναλλακτική μορφή της συνύπαρξης: τα κέντρα στήριξης του προγράμματος εκπαίδευσης μουσουλμανοπαίδων*, στο: Α.Ανδρούσου, Ν.Ασκούνη, *Πολιτισμική ετερότητα και ανθρώπινα δικαιώματα προκλήσεις για την εκπαίδευση*, Μεταίχμιο, 2009, Αθήνα

και προφανώς παρόμοια συναισθηματική πληρότητα για τους γονείς και για τα παιδιά τους. Με την συναισθηματική πληρότητα εννοείται όλα τα συναισθήματα που μπορεί να προσφέρει η οικογενειακή θαλπωρή. Το επιστημονικό ενδιαφέρον του Parsons για τον άνδρα, φαίνεται και στο έργο του Menzies “Talcott Parsons and the Social Image of Man” στο οποίο γίνεται εκτενή αναφορά στον άνδρα σε διάφορες εκφάνσεις της κοινωνίας³⁹

2.3 Περίληψη

Σε αυτήν την ενότητα έγινε η παράθεση του θεωρητικού πλαισίου για τη συγκεκριμένη εργασία. Σε κάθε έρευνα, πόσο μάλλον σε μια έρευνα τέτοιου βάθους, είναι απαραίτητο να γίνει μια διερεύνηση τόσο του θέματος όσο και της θεωρητικής του βάσης.

Γι αυτό το λόγο στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, γίνεται αρχικά μια αποτίμηση παλαιότερων ερευνών που αφορούν τον πατέρα στον ελλαδικό χώρο. Παράλληλα, επειδή η πατρότητα, πολλές φορές συγχέεται με τον γονεϊκό ρόλο, έγιναν και κάποιες αναφορές σε άρθρα με αυτό το θέμα. Επιπλέον, το θέμα της πατρότητας έχει απασχολήσει την διεθνή βιβλιογραφία αρκετά, και κάπως έτσι παρατίθενται κάποια άρθρα χωρίς όμως περισσότερο σχολιασμό.

Στην συνέχεια, επειδή το θέμα της πατρότητας απασχολεί αρκετές ανθρωπιστικές επιστήμες, έγινε μια σύντομη αναφορά στις θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για τις παρακάτω επιστήμες. Αρχικά διατυπώνονται οι ιδέες από την σκοπιά της ψυχολογίας, έπειτα από τη σκοπιά των παιδαγωγικών και τέλος από της κοινωνιολογίας. Αυτή η αναφορά ήταν απαραίτητη αφενός για να αναδειχθεί η σημασία του θέματος και αφετέρου να γίνει κατανοητή η πολυπλοκότητα της έννοιας της πατρότητας.

Το επόμενο υποκεφάλαιο στηρίζεται στις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, αλλά πιο συγκεκριμένα στις θεωρίες δυο σύγχρονων κοινωνιολόγων, του Bourdieu και του Parsons. Καταρχάς, γίνεται μια αναφορά στην θεωρία του Bourdieu, και κυρίως σε αυτήν που σχετίζεται με την αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου. Με σύντομο δηλαδή τρόπο παρατίθεται πώς το σχολείο συμβάλει στις κοινωνικές ανισότητες αλλά κυρίως πώς μπορεί να κλείσει την ψαλίδα των κοινωνικών ανισοτήτων που υπάρχουν σε κάθε κοινωνία. Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εκπαίδευσης, με

³⁹ K. Menzies, *Talcott Parsons and the Social Image of Man*, 1976, Boston, Routledge & Kegan Paul

βασικότερο φορέα την πρωτοβάθμια και πιο συγκεκριμένα το νηπιαγωγείο. Στη συνέχεια γίνεται εκτενής σχολιασμός μιας άλλης θεωρίας του Bourdieu, για το φύλο και κυρίως για την θέση του άντρα στην σύγχρονη κοινωνία. Η ανάλυση βασίζεται περισσότερο στο πώς παρουσιάζεται ο άντρας ως πατέρας και πώς μπορεί να επηρεάσει βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα το παιδί του. Η επιρροή αυτή σχετίζεται και με τα χαρακτηριστικά του παιδιού αλλά και με την κοινωνική κινητικότητα των απογόνων του.

Μια παρόμοια ανάλυση γίνεται και για τη θεωρία του Parsons. Αρχικά δηλαδή εκτίθεται η θεωρία του Parsons για την εκπαίδευση και το εκάστοτε εκπαιδευτικό σύστημα καθώς και για την επιρροή της πρωτοβάθμιας εκπαίδευση στη μελλοντική ζωή του παιδιού και την κοινωνία του. Έπειτα παρουσιάζεται η ανάλυση της θεωρίας του Parsons, που αφορά την οικογένεια. Αυτή η ανάλυση περιλαμβάνει το πώς έχει διαρθωθεί η οικογένεια στην Αμερική και η θέση του παιδιού σε αυτά τα οικογενειακά κοινωνικά συστήματα. Την ίδια στιγμή δίνεται έμφαση στη σημασία και στον ρόλο του πατέρα μέσα στην οικογένεια. Καταγράφονται δηλαδή οι επιρροές που μπορεί να έχει τόσο στην οικογένεια που έχει διαμορφώσει ο ίδιος, όσο και στην οικογένεια καταγωγής. Σε μια τέτοια θεωρία είναι βασικό μέλημα να παραθέσουμε την θεωρία της δράσης και πώς αυτή μπορεί να επηρεάσει την οικογένεια και το κοινωνικό σύστημα. Ακόμη, μεγάλη σημασία φαίνεται να διαδραμάτισε και το φεμινιστικό κίνημα που άλλαξε και ίσως διαμόρφωσε τους ρόλους των δύο φύλων.

Συνοψίζοντας λοιπόν, κατανοούμε ότι έγινε μια σύντομη αναφορά στην πατρότητα όπως αυτή έχει διαμορφωθεί μέχρι σήμερα από την θεωρία διαφορετικών ανθρωπιστικών επιστημών. Ασφαλώς η επιστήμη που μας ενδιαφέρει περισσότερο σε αυτήν την έρευνα, είναι αυτή της κοινωνιολογίας και για αυτό δόθηκε περισσότερη έκταση στην παρουσίαση της θεωρίας των συγκεκριμένων κοινωνιολόγων.

3.Μεθοδολογία και Σχεδιασμός της Έρευνας

Για τις απαντήσεις στο βασικό ερώτημα της παρούσας έρευνας, δηλαδή η πατρότητα στην προσχολική εκπαίδευση και ηλικία, χρησιμοποιήθηκε η θεωρία των στάσεων, η θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης καθώς επίσης και η ανάλυση της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας με ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Η θεωρία των στάσεων επιλέχθηκε, επειδή είναι ένα από τα βασικά γνωρίσματα της συγκεκριμένης έρευνας. Η επιλογή της συμβολικής διαντίδρασης, ως θεωρία έγινε επειδή μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε τόσο την αλληλεπίδραση των πατέρων με τα παιδιά τους όσο και η σχέση των πατέρων με την εκπαίδευση των παιδιών τους. Στην συγκεκριμένη ενότητα γίνεται η ανάλυση, για την θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης καθώς και η περιγραφή της πορείας και του σχεδιασμού της έρευνας. Κάθε ερευνητής καλείται να έχει με σαφήνεια την *ουσία* της ερευνητικής αναζήτησης ώστε να ξεδιπλώσει το *νοητό γρίφο* που δημιουργείται από τα ερευνητικά ερωτήματα⁴⁰. Για αυτόν ακριβώς το λόγο γίνεται αναφορά πρώτα στις δύο βασικές θεωρίες και στην συνέχεια η περιγραφή της ερευνητικής διαδικασίας.

3.1 Η θεωρία των στάσεων

Ένα από τα μελήματα της συγκεκριμένης έρευνας είναι να καταγραφούν οι στάσεις των πατέρων, κυρίως μέσω της πατρικής τους ιδιότητας. Ο πρώτος που ανέφερε το συγκεκριμένο όρο ήταν ο κοινωνικός ψυχολόγος G.Allport. Ως "στάση" ορίζεται η εννοιολογική κατασκευή, που δεν είναι πάντα ευδιάκριτη, αλλά προηγείται της συμπεριφοράς και καθορίζει τις επιλογές και τις αποφάσεις για τις δράσεις του ατόμου⁴¹. Οι στάσεις του κάθε ατόμου έχουν ως κοινό παρονομαστή τα γνωστικά, τα συναισθηματικά και τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά ώστε να καθορίζουν την οπτική του κάθε ανθρώπου. Έτσι και στη συγκεκριμένη έρευνα, τα παραπάνω χαρακτηριστικά φαίνεται να επηρεάζουν τους ερωτώμενους σχετικά με το πώς οι ίδιοι βλέπουν την πατρότητα, την φροντίδα και την εκπαίδευση των παιδιών τους. Μπορεί η πατρότητα να είναι κάτι προκαθορισμένο, αλλά πολλές φορές δυσκολεύονται και οι ίδιοι να την ορίσουν. Για αυτό το λόγο βασικό κομμάτι

⁴⁰ J.Mason, *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Πεδίο, 2011, Αθήνα

⁴¹ M.A.Hogg,G.M.Vaughan, *Κοινωνική Ψυχολογία*, Gutenberg, 2010, Αθήνα

της μεθοδολογίας είναι να ανιχνευθούν και να αναδειχθούν οι στάσεις των συμμετεχόντων για τον πατρικό ρόλο.

3.2. Η θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης

Η συμβολική διαντίδραση, ή αλλιώς αλληλεπίδραση, ή ακόμη αλληλόδραση, ή απλώς διάδραση έχει επιρροές από διαφορετικούς ερευνητές όπως τους Parks, Dewey, Mead και Blumer, που είναι ευρέως γνωστή ως θεωρία της "Σχολής του Σικάγο". Η συγκεκριμένη θεωρία εστιάζει στην οπτική των υποκειμένων καθώς και την ατομική τους δράση δηλαδή δεν σχετίζεται καθόλου με τον δομισμό. Βασικότερο χαρακτηριστικό είναι η "αλληλόδραση", δηλαδή η συνεχής αλληλεπίδραση των υποκειμένων που με αυτό τον τρόπο δημιουργούν συγκεκριμένα κοινωνικά φαινόμενα. Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί με διάφορους τρόπους επικοινωνίας, μέσω των οποίων τα άτομα δημιουργούν κοινωνικές σχέσεις που προέρχονται από τις ερμηνείες που δίνουν οι ίδιοι στις πράξεις τους, προφανώς τη συμπεριφορά τους και τις δράσεις τους απέναντι στους άλλους⁴².

Πιο συγκεκριμένα, έχει σημασία σε αυτήν τη μελέτη να διακρίνουμε τα νοήματα που δημιουργούνται από την αλληλεπίδραση του πατέρα με το παιδί του και πώς μπορεί να επηρεάσει τον πατέρα. Όπως επίσης, αξίζει να διακρίνουμε την τροποποίηση της δράσης των πατέρων στα παιδιά τους που έχουν διαφορετικό φύλο, με αποτέλεσμα αυτή η αλληλεπίδραση να γίνεται με συμβολικά μέσα. Είναι βέβαιο ότι η συμπεριφορά τους και η δράση τους καθορίζεται από τις προσωπικές εμπειρίες και τα βιώματά τους και για αυτό το λόγο αυτή η αυτό-αλληλεπίδραση συνδέεται και προσκρούεται στην κοινωνική αλληλεπίδραση πατέρα-παιδιού. Η σχολή της συμβολικής διάδρασης ανέδειξε την συνεχή διαδικασία αλληλεπίδρασης που μπορεί να υπάρχουν όχι μόνο στον θεσμό της οικογένειας αλλά και στις μεταξύ τους σχέσεις⁴³. Για αυτό το λόγο δεν πρέπει να παραληφθεί ως μεθοδολογικό εργαλείο στη συγκεκριμένη έρευνα.

Όπως έγινε κατανοητό μέχρι τώρα, η συμβολική διαντίδραση δίνει μεγαλύτερη βάση στην ενέργεια και τη δημιουργικότητα του ατόμου. Καταρχάς

⁴² Θ. Ιωσηφίδης, *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογίας των κοινωνικών επιστημών*, Τζιόλα, 2017, Θεσσαλονίκη

⁴³ Στο ίδιο

αφορά την αίσθηση που έχει το άτομο για τον εαυτό του καθώς και την αυτοσυνείδηση που καλείται να έχει "βλέποντας" τον εαυτό του έξω από αυτόν, όπως δηλαδή τον βλέπουν οι γύρω του. Αυτή η διαδικασία λαμβάνει χώρα μεταξύ ατόμων που συναλλάσσονται και κάποιες φορές ανταλλάσσουν σύμβολα με σκοπό να κατανοήσουν τις "ενδείξεις" που επιδιώκουν οι άλλοι να ακούσουν και να αντιληφθούν. Αυτό γίνεται πιο έντονο όταν αφορά δύο άτομα που ανταλλάσσουν συμβολικές ερμηνείες στη μεταξύ τους συναναστροφή και διαντίδραση⁴⁴. Η συμβολική διαντίδραση δημιουργήθηκε μέσα από το νήμα της γενικευμένης ομοιότητας, η οποία δεν είναι πάντα ευδιάκριτη. Η συμβολική διαντίδραση δηλαδή αναδεικνύει τα κοινά χαρακτηριστικά που υπάρχουν σε συμπεριφορές. Επίσης, τα βασικότερα γνωρίσματα που συντελούν σε αυτή την διαντίδραση είναι η κοινωνική στάση, τα ζητήματα θέσης, οι κοινωνικοί ρόλοι, το μορφωτικό υπόβαθρο, οι νόρμες και οι κοινωνικές συμβάσεις, που όλα αυτά μαζί οδηγούν στην υιοθέτηση συγκεκριμένων ερμηνειών⁴⁵.

3.3. Σχεδιασμός έρευνας

Στην επόμενη ενότητα περιγράφεται αναλυτικά η διαδικασία της έρευνας από την επιλογή του θέματος μέχρι και την συγγραφή της.

3.3.1. Στάδια της έρευνας

Η παρούσα έρευνα ξεκίνησε με την επιλογή του θέματος, τη διαδικασία συγκεκριμένης οριοθέτησής του καθώς και μια εκτενή βιβλιογραφική διερεύνηση. Στην ελληνική βιβλιογραφία δεν υπάρχουν πολλές έρευνες που να αναφέρονται στην πατρότητα και αυτές που υπάρχουν προέρχονται κυρίως από τον χώρο της ψυχολογίας. Σημαντική εξαίρεση αποτελεί το βιβλίο των Δραγώνα και Ναζίρη (1995), που όμως αναφέρεται περισσότερο στις ψυχολογικές εκφάνσεις της πατρότητας και εστιάζει στο χρονικό διάστημα πριν γίνουν οι άντρες, πατέρες για πρώτη φορά. Η συγκεκριμένη όμως έρευνα έγινε και ανήκει στο τέλος του περασμένου αιώνα και μελετάει την πατρότητα σε συγκεκριμένη χρονική φάση. Από τότε, προφανώς οι κοινωνικές συνθήκες της σύγχρονης Ελλάδας έχουν αλλάξει

⁴⁴ A.Giddens, *Κοινωνιολογία*, Gutenberg, 2002, Αθήνα

⁴⁵ H.Blumer, *Symbolic Interaction Perspective and Method*, University of California Press, 1986, California

και επιπλέον δεν υπάρχει κάποια έρευνα που να μελετάει την πατρότητα από την κοινωνιολογική προσέγγιση και μόνο. Επιπλέον η παρούσα έρευνα, που εκπονείται, συναντά τον πατέρα όταν αυτός έχει ήδη αποκτήσει ένα παιδί ή και περισσότερα και έχουν μεσολαβήσει κάποια χρόνια από την γέννηση του ή την γέννησή τους.

Αντίθετα οι έρευνες που έχουν γίνει στο εξωτερικό είναι πολύ περισσότερες και περιλαμβάνουν διαφορετικές φάσεις της πατρότητας. Αξίζει να επισημάνουμε ότι πολλές από αυτές πραγματεύονται τον ρόλο του πατέρα μετά από το διαζύγιο καθώς και την συνεπιμέλεια των παιδιών τους. Παρόλα αυτά, υπάρχουν αρκετά άρθρα, που δε μελετούν απλώς την πατρότητα αλλά κάποια από αυτά είναι και οδηγοί για την πατρική εμπλοκή και πώς αυτή αναπτύσσεται στην εκάστοτε κοινωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ένας οδηγός για την πατρική εμπλοκή στο σύστημα πρόνοιας, που, αφενός ενημερώνει για τις συνθήκες που υπάρχουν για την ψυχική υγεία και αφετέρου ενισχύει περισσότερο την πατρική εμπλοκή⁴⁶.

Σε μια σύντομη ανασκόπηση γίνεται περισσότερο αναφορά στην οικογένεια και στο κομβικό ρόλο που διαδραματίζει η μητέρα και όχι τόσο ο πατέρας. Ακόμη μεταπτυχιακές και διδακτορικές διατριβές εστιάζουν κυρίως, είτε σε άντρες που έγιναν πρώτη φορά πατέρες, είτε στην σχέση των παιδιών με τους πατέρες τους κατά το στάδιο της προεφηβείας. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, ότι αυτές οι εργασίες δεν εστίασαν τόσο στην πατρική εμπλοκή, που αφορά την φροντίδα και την εκπαίδευση των παιδιών, αλλά σε άλλα επίπεδα διερεύνησης. Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι προηγούμενες εργασίες, έδωσαν τη δυνατότητα να κατανοήσουμε καλύτερα τη θεματολογία, όπως επίσης και να διακρίνουμε πώς έχουν απαντηθεί βασικά ερωτήματα που σχετίζονται με την πατρότητα. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, επειδή οι περισσότερες εργασίες προέρχονταν από την ψυχολογία, αρκετές φορές υπήρχε δυσκολία στην κατανόηση του αντικειμένου τους όσο και στην αποστασιοποίηση μιας και αναφερόμαστε σε διαφορετικό επιστημονικό πρίσμα.

Στην συνέχεια ξεκίνησε, η ποιοτική έρευνα, που αρχικό στόχο είχε να αναδείξει τις κατάλληλες ερωτήσεις για την ημιδομημένη συνέντευξη. Οι

⁴⁶ K.Martinez, F.Rider, N.Cayce, St.Forssell, J.Poirier, Sh.Hunt, G.Crawford, J.Sawyer, *A guide for father involvement in systems of care*, Technical assistance partnership for child and family mental health, 2013, Washington, DC

συνεντεύξεις έγιναν μέσω τηλεδιάσκεψης με τους συνεντευξιαζόμενους. Μπορεί η αρχική πρόθεση να ήταν διαφορετική, δηλαδή να πραγματοποιούνταν μια διαζώσης συζήτηση με τους πατέρες, αλλά λόγω της πανδημίας του κορονοϊού κάτι τέτοιο ήταν ανέφικτο και ίσως επικίνδυνο. Οι περισσότερες συνεντεύξεις έγιναν τέλη Δεκεμβρίου 2020 με τέλη Ιανουαρίου 2021, δηλαδή και κατά την διάρκεια των χριστουγεννιάτικων διακοπών, γεγονός που βοήθησε ώστε οι πατέρες να διαθέσουν χρόνο για την συμμετοχή τους στις συνεντεύξεις.

Μετάπειτα έλαβε χώρα η ενδεδειγμένη απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων που περιελάμβανε τις σιωπές, τους δισταγμούς, τα γέλια καθώς και άλλα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποίησαν οι ερωτώμενοι. Μετά την ολοκλήρωση των απομαγνητοφωνήσεων, έγινε μια πολλή προσεκτική ανάγνωση των συνεντεύξεων. Ο σκοπός ήταν να εντοπιστούν κοινά χαρακτηριστικά και κυρίως κοινές αναφορές για την έρευνα. Η κατηγοριοποίηση αρχικά μπορεί να έγινε με κριτήριο τις παρόμοιες απαντήσεις. Γρήγορα όμως έγινε η διαπίστωση ότι πολλές φορές οι αρχικές εντυπώσεις άλλαζαν όταν οι ερωτώμενοι έδιναν περισσότερες πληροφορίες. Μέσα σε αυτή τη διαδικασία, έγινε μια προσπάθεια κατανόησης για το πώς οι ίδιοι οι πατέρες αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους, τις υποχρεώσεις τους, τις στιγμές ανεμελιάς και τις ευχάριστες δραστηριότητες που μπορεί να πραγματοποιούν με τα παιδιά τους.

3.3.2. Σκοπός της έρευνας

Ο βασικότερος σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι να εντοπιστεί η πατρική εμπλοκή στην προσχολική ηλικία αλλά κυρίως να αναδειχθεί η οπτική των ίδιων των πατέρων. Το κυριότερο ερώτημα της έρευνας είναι: *"Πώς φροντίζουν οι πατέρες τα παιδιά τους; Τί σημαίνει για αυτούς φροντίδα; Τί συμμετοχή έχουν στην εκπαίδευσή τους;"*. Η συγκεκριμένη έρευνα έχει σκοπό να κατανοηθεί η ουσιαστική φροντίδα και ο χρόνος που περνούν οι πατέρες με τα παιδιά τους. Όπως επίσης, να εξεταστούν οι σχέσεις μεταξύ των υπολοίπων μελών της οικογένειας. Για αυτό το λόγο, η προσπάθεια αυτή έγινε περισσότερο για την οπτική και τη νοηματοδότηση των ίδιων των πατέρων. Αντιθέτως, δεν απασχόλησε επιστημονικά το διαφορετικό πρίσμα είτε από τα ίδια τους τα παιδιά είτε από τις συζύγους ή τους εκπαιδευτικούς. Για να γίνει σαφές, δεν εξετάζεται η πατρότητα από τα παιδιά ή τις συζύγους, αλλά από τους ίδιους τους πατέρες.

Οι ερωτήσεις που έγιναν αφορούσαν κυρίως την πατρότητα και συγκεκριμένες χρονικές φάσεις, την ενασχόλησή τους με τα παιδιά, την εκπαίδευσή τους, καθώς και την ασχολία τους με τις «δουλειές του σπιτιού». Ένας άλλος τομέας που εστίασε η συγκεκριμένη έρευνα είναι οι σχέσεις των πατέρων με τα παιδιά τους και με τη σύζυγό τους. Οι διάφορες, προσωπικές ερωτήσεις έγιναν στο τέλος της συνέντευξης. Ενδεικτικά παρατίθενται οι ερωτήσεις των ημιδομημένων συνεντεύξεων:

1. Πώς είναι να είναι κανείς πατέρας; Πώς νιώσατε όταν γεννήθηκε το παιδί σας;
2. Πώς τα πάτε με την τηλεκπαίδευση; Πηγαίνει σε δημόσιο ή ιδιωτικό; Πώς περνάτε την ημέρα σας με τα παιδιά τώρα που είστε στο σπίτι;
3. Συμμετέχετε στις «δουλειές του σπιτιού» γενικά;
4. Αποδέχετε ότι κάνετε τα πάντα σε σχέση με τις «δουλειές του σπιτιού»;
5. Πώς φροντίζετε το παιδί σας; Κάθε μέρα; Τα σαββατοκύριακα μόνο;
6. Περιγράψτε μου μια μέρα με τα παιδιά σας.
7. Τι σας ζητάνε τα παιδιά σας να παίξετε; Τι παιχνίδια σας ζητάνε;
8. Συμπεριφέρεστε διαφορετικά στα παιδιά σας; Διαφορετικά δηλαδή στο πρώτο ή στο δεύτερο;
9. Ο τρόπος που μεγαλώνετε τα παιδιά σας είναι ίδιος με αυτόν του πατέρα σας; Σε ποιες περιπτώσεις; Πώς σας φαίνεται αυτό;
10. Έχει τύχει να συμβουλευτείτε κάποιον ειδικό για το παιδί σας;
11. Υπάρχουν τριβές με τη σύζυγο σχετικά με την φροντίδα του παιδιού;
12. Πόσο χρονών είστε; Με τι ασχολείστε; Σε ποια περιοχή μένετε;

3.4. Μέθοδοι Έρευνας

Η παρούσα έρευνα έχει λάβει σοβαρά υπόψη, τους κανόνες επιστημονικής δεοντολογίας, δηλαδή εξασφαλίζεται η ανωνυμία των συμμετεχόντων καθώς και η ανωνυμία των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα η ποιοτική έρευνα συμπεριλαμβάνει τις ημιδομημένες συνεντεύξεις που πολλές φορές, μπορεί να ελλόχευε τον κίνδυνο για τους ερωτώμενους ότι "κουβεντιάζουν χαλαρά στο περιθώριο" και όχι ότι συμμετέχουν σε μια έρευνα. Για αυτό το λόγο ως ερευνήτρια

κλήθηκα να έχω *πρακτική* ενσυνείδηση σχετικά με τη δεοντολογία και τα ζητήματα που προκύπτουν⁴⁷.

3.4.1. Ποιοτική Έρευνα

Η μεθοδολογία της συγκεκριμένης έρευνας ήταν η ποιοτική έρευνα με ημιδομημένες συνεντεύξεις. Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε η τακτική συνέντευξη σε βάθος που σκοπό έχει την παραγωγή και την συλλογή δεδομένων, εμπειριών, νοηματοδοτήσεων, ερμηνειών, πρακτικών στις κοινωνικές σχέσεις και αναπαραστάσεις των ερωτώμενων. Αυτή η μέθοδος ποιοτικής κοινωνικής έρευνας συνιστά μια κοινωνική σχέση κατά την οποία αλληλεπιδρούν οι διαφορετικές προσωπικότητες.

Αρχικά είχαν σχεδιαστεί και προκαθοριστεί οι ερωτήσεις, όπου κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων συνεντεύξεων, οι ερωτώμενοι ήταν πολύ σαφείς και συγκεκριμένοι. Ακόμη και η διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν πολύ σύντομη και δημιουργήθηκε η απορία αν οι ερωτήσεις δεν ήταν κατανοητά διατυπωμένες. Από την τρίτη όμως συνέντευξη και μετά διαπιστώθηκε ότι δεν έχει να κάνει με τη διαφοροποίηση της ερευνήτριας αλλά την διαφορετικότητα του κάθε ερωτώμενου. Χαρακτηριστικό είναι ότι υπήρχαν συνεντεύξεις που κράτησαν 7 λεπτά ενώ άλλες συνεντεύξεις κράτησαν γύρω στα 35 με 40 λεπτά. Μπορεί οι ερωτήσεις να τέθηκαν με την προκαθορισμένη σειρά, αλλά κάποιες φορές χρειάστηκε να γίνουν κάποιες διευκρινιστικές ερωτήσεις ώστε να επιτευχθούν οι ερευνητικοί στόχοι. Πολλές φορές οι πατέρες επαναλάμβαναν τις απόψεις τους χωρίς να προσθέτουν κάποια νέα πληροφορία και για αυτό το λόγο, χρειάστηκε να γίνεται η επόμενη ερώτηση αφού υπήρχε η βεβαιότητα ότι είχαν ολοκληρώσει την σκέψη τους. Αν και η έρευνα αφορούσε τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, οι ίδιοι ανέφεραν και εμπειρίες τους από τα μεγαλύτερα ή τα μικρότερα παιδιά τους. Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στο ότι όταν ολοκληρωνόταν η συνέντευξη, πολλοί από αυτούς είπαν ότι τους έγιναν ερωτήσεις που οι ίδιοι δεν τις περίμεναν ή δεν τις είχαν σκεφτεί ποτέ τους. Μάλιστα ένας πατέρας ήταν τόσο ενθουσιασμένος από τη διαδικασία που είπε ότι αν υπάρχει κάποια άλλη παρόμοια έρευνα θα συμμετείχε με χαρά.

⁴⁷ J.Mason, *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Πεδίο, 2011, Αθήνα

3.4.2. Επιλογή υποκειμένων της έρευνας

Οι πατέρες που έλαβαν μέρος στην έρευνα, κλήθηκαν να έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Καταρχάς ήταν απαραίτητο να έχουν ένα παιδί τουλάχιστον στην ηλικία των τεσσάρων έως έξι ετών. Να είναι δηλαδή στην τάξη του προνηπίου, του νηπιαγωγείου ή της πρώτης δημοτικού. Στην παρούσα έρευνα υπήρχαν οικογένειες που ήθελαν να συμμετέχουν, αλλά τα παιδιά τους δεν ανήκαν σε αυτήν την ηλικιακή ομάδα, και για αυτό το λόγο αποκλείστηκαν. Μια άλλη επιδίωξη ήταν να είναι από διαφορετικές περιοχές της Αττικής ώστε, διευρύνοντας την κοινωνική βεντάλια, να υπάρχει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα πατέρων. Και αυτός ο στόχος σε κάποιο βαθμό, επιτεύχθηκε.

Για να γίνει η επαφή με τους ερωτώμενους πραγματοποιήθηκε μια πρώτη διερεύνηση στον επαγγελματικό κύκλο και στους οικογενειακούς φίλους της ερευνήτριας. Επίσης υπήρχε η συνεργασία με μια εκπαιδευτικό που ήταν πρόθυμη να συστήσει κάποιους γονείς από το νηπιαγωγείο της, όπως επίσης και από τον πατέρα της ερευνήτριας, ο οποίος είναι ιερέας και μέσω του κύκλου του, έγινε η επαφή με επτά πατέρες. Υπήρχε βέβαια ο ενδοιασμός ότι επειδή το πρόσωπο-κλειδί είναι οικογενειακού περιβάλλοντος, και μάλιστα με συγκεκριμένη ιδιότητα, οι πατέρες θα ήταν πολύ περιορισμένοι στις απαντήσεις τους. Κάτι τέτοιο όμως διαφεύστηκε από την δεύτερη συνέντευξη, όπου τους δόθηκε ώθηση να δώσουν περισσότερες πληροφορίες για τους σκοπούς της έρευνας.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρατίθενται τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων και πιο συγκεκριμένα την περιοχή που διαμένουν, την ηλικία καθώς και το επάγγελμά τους. Ακόμη, αναφέρεται και το αν τα παιδιά τους πηγαίνουν σε δημόσιο ή σε ιδιωτικό σχολείο.

Πίνακας 1: Δημογραφικά στοιχεία (Ηλικία, Περιοχή, Επάγγελμα, Τύπος Σχολείου)

Πατέρες	Ηλικία	Περιοχή	Επάγγελμα	Τύπος Σχολείου
---------	--------	---------	-----------	----------------

1	40	Αχαρνές	Οδηγός σε σχολικό λεωφορείο ιδιωτικού σχολείου	Ιδιωτικό
2	47	Αχαρνές	Δημόσιος υπάλληλος	Δημόσιο
3	31	Νέα Ιωνία	Ιδιωτικός υπάλληλος σε ταπητοκαθαρ ιστήριο	Δημόσιο
4	38	Μεταμόρφωση	Δάσκαλος σε δημόσιο σχολείο	Δημόσιο
5	38	Μεταμόρφωση	Αρχιτέκτονας	Ιδιωτικό
6	44	Σταμάτα	Μαθηματικός σε Γενικό Λύκειο & εξωτερικός συνεργάτης στο ΠΑΔΑ	Ιδιωτικό
7	46	Χαλάνδρι	Τραπεζικός υπάλληλος	Δημόσιο
8	42	Νέο Ηράκλειο	Οικονομολόγος στο οικονομικό τμήμα ιδιωτικής εταιρείας	Ιδιωτικό
9	52	Νέα Ιωνία	Τεχνικός υπάλληλος σε	Δημόσιο

			ιδιωτική εταιρεία	
10	39	Νέα Σμύρνη	Μαθηματικός σε φροντιστήριο	Δημόσιο
11	46	Περιστέρι	Μαθηματικός σε δευτεροβάθμια εκπαίδευση	Δημόσιο
12	47	Μαρκόπουλο	Υπάλληλος στα γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών , στην γεωγραφική υπηρεσία στρατού	Δημόσιο
13	44	Νέο Ηράκλειο	Πωλητής σε εταιρεία με ανταλλακτικά αυτοκινήτων	Δημόσιο
14	57	Καλύβια	Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών	Δημόσιο
15	41	Καλύβια	Ηλεκτρονικός – τεχνικός	Δημόσιο
16	42	Βριλήσσια	Χρηματο-	Ιδιωτικό

			τραπεζικός	
17	45	Πλ.Βικτωρίας	Μηχανολόγος μηχανικός	Δημόσιο
18	29	Νέα Φιλαδέλφεια	Υπάλληλος σε πρατήριο καυσίμων	Δημόσιο
19	34	Ζεφύρι	Βοηθός νοσηλεύτη, σε οικοτροφείο	Δημόσιο
20	45	Καλύβια	Λογιστής σε πολυεθνική εταιρεία	Δημόσιο

Οι συνεντευξιαζόμενοι στην έρευνα είχαν διαφορετικές ηλικίες, παρ' όλα αυτά διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μια συσπείρωση στα 42 έτη αθροιστικά, ενώ οι μεγαλύτερες αποκλίσεις απαντώνται στα 29 έτη καθώς και στα 57. Η αλήθεια είναι ότι οι απαντήσεις δεν φαίνονται να σχετίζονται τόσο με την ηλικία τους όσο με τον αριθμό των παιδιών τους.

Αν και δεν σχετίζεται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, είναι αναγκαίο στην έρευνα που αφορά την πατρότητα να μελετήσουμε το χρονικό διάστημα που περνούν οι πατέρες με τα παιδιά τους. Όλοι οι ερωτώμενοι εργάζονται αλλά οι περισσότεροι από αυτούς απασχολούνται τις πρωινές ώρες. Οι 10 από τους 20 ερωτώμενους επιστρέφουν στο σπίτι αργά το μεσημέρι δηλαδή κατά τις 16:00 με 17:00, 4 από αυτούς επιστρέφουν στο σπίτι τους κατά τις 19:00, ενώ υπάρχουν 4 που γυρίζουν στις 21:00. Δύο από τους πατέρες έχουν κυλιόμενο ωράριο οπότε δεν είναι σταθερές οι ώρες που βρίσκονται σπίτι τους με τα παιδιά τους, ενώ ένας από αυτούς δουλεύει από το απόγευμα έως αργά το βράδυ. Να σημειώσουμε ότι δύο από αυτούς που είναι εκπαιδευτικοί έχουν και απογευματινά μαθήματα πέρα από

την πρωινή τους απασχόληση, ενώ ένας απουσιάζει συχνά εκτός Αθηνών για επαγγελματικούς λόγους. Οι τέσσερις από τους ερωτώμενους μας αναφέρουν ότι τα παιδιά τους έχουν και άλλες δραστηριότητες, όπως γυμναστική ή κολύμβηση ή tennis ή ωδείο, που και τα συνοδεύουν. Βλέποντας τους μισούς από τους ερωτώμενους να αφιερώνουν αρκετό χρόνο στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, αναρωτιόμαστε αν ο λίγος χρόνος που απομένει από την καθημερινότητά τους μπορεί να αφιερωθεί στα παιδιά τους είτε αυτός αφορά την εκπαίδευσή τους ή τη γενικότερη ενασχόληση μαζί τους, μιας και αποτελεί το βασικότερο ερευνητικό ερώτημα.

Παρατίθεται, επιπλέον ένας πίνακας ώστε να γίνει κατανοητό από πόσα μέλη αποτελούνται οι οικογένειες που μελετήθηκαν.

Οριζόντια είναι ο αριθμός των παιδιών που έχουν, ενώ κάθετα η διαφοροποίηση στο φύλο και ποιοι είναι αυτοί οι πατέρες με τα σύντομα χαρακτηριστικά τους.

Πίνακας 2: Ο αριθμός και το φύλων των παιδιών για τους συνεντευξιαζόμενους

1 παιδί	2 παιδιά		3 παιδιά		4 παιδιά
	Ίδιου φύλου	Διαφορετικού φύλου	Ίδιου φύλου	Διαφορετικού φύλου	Διαφορετικού φύλου
38, Μεταμόρφωση, Ελεύθερος επαγγελματίας	31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτικός υπάλληλος	40, Αχαρνές, Ιδιωτικός υπάλληλος	57, Καλύβια, Δημόσιος υπάλληλος	42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτικός υπάλληλος	Δύο αγόρια και δύο κορίτσια: 45, Πλ. Βικτωρίας, Ελεύθερος επαγγελματίας
46, Χαλάνδρι, Ιδιωτικός υπάλληλος	38, Μεταμόρφωση, Δημόσιος	47, Αχαρνές, Δημόσιος υπάλληλος		47, Μαρκόπουλο, Δημόσιος υπάλληλος	

	υπάλληλος				
	44, Σταμάτα, Δημόσιος υπάλληλος	52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτικός υπάλληλος		45, Καλύβια, Ιδιωτικός υπάλληλος	
	39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτικός υπάλληλος	44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτικός υπάλληλος		46, Περιστέρι, Δημόσιος υπάλληλος	
	41, Καλύβια, Ιδιωτικός υπάλληλος	42, Βριλήσσια, Ιδιωτικός υπάλληλος			
		29, Ν. Φιλαδέλφει α, Ιδιωτικός υπάλληλος			
		34, Ζεφύρι, Δημόσιος υπάλληλος			

3.4.3. Τόπος διεξαγωγής της έρευνας

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η έρευνα έγινε κατά τη διάρκεια της πανδημίας του κορονοϊού και η δια ζώσης συνάντηση με τους ερωτώμενους δεν ήταν εφικτή. Για αυτό το λόγο οι συναντήσεις έγιναν διαδικτυακά μέσω βιντεοκλήσης, ώστε τόσο η ερευνήτρια όσο και οι ίδιοι να έχουν εικόνα, να υπάρχει μια οικειότητα. Οι διαδικτυακές πλατφόρμες που χρησιμοποιήθηκαν για τις συνεντεύξεις ήταν το viber, το messenger και το webex. Μία συνέντευξη έγινε τηλεφωνικώς γιατί ο ερωτώμενος δεν είχε κάποια από τις παραπάνω πλατφόρμες ούτε έχει τη

δυνατότητα να συνδεθεί στο διαδίκτυο. Παρόλα αυτά θεωρείθηκε αρκετά σημαντική η συμμετοχή του, για αυτό τον λόγο και συμπεριλαμβάνεται στην έρευνα. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες, ήταν αφοσιωμένοι την ώρα της συνέντευξης και δεν υπήρχαν παρεμβολές. Σε περίπτωση που υπήρχαν, οι ίδιοι φρόντιζαν ώστε να επιλυθούν. Από τους συμμετέχοντες δύο από αυτούς, επέλεξαν να γίνει συνέντευξη ενόσω βρίσκονταν στο χώρο εργασίας τους, ενώ οι υπόλοιποι 18 φαίνεται να ήταν στο σπίτι τους.

3.5. Προβληματισμοί κατά την διεξαγωγή της έρευνας

Η διεξαγωγή της έρευνας ήταν μια χρονοβόρα διαδικασία. Οι αρχικές δυσκολίες είχαν να κάνουν με το θέμα της διπλωματικής εργασίας, να οριστεί το βασικότερο ερώτημα της έρευνας και να γίνουν συγκεκριμένα τα ερωτήματα. Η ανταμοιβή σε αυτή την ανησυχία ήρθε από τους ίδιους τους συμμετέχοντες που ήταν πρόθυμοι να συνεργαστούν. Οι δυσκολίες αφορούσαν το θέμα της έρευνας. Αφιερώθηκε χρόνος ώστε να διατηρηθούν οι αποστάσεις από τα υποκείμενα της έρευνας και να μην ταυτίζονται με εμπειρίες της ερευνήτριας. Φυσικά, η εργασιακή εμπειρία της ερευνήτριας, ως εκπαιδευτικός, υπενθύμιζε ότι οι σημερινοί πατέρες είναι πολλοί διαφορετικοί από τους τύπους των πατέρων που είχε βιώσει ως παιδί.

Βέβαια σημαντικό ρόλο έπαιξε ότι η ερευνήτρια δεν μπορούσε να αναγνωρίσει κοινές παραδοχές που μπορεί να έχουν οι γονείς, γενικότερα. Αυτό επηρέασε και θετικά ώστε να υπάρχει μια αντικειμενική εικόνα κατά την έρευνα, αλλά ίσως και αρνητικά γιατί σε κάποιες εκδοχές του γονεϊκού ρόλου δεν υπήρχε πλήρη γνώση και εμπειρία.

Κάνοντας όμως μια αποτίμηση ίσως επιτεύχθηκε η ουσιαστική γνωριμία με τους πατέρες της έρευνας. Όπως αναφέρει και η Λυδάκη: "*[...] Είναι άνθρωποι με τους οποίους μοιραστήκαμε εμπειρίες, που ζήσαμε μαζί τους, χωρίς να αρκεστούμε σε μια τυπική γνωριμία, αλλά επιδιώκοντας μια ουσιαστική σχέση. Άνθρωποι που πέρασαν από τη ζωή μας με αυτόν τον τρόπο δεν έφυγαν ποτέ. [...] διαπιστώνουμε λοιπόν ότι υπάρχουν τώρα πια και "οι άλλοι", και μάλιστα όχι τυχαία, αλλά επειδή εμείς οι ίδιοι τους αναζητήσαμε και αποφασίσαμε να τους γνωρίσουμε"*⁴⁸.

⁴⁸ Α.Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτη, 2012, Αθήνα

3.6. Περίληψη

Η συγκεκριμένη ενότητα ασχολείται με ένα από τα βασικότερα θέματα για την εκπόνηση της εργασίας, δηλαδή την μεθοδολογία και τον σχεδιασμό της έρευνας. Ως μεθοδολογικά εργαλεία χρησιμοποιήθηκαν οι θεωρίες των στάσεων και η θεωρία της διάδρασης. Ως ποιοτικό ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκαν οι ημιδομημένες συνεντεύξεις.

Στην συνέχεια αναφέρονται με σαφήνεια τα στάδια της έρευνας καθώς και ο σκοπός της. Έπειτα γίνεται ανάλυση της ερευνητικής μεθόδου που χρησιμοποιήθηκε για την ποιοτική έρευνα. Ακόμα, περιγράφονται τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, δηλαδή ποιες ήταν οι προϋποθέσεις να συμμετέχει κάποιος, καθώς επίσης και πώς έγινε η επαφή μαζί τους. Επιπλέον, γίνεται και μια ανάλυση των δημογραφικών τους χαρακτηριστικών. Είναι βασικό να αναφέρουμε ότι σύντομα αναλύσαμε τον τρόπο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, έστω κι αν αναφερόμαστε σε έναν διαδικτυακό τρόπο, όπως επίσης και τους λόγους που οι συνεντεύξεις έγιναν διαδικτυακά.

Τέλος, παρατίθενται και οι προβληματισμοί που προέκυψαν κατά την διάρκεια της έρευνας. Οι συγκεκριμένοι προβληματισμοί αφορούν είτε την ερευνήτρια είτε κάποιες άλλες δυσκολίες για την επίτευξη της ερευνητικής διαδικασίας.

4. Η πατρότητα στο σήμερα

4.1. Η γέννηση του παιδιού, η μόρφωσή του και τα παιχνίδια

Σε αυτή την ενότητα, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να μιλήσουν για το τι σημαίνει γι' αυτούς πατρότητα και τα συναισθήματα που είχαν, όταν γεννήθηκε το παιδί τους. Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η εμπλοκή τους, παρουσιάζεται επίσης η καθημερινότητά τους, η εκπαίδευση και πιο συγκεκριμένα η τηλεεκπαίδευση αλλά κυρίως τα παιχνίδια που παίζουν με τα παιδιά τους.

Τα ευρήματα ήταν διαφορετικά και ενδιαφέροντα από κάθε πατέρα ξεχωριστά. Μέσα από την κατηγοριοποίηση των απαντήσεών τους, μπορούμε να αντιληφθούμε την έμπρακτη πατρική εμπλοκή αλλά κυρίως πώς οι ίδιοι ορίζουν και παρουσιάζουν την σχέση με τα παιδιά τους.

4.1.1. Πατρότητα: είναι κάτι «υπέροχο» ή είναι κάτι που προκαλεί ανησυχία;

Για να διερευνηθεί το κυριότερο ερώτημα της έρευνας δηλαδή η πατρική εμπλοκή στην προσχολική ηλικία και εκπαίδευση, αξίζει να δούμε πώς οι ίδιοι οι ερωτώμενοι καταλαβαίνουν και τι σημαίνει γι' αυτούς πατρότητα. Εκ πρώτης όψεως μπορεί να είναι μια έννοια συγκεκριμένη και οριοθετημένη, όπως παρουσιάζεται στην εισαγωγή, αλλά όπως αναδύθηκε από την έρευνα, νοηματοδοτείται διαφορετικά από κάθε πατέρα.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας όλοι οι ερωτώμενοι πατέρες ήταν πρόθυμοι να απαντήσουν στις ερωτήσεις της έρευνας, αν και οι περισσότεροι έδειχναν μια συστολή στο να ορίσουν οι ίδιοι το πώς ακριβώς είναι να είναι κανείς πατέρας. Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε αρχικά, στο πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι την πατρότητα. Πολλοί από αυτούς συνδέουν την πατρότητα με την αίσθηση της ευτυχίας και της χαράς. Άλλοι πάλι δυσκολεύονται να εκφράσουν τα συναισθήματά που έχουν ως πατέρες. Χαρακτηριστικά αναφέρουν τα εξής:

"Δεν ξέρω αν μπορώ να το περιγράψω και σωστά, είναι ένα συναίσθημα τρομερό, υπέροχο" (47, Αχαρνές, Δημ Υπαλ).

Ένας άλλος αναφέρει:

"Έτσι όπως το αντιλαμβάνομαι εγώ, θεωρώ ότι είναι το μεγαλύτερο δώρο που μπορεί να έχει ένας άνθρωπος" (38, Μεταμόρφωση, Δημ.Υπαλ).

Κάποιος άλλος είναι πιο διστακτικός και περιγράφει:

"Νομίζω ότι είναι ευχάριστο να είναι κανείς πατέρας" (38, Μεταμόρφωση, Ελευθ. Επαγ.)

Ενώ παράλληλα γελάει με αυτήν τη σκέψη.

Από την άλλη, κάποιος άλλος είναι ακόμα πιο αισιόδοξος και αναφέρει ότι είναι:

"Σούπερ το ωραιότερο πράγμα. Μια χαρά" (39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτ. Υπαλ).

Όπως επίσης κάποιος άλλος ανέφερε ότι:

"Ξέρετε δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα. Δεν υπάρχει πιο ωραίο πράγμα από το να είσαι πατέρας" (44, Ν.Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπαλ).

Ένας άλλος δυσκολεύτηκε αρκετά να εκφραστεί, ζήτησε και συγγνώμη:

"Καταρχάς είναι ευτυχία, έτσι; και κατά δεύτερον είναι τι να πω είναι κάτι... δεν μπορώ να το εκφράσω συγγνώμη" (45, Πλ. Βικτωρίας, Ελευθ. Επαγ.) .

Κάποιος άλλος προσπαθεί να συνδυάσει όλες τις αποχρώσεις των συναισθημάτων αναφέροντας ότι:

"Είναι ανάμεικτα τα συναισθήματα. Εξαρτάται τι ώρα θα με ρωτήσετε" (42, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπαλ).

Στη συγκεκριμένη ερώτηση υπήρχαν και δυσκολίες αφού αρχικά ο ερωτώμενος φρόντισε να με ενημερώσει ότι ο ίδιος έχασε τον πατέρα του όταν ήταν 4 ετών, με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται να ορίσει ο ίδιος την πατρότητα. Παρόλα αυτά ισχυρίζεται ότι:

"Είναι μια πολύ όμορφη εμπειρία το να έχεις παιδιά για να σε φωνάζουν «μπαμπά» και να σου ζητούν πράγματα, για να τους τα κάνεις να παίρνεις ευχαρίστηση και να δίνεις χαρά" (47, Μαρκόπουλο, Δημ. Υπαλ).

Κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων και σε αυτή την αρχική ερώτηση τα θετικά συναισθήματα συνδέθηκαν με ευχάριστες ανακοινώσεις:

"... Κοιτάξτε επειδή τώρα η σύζυγός μου είναι πάλι έγκυος, το μάθαμε πριν μια εβδομάδα και είναι πολύ όμορφο συναίσθημα" (34, Ζεφύρι, Δημ. Υπαλ).

Από την άλλη, έχουμε το αίσθημα της ευθύνης να αναφέρεται και να συνδέεται άρρηκτα με την πατρότητα. Είναι ενθαρρυντικό και ίσως όχι αυτονόητο, ότι η πατρότητα είναι συνυφασμένη με ευχάριστα συναισθήματα και για κάποιους το ξεχωρίζουν ως το σημαντικότερο γεγονός στη ζωή τους.

Κάποιος χαρακτηριστικά, με μια δόση χιούμορ, ανέφερε ότι:

"Είναι πολύ δύσκολο επάγγελμα με πολλές υποχρεώσεις" (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπαλ).

Ενώ κάποιος άλλος αναφέρει ότι:

"Σίγουρα η πατρότητα έχει και τα θετικά και τα αρνητικά" (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπαλ).

Κάτι παρόμοιο παρουσιάζει και ένας άλλος πατέρας:

"(Σ.Σ. Η πατρότητα) σε συναρπάζει και σε φοβίζει όλα τα συναισθήματα ανάμεσα" (42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπαλ).

Κάποιος άλλος αναφέρει ότι:

"Αν είσαι συνειδητοποιημένος, τότε έχει ευθύνες αλλά είναι πάρα πολύ όμορφο" (46, Χαλάνδρι, Ιδιωτ. Υπαλ.).

Το ίδιο ανέφερε και ένας άλλος:

"Γίνεσαι πάρα πολύ υπεύθυνος, βάζεις το εγώ σου πολύ κάτω γιατί σκέφτεσαι το σύνολο" (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπαλ).

Κάποιος άλλος θα παρομοιάσει ως εξής:

"όπως είναι κάθετι που έχει ευθύνες στη ζωή μας" (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπαλ).

Ενώ κάποιος άλλος πατέρας τριών παιδιών συμπεραίνει ότι:

"Έχεις να αξιοποιήσεις τις δυσκολίες σου αλλά αυτό που σου μένει είναι μια ευχαρίστηση στο τέλος μια ικανοποίηση" (46, Περιστέρι, Δημ.Υπαλ).

Από την άλλη δύο πατέρες ανέφεραν με χιούμορ ότι δεν υπάρχει manual:

"Οπότε συνήθως προσπαθείς να κάνεις αυτό που πιστεύεις ότι είναι το καλύτερο" (41, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπαλ.),

ενώ ένας άλλος αναφέρει ότι στο πρώτο του παιδί:

"Δεν είχα πάρει ακόμα το manual για να ξέρω πώς λειτουργεί" (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπαλ.).

Από την πρώτη αντίδραση των ερωτώμενων καταλαβαίνουμε ότι η πατρότητα είναι μια ιδιότητα που πέρα από τις χαρές που μπορεί να προσφέρει, συνεπάγεται να

υπάρχουν και πολλές ευθύνες. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ακόμα και στην περίπτωση που η πρώτη αναφορά γίνεται στις πατρικές ευθύνες, η επόμενη πρόταση προσπαθεί να αναιρέσει αυτή την άποψη και να διευκρινίσει τα θετικά συναισθήματα που προκύπτουν από αυτήν τη διαδικασία, τα οποία και υπερισχύουν από τις ευθύνες. Πολλές φορές φαίνεται ότι ούτε οι ίδιοι έχουν αποφασίσει αν η υπευθυνότητα υπερτερεί της χαράς ή το αντίστροφο, μιας και είναι ένα σύνολο γεγονότων και καταστάσεων.

4.1.2. Η γέννηση του παιδιού για τον πατέρα

Υπάρχει μια τελείως διαφορετική άποψη σχετικά με τα συναισθήματα που ένιωσαν οι πατέρες κατά την γέννηση των παιδιών τους. Πόσο μάλλον για αυτούς που ήταν μέσα κατά τη διάρκεια του τοκετού. Οι αντιδράσεις είναι διαφορετικές μεταξύ τους. Ένας πατέρας αναφέρει ότι:

"Ήμουν έτοιμος να λιποθυμήσω, δεν με άφησε ο γιατρός να κόψω τον ομφάλιο λώρο" (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπαλ),

ενώ ένας άλλος ήταν πιο αποφασιστικός λέγοντας ότι:

"Ήμουν και στα δύο παιδιά μέσα στη διάρκεια του τοκετού και ήθελα να ήμουν εκεί την ώρα που θα έρθουν στον κόσμο" (47, Αχαρνές, Δημ. Υπαλ).

Ένας άλλος πατέρας περιγράφει πολύ πιο γλαφυρά την διάρκεια του τοκετού:

"Ήμουν μέσα στη γέννα και στα δύο παιδιά, ήμουν μες στο χώρο δηλαδή, η συγκίνηση ήταν απεριγράπτη. Όταν ο γιατρός έβγαλε το μωρό και το άφησε πάνω στην κοιλιά της γυναίκας μου το κοιτάγαμε και λέγαμε "εντάξει okay δικό μας είναι αυτό;" (44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπαλ).

Παρόμοια συγκίνηση και συναισθήματα υπήρχαν και στο χώρο του μαιευτηρίου και ο κάθε πατέρας τα εξέφρασε διαφορετικά.

Όπως για παράδειγμα αναφέρει κάποιος:

"...Όταν το πρωτοαντίκρισα στο μαιευτήριο, σε συνδυασμό ότι ας πούμε οι μοναδικές φωνές που άκουγε από την κοιλιά ήταν της γυναίκας μου και η δική μου κάτι για το οποίο, να σας πω την αλήθεια ήμουν λίγο δύσπιστος, okay εντάξει ακούει τη φωνή μας αλλά εντάξει

δεν είναι ότι σημαίνει και τίποτα αυτό απαραίτητα. Αλλά όταν μαζευτήκανε πάνω από το καροτσάκι που το φέρανε και όταν μιλήσανε όλοι πάνω από το μωρό, όταν άρχισα να του μιλάω εγώ, ενώ στους άλλους δεν αντέδρασε καθόλου, σε μένα είχε κάνει κίνηση, τέντωνε το λαιμό της για να ψάξει τη φωνή μου. Οπότε εκεί κατάλαβα ότι μπορεί να ακούει και να αναγνωρίσει τη φωνή μου." (38, Μεταμόρφωση, Ελευθ. Επαγ)

Κάτι παρόμοιο αναφέρει και κάποιος άλλος πατέρας ο οποίος σοκαρισμένος από το γεγονός της γέννησης δυσκολευόταν να μιλήσει:

"Όταν το είδα στο ταψάκι ήταν κάτι το οποίο έπαθα σοκ. Θυμάμαι χαρακτηριστικά η μαία μου είπε "πρέπει εσείς να της μιλήσετε πρώτα γιατί τα παιδιά αναγνωρίζουν το πρώτο ήχο που ακούνε". Και δεν μπορούσα να μιλήσω" (44, Σταμάτα, Δημ. Υπαλ).

Ένας άλλος αναφέρει τη σύνδεση που προκύπτει μεταξύ του πατέρα και του παιδιού που μόλις έχει γεννηθεί:

"Το μεγάλο σοκ είναι ότι με το που έρχεται πλέον και πάνεις αυτό το πράγμα στα χέρια σου, ουσιαστικά κάπου λες ότι από δω και πέρα νιώθεις πλέον ένα δεσμό και μια υποχρέωση, ότι από δω και πέρα, είναι δηλαδή... Πώς λέμε είναι ένα αντικείμενο το παντρευόμαστε, αλλά εντάξει, καμία σχέση" (39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτ. Υπαλ).

Από την άλλη υπήρχαν και πατέρες που συνέδεσαν τη γέννηση του παιδιού τους με τη συνειδητοποίηση της πατρότητας. Φαίνεται δηλαδή ότι εκείνη τη στιγμή αντιλαμβάνονται την νέα ιδιότητα που φέρουν ή, κάποιος άλλοι και πολύ αργότερα από την γέννηση των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα κάποιος αναφέρει:

"(Σ.Σ. Ένιωσα) παράξενα γιατί δεν ήταν και εύκολο, δυσκολευτήκαμε να το κάνουμε οπότε αν και μετά το πεντάμηνο εξάμηνο συνειδητοποίησα τι έχει γίνει. Παρέμενε σπίτι και έλεγα εντάξει δεν είναι κάτι δανεικό που έχουμε πάρει, είναι το δικό μας" (46, Χαλάνδρι, Ιδιωτ. Υπαλ).

Κάποιος άλλος το συνειδητοποιεί πολύ αργότερα, λέγοντας:

"Βέβαια βλέποντας τα παιδιά μου, το συναίσθημα αυτό (Σ.Σ. της ευθύνης) αναπτύχθηκε περισσότερο μετά τα δύο χρόνια" (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπαλ).

Ενώ κάποιος άλλος το συνειδητοποίησε μετά από κάποιους μήνες:

"Άρχισα να το καταλαβαίνω όταν τον έπαιρνα αγκαλιά και κοιμόταν πάνω μου, ο Μ. δηλαδή το πρώτο μου παιδί. Όταν κοιμόταν επάνω στο στήθος μου τότε άρχισα να καταλαβαίνω μετά από δύο-τρεις μήνες άρχισα να νιώθω πατέρας" (42, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπαλ).

Κάποιος άλλος αναφέρει ότι η συνειδητοποίηση έρχεται εν καιρώ:

"Ήταν ένα δώρο τεράστιο το οποίο δεν μπορείς να το συνειδητοποιήσεις αμέσως τι σου συμβαίνει. Αυτό έρχεται με την πάροδο του χρόνου" (47, Μαρκόπουλο, Μεσογαίας, Δημ. Υπαλ).

Ενώ κάποιος άλλος, το πρώτο του παιδί γεννήθηκε όταν ήταν 22 χρονών, είπε:

"Δεν το συνειδητοποίησα ακριβώς όπως θα έπρεπε [...] Δηλαδή εντάξει δεν το πιστεύω ότι ήμουν πατέρας. [...] Ήταν... σαν μικρό παιδί ήμουν. Εντάξει δεν... καμία σχέση δεν μπορούμε να πούμε ότι... είναι ωραίο να είσαι πατέρας" (29, Ν. Φιλαδέλφεια, Ιδιωτ. Υπαλ).

Είναι επίσης σημαντικό να σταθούμε στο ότι υπάρχουν διαφορετικές αντιδράσεις, όταν αναφερόμαστε στην γέννηση των παιδιών που έχουν διαφορετικό φύλο. Διαφορετικά εκφράζονται οι πατέρες όταν αναφέρονται στην γέννηση του γιου τους και διαφορετικά όταν αναφέρονται στη γέννηση της κόρης τους. Αναφέρουν δηλαδή:

"Όταν γεννήθηκε η κόρη, εντάξει άλλο, συναίσθημα και ότι τώρα άλλο γιος και άλλο κόρη. Μπορώ να πω ότι τα λατρεύω και τα δύο αλλά με την κόρη είμαι λίγο πώς να το πω... συχνά ο μπαμπάς με την κόρη..." (34, Ζεφύρι, Δημ. Υπαλ).

Ενώ ένας άλλος, πατέρας δύο αγοριών και ενός κοριτσιού, λέει:

"Αν και με δυσκολεύει γιατί έχει διαφορετική χρήση (δηλ το manual) από τους άλλους δύο γιατί είναι κορίτσι τα άλλα δύο ήταν αγόρια οπότε..." (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπαλ).

Στη διάρκεια των συνεντεύξεων και πιο συγκεκριμένα αυτής της ερώτησης κάποιος άλλος ανέφερε την προσμονή για τον ερχομό του παιδιού του, δηλαδή:

"Καμία στιγμή αυτό το πράγμα (δηλ. άγχος) δεν...δεν μου δημιούργησε αγωνία κάθε άλλο προσμονή" (38, Μεταμόρφωση, Δημ. Υπαλ).

Ενώ ένας άλλος το συνέκρινε με μια απρόσμενη εμπειρία:

"Ήταν λίγο σαν να έχω πάρει πολλές ουσίες και να είμαι στον κόσμο μου, κάπως έτσι θα το περιέγραφα" (42, Βριλήσσια, Ελευθ. Επαγ).

Οι διαφορετικές απόψεις για την ίδια εμπειρία μας κάνει να καταλαβαίνουμε ότι κάθε άνθρωπος το εκφράζει διαφορετικά και το βιώνει με το μοναδικό δικό του τρόπο. Το βέβαιο είναι ότι υπάρχει μεγάλη συγκίνηση κατά τη γέννηση, κάποια ίσως έκπληξη. Από την άλλη φαίνεται πως η προσθήκη του νέου μέλους δεν γίνεται συνειδητή από όλους τους πατέρες την στιγμή της γέννησης, αλλά με την πάροδο του χρόνου, όπου το μέλος αυτό θα γίνει και κομμάτι της καθημερινότητάς τους.

4.1.3 Πατρότητα και εκπαίδευση

Ένας από τους στόχους της έρευνας είναι να δούμε το κατά πόσον ο πατέρας εμπλέκεται στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Η εκπαίδευση είναι ένας θεσμός που συνδέεται άμεσα με την οικογένεια και αναπόφευκτα και με τον πατέρα. Ίσως να θεωρηθεί ότι οι πατέρες δεν έχουν μεγάλη εμπλοκή με την εκπαίδευση των παιδιών τους, αλλά στην παρούσα έρευνα διακρίναμε κάτι διαφορετικό. Η συγκεκριμένη διάκριση είναι ακόμα πιο δύσκολη, αφού το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα της χρονιάς που διεξάγεται η έρευνα, τα παιδιά βρίσκονταν σε καθεστώς τηλεεκπαίδευσης, και όχι με την φυσική παρουσία στα σχολεία τους. Αν και έξι από τους είκοσι πατέρες δεν συμμετείχαν στην τηλεεκπαίδευση δηλαδή δεν ήταν την ώρα των μαθημάτων στο σπίτι τους επειδή εργάζονταν, οι υπόλοιποι έχουν άποψη και υπάρχουν διαφορετικές γνώμες για την υλοποίηση και την επίτευξη των στόχων της τηλεεκπαίδευσης. Αξίζει να αναφερθεί, ότι τα παιδιά ενός πατέρα, κάνουν τηλεεκπαίδευση υπό την επίβλεψη της θείας, μιας και στις ηλικίες που αναφερόμαστε είναι βοηθητική και πολλές φορές απαραίτητη η παρουσία κάποιου ενήλικα και ειδικά σε περιπτώσεις όπου εκείνη την ώρα και οι δύο γονείς των παιδιών, εργάζονταν.

Ας μελετήσουμε αρχικά τι ανέφεραν οι πατέρες που σε γενικές γραμμές κατά τη γνώμη τους η τηλεεκπαίδευση πήγε καλά.

Χαρακτηριστικά ένας πατέρας αναφέρει:

"Τα πήγαμε καλά σε γενικές γραμμές. Ήτανε φρόνιμα τα παιδιά να κάτσουν, να παρακολουθήσουν το μάθημά τους. Βέβαια ήταν λίγο δύσκολο με τις ώρες γιατί ήταν μες στο μεσημέρι. Φανταστείτε ότι τώρα ένα παιδάκι του νηπιαγωγείου θέλει να κοιμηθεί, να

ξεκουραστεί, αλλά τα πήγαμε καλά δεν είχαμε πρόβλημα." (47, Αχαρνές, Δημ. Υπάλ.)

Το ίδιο περίπου ισχυρίζεται και ένας άλλος πατέρας, ενός αγοριού που πηγαίνει πρώτη δημοτικού:

"Εντάξει θα προτιμούσε και εκείνος και εμείς να ήταν στο σχολείο βέβαια, αλλά δεν είχαμε ιδιαίτερα θέματα και γενικά δεν έχουμε θέματα, είναι βολικό παιδί. Θα καθίσει και μόνο του να κάνει το μάθημά του, μας φώναζε μόνο αν ήθελε να σημειώσει κάποιες εργασίες που ήθελε να κάνει." (46, Χαλάνδρι, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Ενώ ένας άλλος, μας περιγράφει την αυτονομία της κόρης του για την τηλεκπαίδευση:

"Γενικά όμως ανταποκρίθηκε πάρα πολύ καλά, θεωρώ ότι για αυτήν, ήταν λίγο δύσκολα στην αρχή στο να συγκεντρωθεί αλλά τώρα, έχει βρει νομίζω τον τρόπο να ανταποκρίνεται και σε αυτό. Δηλαδή τώρα μας κλείνει την πόρτα που λέει ο λόγος και λέει "έχω μάθημα αφήστε με στην ησυχία μου". Και είναι 4,5 έτσι; Δεν θέλει να την ενοχλούμε". (38, Μεταμόρφωση, Ελευθ. Επαγ.)

Μάλιστα ένας πατέρας, μας περιγράφει ότι η κόρη του ανυπομονούσε να κάνει τηλεκπαίδευση γιατί αποτελούσε για αυτήν κάτι το συναρπαστικό:

"Η Μ. από την άλλη μεριά (Σ.Σ. σε σχέση με τον αδελφό της) που είναι νηπιαγωγείο το περίμενε πώς και πώς. Με μεγάλη χαρά περίμενε να κάνει μάθημα και μόνο δηλαδή που θα έκαναν με τη δασκάλα της που θα έβαζαν τραγουδάκια που θα ζωγράφιζαν κάναμε κατασκευές που τώρα προς το τέλος την βοήθησα, τη μια μέρα εγώ, την άλλη μέρα η μαμά της, όλα αυτά δηλαδή τα περίμενε πώς και πώς. "Να πάμε στο βιβλιοπωλείο να αγοράσουμε μας είπε η κυρία να αγοράσουμε αυτό το πράγμα να έχουμε χαρτί; έχεις χαρτιά για αύριο; έχεις κόλλες;" Ήταν συνεχώς στην τσίτα. Της άρεσε πάρα πολύ και το περίμενε πώς και πώς." (46, Περιστερι, Δημ. Υπάλ.)

Ένας άλλος πατέρας, που η κόρη του πηγαίνει πρώτη δημοτικού και ο γιος του προνήπιο, μας αναφέρει ότι τα παιδιά του είχαν διαφορετική στάση το καθένα σχετικά με την τηλεκπαίδευση:

"Κοιτάξτε η μεγάλη μας κόρη που είναι πρώτη δημοτικού πήγε καλά. Ο μικρός που είναι προνήπιο δεν ήθελε, δεν τον πιέσαμε, μας είπαν

και οι δασκάλες του ότι δεν υπάρχει λόγος να τον πιέσουμε οπότε τον αφήσαμε χαλαρό." (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Κάποια άλλα παιδιά είχαν συστολή σε σχέση με την τηλεκπαίδευση μιας και τους ήταν κάτι ανοίκειο:

"Η μικρή έβγαλε ένα χαρακτήρα, σαν χαρακτήρας έτσι είναι λίγο πιο δυναμική συγκριτικά με τη μεγάλη, αλλά στο κομμάτι της τηλεκπαίδευσης, στο νηπιαγωγείο ενώ το ήθελε, της άρεσε. Έβλεπε και τη μεγάλη της αδελφή και ήθελε να μπει και η ίδια, ντρεπόταν έβγαλε δηλαδή ένα πρόσωπο που δεν το έχουμε συνηθίσει. Δεν την έχουμε συνηθίσει έτσι." (38, Μεταμόρφωση, Δημ. Υπάλ.)

Κάτι παρόμοιο περιγράφει και ένας άλλος πατέρας, που δεν προέτρεπε την κόρη του να συμμετέχει:

"Δεν ήμασταν τόσο ζεστοί στο να μπει και να κάνει τηλεκπαίδευση, μπήκε παρόλα αυτά κάποιες φορές. Και συνέβη το εξής το πολύ τέτοιο, όταν είδε τη δασκάλα της και ιδιαίτερα όταν ήταν η ώρα να κάνουν προσευχή, έβαλε τα κλάματα και είπε εγώ δεν ξαναμπαίνω. Δεν την πιέσαμε και εμείς ποτέ ξανά, άλλη μια φορά ψιλο μπήκε και τέτοιο. Στεναχωριόταν έχω την αίσθηση, δεν μπορούσε να δει τη δασκάλα της κτλ και αντέδρασε με αυτό τον τρόπο. Δεν ήθελα." (44, Σταμάτα, Δημ. Υπάλ.)

Ένας άλλος πατέρας ήταν αντίθετος με την διαδικασία της τηλεκπαίδευσης και δεν ενθάρρυνε ιδιαίτερα την κόρη του να συμμετέχει:

"Κοιτάχτε εγώ τη μικρή την έβαζα μόνο όταν μου το ζήταγε. Έτσι; Δεν ήθελα να τη βάζω συνέχεια. Ποιος ο λόγος; Δηλαδή το παιδί.... Εκτός από ότι βαριόταν, δεν του έδινε κάποια ερεθίσματα κοινωνικοποίησης δηλαδή έβλεπε μια δασκάλα εκείνο και του έκανε διάφορα. Οπότε εγώ το άφησα την επιλογή σε εκείνη." (42, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Ακόμη έχει ενδιαφέρον να δούμε τις απόψεις των πατέρων που πιστεύουν ότι η τηλεκπαίδευση δεν απέδωσε σε κάτι:

"Χάλια ήταν, γιατί η Α. είναι πάρα πολύ δραστήρια, υπερκινητική θα έλεγα, θέλει να της δίνεται προσοχή και, όταν γίνεται η ερώτηση, θέλει να απαντάει και η υπομονή της πάρα πολύ γρήγορα εξαντλείται στην αναμονή και δεν ήθελε καθόλου και ουσιαστικά, δεν μπορώ να πω ότι έμαθε κάτι από την τηλεκπαίδευση. Μας έδωσε πολύ εκνευρισμό και

σε εμάς, αλλά και στην ίδια προσπαθώντας να την κρατήσουμε με χίλιους τρόπους να κρατάει σηκωμένο το χεράκι της μέχρι να τη φωνάξει η δασκάλα." (57, Καλύβια, Δημ. Υπαλ.).

Παρόμοια άποψη εκφράζει και ένας άλλος πατέρας:

"Έκανε, αλλά δεν έμαθε τίποτα από αυτά. Δηλαδή ήτανε ότι πιο άσχημο θα μπορούσε να γίνει στα παιδάκια." (29, Ν. Φιλαδέλφεια, Ιδιωτ. Υπάλ.).

Αξίζει να σταθούμε στο γεγονός ότι από τους πατέρες που εκφράζουν έντονα αρνητική άποψη για την τηλεκπαίδευση, ο ένας είναι καθηγητής πανεπιστημίου και ο άλλος είναι Ρομά, δηλαδή τσιγγάνος και εργάζεται σε ένα πρατήριο υγρών καυσίμων. Επειδή η συγκεκριμένη έρευνα διεξήχθη σε μια βαθιά κρίση εξαιτίας της πανδημίας, είναι επόμενο και ο θεσμός της εκπαίδευσης να κλυδωνιστεί και να επηρεαστεί. Μέσα από τις συνθήκες της τηλεκπαίδευσης υπάρχει πραγματικά άμεση σύνδεση του σχολείου με την οικογένεια, θέτοντας όμως στο κέντρο αυτής της διαδικασίας το παιδί.

4.1.4 Η καθημερινότητα

Για να κατανοήσουμε περισσότερο την πατρική φροντίδα, χρειάζεται να σταθούμε στην καθημερινότητα των πατέρων με τα παιδιά τους. Αν και οι μισοί από τους ερωτώμενους εργάζονται μέχρι αργά το απόγευμα, πολλές φορές μέχρι αργά το βράδυ, ή έχουν κυλιόμενο ωράριο, προσπαθούν να περάσουν κάποιο χρόνο με τα παιδιά τους. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι έξι από τους είκοσι πατέρες είναι αυτοί που συνοδεύουν τα παιδιά τους το πρωί στο σχολείο, με αποτέλεσμα ακόμη και αυτός ο χρόνος να θεωρηθεί ως φροντίδα των γονιών προς τα παιδιά. Παράλληλα δύο από αυτούς αν και εργάζονται τα πρωινά, έχουν κάποια μαθήματα τα απογεύματα ως εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Παρακάτω παρατίθεται το πώς οι ίδιοι παρουσιάζουν τα απογεύματα με τα παιδιά τους:

"... και μετά με υποδέχονται πάλι έτσι εγκάρδια με αγκαλιές και φιλιά και συνήθως αν δεν έχω κάποια άλλη υποχρέωση, γιατί σπουδάζω παράλληλα (Σ.Σ. εργοθεραπεία στον ΠΑΔΑ). Αλλά λόγω του κορονοϊού τώρα δεν πηγαίνω στη σχολή οπότε ή θα πάμε στην παιδική χαρά, ή θα πάμε για μια βόλτα ή θα πάμε να τους πάρω παγωτό κάτι τέτοιο." (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Ενώ ένας άλλος αναφέρει:

"Τελειώνοντας λοιπόν με τη μεγάλη (δηλ. το διάβασμά της) είναι ο ελεύθερος χρόνος μας, που θα πάρουμε κάποιο επιτραπέζιο να παίξουμε ή που θα παίξουν μόνες τους. Όταν δω ότι είναι καλά γιατί μερικές φορές μπορεί να είναι κουρασμένες μπορεί να έχει συμβεί κάτι στο σχολείο και δεν θέλω να υπάρχει ένταση, όταν τις βλέπω και είναι καλά και ξεκινάνε να παίζουνε μαζί δεν επεμβαίνω, δεν μιλάω, θα κάτσω στο γραφείο μου για τη δική μου δουλειά για το σχολείο ή θα κάτσω να διαβάσω κανένα βιβλίο κτλ. Όταν βλέπω όμως ότι έχει έτσι μια μικρή ένταση, θα τις πάρω και θα παίξουμε ένα επιτραπέζιο όλοι μαζί. Όπου εκεί, θα χάσω φυσικά, εννοείται και μια θα κερδίσει μεγάλη, την άλλη μικρή." (38, Μεταμόρφωση, Δημ. Υπαλ.)

Την διαχείριση και την παρέμβαση των εντάσεων που προκύπτουν μεταξύ των παιδιών μας περιγράφει και ένας άλλος πατέρας:

"Τα αφήνω να παίζουν ελεύθερα μόλις δω τα σκούρα, θα συμμετέχω και εγώ για να υπάρξει μια ισορροπία. Να φτιάξουμε κάποιο παζλ να δει (δηλ. ο γιος) λίγη τηλεόραση αν θέλει, να ηρεμήσει να κατέβουμε κάτω να σκαλίζει κάποια χόρτα αυτό ως επί το πλείστον." (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ένας άλλος πατέρας αναφέρεται στις παρέες του γιου του:

"Το απόγευμα κάποια βόλτα με φίλους του και γονείς φίλων σε κάποιο πάρκο που είναι κοντά μας. Ή αν ο καιρός δεν το επιτρέπει σε σπίτι μέσα να παίξουν αυτά, κυρίως." (46, Σταμάτα, Δημ. Υπαλ.)

Κάποιος άλλος πατέρας στέκεται περισσότερο στην βιολογική φροντίδα των παιδιών, δηλαδή:

"... και ξεκινάει ο αγώνας ο απογευματινός. Που είναι πιο βαρύς από την εργασία στη δουλειά. Τώρα τι περιλαμβάνει το απόγευμα, κυρίως φαγητό είτε ένα απογευματινό είτε κυρίως γεύμα, ανάλογα κάθε παιδί το πρόγραμμα του με τα φροντιστήρια. Άρα έχουμε διατροφή έχουμε κάποια δρομολόγια σε φροντιστήρια είτε αθλητικές δραστηριότητες. [•••] Κάποια εποπτεία στη μελέτη της Ζ. (Σ.Σ. είναι 6 ετών) ή του Χ. (Σ.Σ. είναι 13 ετών) αλλά συνήθως η Ζ. έχει ολοκληρώσει στο ολοήμερο το διάβασμα." (47, Μαρκόπουλο, Δημ. Υπαλ.)

Ένα παρόμοιο πρόγραμμα μας παρουσιάζει και ένας άλλος πατέρας:

"Οπότε μετά γυρνώντας στο σπίτι θα έπρεπε να κάτσουμε να φάμε να ασχοληθούμε με τα παιδιά να τα κάνουμε μπάνιο ώστε να πέσουνε νωρίς γιατί και αυτά κουράζονται, να πέσουν νωρίς στο κρεβάτι και να σηκωθούν πρωί." (44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ)

Σε αυτό το σημείο αξίζει να δούμε πώς παρουσιάζουν τα απογεύματα τους οι πατέρες που επιστρέφουν στο σπίτι τους αργά το απόγευμα ή το βράδυ:

"Σχολώντας έρχομαι εγώ στο σπίτι, συνήθως τουλάχιστον ο μεγάλος έχει τελειώσει το μάθημα, τα διαβάσματα τέλος πάντων. Από κει και πέρα θα γυρίσω θα φάω, συνήθως όταν έχει ο μεγαλύτερος τελειώσει ή ανεξαρτήτου αν έχει τελειώσει ή όχι με το μικρό θα ξεκινήσουμε να παίζουμε ήσυχα και σιγά μέχρι να τελειώσει ο μεγάλος ή αν έχει τελειώσει, θα κάτσουμε να παίξουμε ποδοσφαιράκι ή αυτοκίνητα lego ή δεν ξέρω γω τι άλλο οτιδήποτε τέλος πάντων ή αν είναι νωρίς και δεν είναι πολύ χειμώνας ας πούμε και έχει φως έξω μπορούμε να βγούμε μια βόλτα έξω ή να ανέβουμε να κάνουμε κάποια κατασκευή ή να φτιάξουμε κάτι οτιδήποτε. Δεν είναι κάτι, θα κάνουμε κάτι συγκεκριμένο. Είναι το σύνηθες αυτό σε γενικές γραμμές αυτό, θα βρούμε κάτι να κάνουμε μέχρι να τελειώσει ο μεγαλύτερος και μετά να κάνουμε κάτι όλοι μαζί." (41, Καλύβια, Ιδιωτ.Υπάλ)

Ενώ ένας άλλος αναφέρει ότι δεν απομένει αρκετός χρόνος με το παιδί του:

"... λίγο να ασχοληθούμε με τα παιχνίδια που ξέρω εγώ ο ίδιος, κοίτα δεν είναι και πολύ, έχει φτάσει η ώρα να μπούμε στη διαδικασία του ύπνου." (42, Βριλήσσια, Ελευθ. Επαγ)

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι, οι ώρες που περνούν οι πατέρες το απόγευμα με τα παιδιά τους, είναι λίγες καθώς και αυτοί επιστρέφουν αργά από τον χώρο εργασίας τους ενώ τα παιδιά τους πέφτουν νωρίς για ύπνο.

4.1.5 Τα παιχνίδια με τον πατέρα

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν και τί παιχνίδια παίζουν με τα παιδιά τους και πιο συγκεκριμένα, ποια παιχνίδια τους ζητούν τα παιδιά τους να παίξουν. Υπήρχαν αρκετά διαφορετικές απαντήσεις, αν και κατά τη διάρκεια της έρευνας υπήρχε η υπόθεση ότι οι βόλτες με ποδήλατα και πατίνι, θα

υπερίσχυαν. Ωστόσο υπήρχαν και άλλα παιχνίδια που παίζουν τα παιδιά με τους πατέρες τους.

Αρχικά, την τιμητική τους έχουν τα επιτραπέζια παιχνίδια. Οι περισσότεροι πατέρες ανέφεραν ότι παίζουν επιτραπέζια όπως παζλ, κάποια παιχνίδια με κάρτες, monopoly, "μάντεψε ποιος", "στο κεφάλι τ'ό χω", UNO, jenga, ή ακόμα και επιτραπέζιο ποδοσφαιράκι όπως subbuteo. Χαρακτηριστικά ένας πατέρας μας είπε:

"... Οπότε επειδή εγώ θέλω μελλοντικά, να παίζω με τα παιδιά μου τέτοιου είδους παιχνίδια, τους πασάρω σιγά-σιγά κάποια επιτραπέζια για να εισαχθούν σε αυτό τον κόσμο." (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Ενώ ένας άλλος που εργάζεται αρκετές ώρες, προσπαθεί να βρει χρόνο για να παίξει παρόμοια παιχνίδια με τα παιδιά του:

"Με τη Γ. παίζουμε "μάντεψε ποιος", κάποια σπορ 4, κάποια στιγμή είχαμε παίξει και ναυμαχία. Τώρα σιγά-σιγά εξοικειώνεται με τα παιχνίδια αυτά. Με τους μεγαλύτερους (Σ.Σ. 10 και 8 ετών) παίζουμε από σκάκι ή παίζουμε κάποια επιτραπέζια που έχουμε έτσι που είναι για πιο μεγάλα παιδάκια, μας αρέσουν η στρατηγικής παιχνίδια [...]. Γενικά επιτραπέζια παίζουμε αρκετά." (45, Πλ. Βικτωρίας, Ελευθ. Επαγ.)

Μεγάλη επιτυχία έχουν και τα παιχνίδια lego ή playmobil, που χρησιμοποιούνται κατά κόρον όχι τόσο για παιχνίδια με τους πατέρες αλλά για παιχνίδια που παίζουν μόνα τους τα παιδιά ή με τα αδέρφια τους. Μάλιστα υπάρχουν πατέρες που ανέφεραν ότι τα παιδιά τους, βλέπουν κάποια βίντεο με αυτά τα παιχνίδια και τα μιμούνται:

"(έχει) πάθος με τα playmobil, δηλαδή μπορούμε να κάτσουμε να παίξουμε βλέπει στο YouTube, πλέον ασχολούνται και τα δύο παιδιά με ηλεκτρικές συσκευές. Βλέπει αυτή την οικογένεια Οικονόμου στο YouTube με τα playmobil το οποίο είναι και το πάθος της σαν παιχνίδι. Και ερχόμαστε εδώ πέρα τα έχουμε όλα και στήνουμε επεισόδια μόνοι μας. [•••] Κάποιες φορές συμμετέχω κάποιες άλλες μπορεί να το κάνει και μόνη της. Δηλαδή μπορεί να την ακούσεις και να λέει "Μπαμπά" και της λέω "έλα τι θέλεις Α.", Και λέει "Α εγώ εδώ παίζω μπαμπά λέει το playmobil". Είναι σχετικά αυτόνομη. Ζητάει να παίξουμε διάφορα παιχνίδια, playmobil κυρίως...". (44, Σταμάτα, Δημ. Υπάλ.)

Άλλοι πάλι περιγράφουν ότι ασχολούνται αρκετά με χειροτεχνίες και ζωγραφική. Αυτές οι ζωγραφιές μπορούν να γίνουν είτε με την συμμετοχή των πατέρων είτε τα παιδιά να ζωγραφίσουν μόνα τους:

"Θα κάνουμε κάποιες χειροτεχνίες κάρτες κατασκευές θα του εξηγήσω κάποια πράγματα" (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ένας άλλος πατέρας μας περιγράφει μια πιο ελεύθερη έκφραση και για τον ίδιο και για την κόρη του όταν ζωγραφίζουν:

"Και να γελάει μαζί μου ζωγραφίζοντας. Με το να ζωγραφίζω εγώ και να προσπαθεί να μαντέψει τι έκανα." (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Εξίσου αξία έχει και το ελεύθερο παιχνίδι που κάνουν τα παιδιά και που προσκαλούν και τους πατέρες τους σε αυτό. Χαρακτηριστικά, δύο αναφέρουν ότι απασχολούν τα παιδιά τους, στα εργαστήρια που έχουν ως τεχνίτες:

"Θα τον πάρω μαζί μου στη βιοτεχνία αν θέλει, να κάνει κάποια [...]
Δηλαδή από το να παίξει με μια μπάλα, να σκαλίσει, φαντάσου είχε πάρει μια κιμωλία, μια φορά και ζωγράφιζε όλη τη βιοτεχνία." (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ενώ ένας άλλος μας περιγράφει κάτι παρόμοιο:

"Η να κάνουμε δουλειές στο εργαστήριο μαζί να κάνουμε από τρυπήματα, βιδώματα, κολλήματα, βαψίματα οτιδήποτε, κατασκευές για τα πάντα, οτιδήποτε μπορούμε να κάνουμε που να μη θέσουμε σε κίνδυνο την ύπαρξή τους και εμάς." (41, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ)

Έχει σημασία να σταθούμε και σε παιχνίδια που θεωρούνται "κοριτσιίστικα", στα οποία όμως οι πατέρες συμμετέχουν. Όπως για παράδειγμα το κομμωτήριο που παίζει ένας πατέρας με την κόρη του και τον γιο του, ο οποίος είναι και λίγο μεγαλύτερος:

"Μπορεί να παίξουμε κομμώτρια τέτοια πράγματα. [...] Παίζουν και μαζί συνήθως (τα παιδιά, δηλαδή ένα αγόρι και ένα κορίτσι)." (47, Αχαρνές, Δημ.Υπαλ).

Η ένας άλλος αναφέρει την μαγειρική και παιχνίδια με τις κούκλες:

"Μπορεί να κάτσουμε στην κουζίνα θα μαγειρέψουμε, την ψεύτικη κουζίνα, με τις κούκλες της μπορεί να παίξουμε." (38, Μεταμόρφωση, Ελευθ. Επαγ)

Ενώ το παιχνίδι με τις κούκλες τείνει να αποτελεί από τα αγαπημένα των παιδιών και κυρίως των κοριτσιών, ένας πατέρας μας ανέφερε ότι η κόρη του δεν επιθυμεί να παίζουν με αυτά:

"Η Κ. [•••] παραδόξως δεν θέλει να παίζω μαζί της με τις κούκλες της γιατί όλοι μου λέγανε θα τρελαθείς να παίζεις με κούκλες, δεν έχω παίξει σχεδόν καθόλου με κούκλες." (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ένα από τα αγαπημένα τους παιχνίδια είναι το συμβολικό παιχνίδι για την καθημερινότητά τους και η παρουσίασή του στους γονείς τους. Ενδεικτικά κάποιοι πατέρες μας αναφέρουν:

"...Παίζουν παιχνίδια ρόλων, δηλαδή ντύνονται με στολές και θέλουνε να είμαστε το κοινό τους...". (44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ)

Κάτι παρόμοιο αναφέρει και ένας άλλος πατέρας:

"...Η μεγάλη κάνει τη δασκάλα, μας βάζει κάτω όλους και το μικρό και εμένα και τη σύζυγο, οπότε μας λέει να διαβάσουμε και κάνουμε διάφορα τέτοια." (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ)

Με τις μέχρι τώρα αναφορές διακρίνουμε ότι το ελεύθερο παιχνίδι είναι ένα από τα αγαπημένα των παιδιών. Το πιο συναρπαστικό όμως είναι ότι εμπλέκουν στο παιχνίδι και τους πατέρες και δημιουργούν νέα πλαίσια που εκτυλίσσεται το παιχνίδι ρόλων.

Χαρακτηριστικά, δύο πατέρες αναφέρουν:

"Πολλές φορές (παίζουμε) παιχνίδια ρόλων να κάνουμε τους εφευρέτες, έχουμε τη χρονομηχανή και πήγαμε στην εποχή των δεινοσαύρων κτλ, κτλ." (38, Μεταμόρφωση, Δημ. Υπάλ)

Και ακόμη:

"Και μου λέει βέβαια (η κόρη) πάρα πολλές φορές εγώ να είμαι το μεγάλο λιοντάρι και αυτή να είναι το λιονταράκι και να περπατάμε στο δάσος. Αυτό είναι ένα πραγματάκι που ζητάει. [•••] Να πάμε στα τέσσερα, αυτή είναι από κάτω, χτυπάμε τα άλλα ζώα και τρέχουνε να τη μαλώσουν, κάνουμε βρυχηθμούς τέτοια πραγματάκια." (57, Καλύβια, Δημ. Υπάλ)

Ένας άλλος πατέρας που έχει δύο γιους, περιγράφει ένα παιχνίδι που το έχουν ονοματίσει τα παιδιά: χύμα.

"Έχουμε ένα παιχνίδι δικό μας 'το χύμα' έτσι το έχουν ονομάσει που είμαστε πάνω στο κρεβάτι και παλεύουμε ο ένας πάνω στον άλλον. Γίνεται χαμός. Ναι αυτό είναι το χύμα, "μπαμπά θα παίξουμε χύμα;" το βράδυ συνήθως πριν πέσουμε για ύπνο. Με τις πιτζάμες και τέτοια ε μαξιλαροπόλεμο λίγο και με τα παιχνίδια τους." (39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτ. Υπάλ).

Υπάρχουν και περιπτώσεις δύο πατέρων που φαίνεται να "απορρίπτουν" την αξία των παιχνιδιών ως αντικείμενα. Ενώ δηλαδή προσφέρουν μια πληθώρα από παιχνίδια στα παιδιά τους, διαπιστώνουν ότι τα ίδια προτιμούν το ελεύθερο παιχνίδι. Αναφέρουν:

"... Έχουμε αγοράσει κάποια δεκάδες παιχνίδια με τα οποία δεν ασχολείται." (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ενώ ένας άλλος έχει βρει έναν πιο εναλλακτικό τρόπο ώστε τα παιδιά τους να παίζουν με όλα τα παιχνίδια:

"Κοιτάζτε να δείτε έχουμε αρκετά παιχνίδια, δηλαδή καταλαβαίνετε ότι εμείς δεν είχαμε τόσα πολλά παιχνίδια όσα έχουν τα σημερινά παιδιά, έχουν πολλά παιχνίδια και αυτό που μου κάνει εντύπωση είναι ότι θα παίξουν λίγο, θα το παρατήσουν και μετά θα πάμε στο επόμενο ώστε, αυτό που έχω καταλάβει εγώ, να παίξουν με όλα τα παιχνίδια. Αυτό ζητάνε τελευταία. Πολλές φορές δεν ασχολούνται με τα παιχνίδια τους, και παίρνουμε κάποια παιχνίδια και τα κατεβάζουμε στην αποθήκη ώστε να μην έχουν τόσα πολλά ώστε να μπορούν να κάτσουν να ευχαριστηθούν το κάθε παιχνίδι, όση ώρα αυτά νομίζουν ότι θέλουν να παίξουν." (44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ)

Τέλος, τα παιχνίδια που κυριαρχούν είναι τα κινητικά και ελεύθερα, όπως είναι η μπάλα, το μπάσκετ, το τένις, το badminton, «γιατί δεν κάνει και ζημιές», ή ξιφασκία, το κρυφτό, η γυμναστική στο σπίτι ακόμη και ο χορός όπως το just dance, που φαίνεται να μην συμμετέχει ο πατέρας.

Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στο ότι αρκετά βράδια οι πατέρες αναλαμβάνουν την αφήγηση παραμυθιών στα παιδιά τους, λίγο πριν τον βραδινό ύπνο. Συνήθως αυτή η διαδικασία γίνεται κατά αποκλειστικότητα από τους πατέρες. Πιο συγκεκριμένα ένας πατέρας αναφέρει:

"...και κυρίως πάντα ημέρα θα κλείσει με ένα παραμύθι...Το 90% ναι (από εμένα κάθε βράδυ)" (44, Σταμάτα, Δημ.Υπαλ.)

Ένας άλλος αναφέρει ότι διαβάζει παραμύθια στα παιδιά επειδή δεν μπορούν να διαβάσουν μόνα τους σε αντίθεση με το μεγάλο του γιο, 10 ετών, που μπορεί να διαβάσει μόνος του το βιβλίο του:

"Στην Μ. (4 ετών) διαβάζω η Ε. (8 ετών) ακούει όταν διαβάζω στη Μ., αλλά και η Ε. της έχουμε πάρει βιβλία για να διαβάσει και εκείνη. Ξέρουν ότι το παραμύθι πάει στο μικρό που δεν μπορεί να διαβάσει.

Και αφού ξέρουν να διαβάζουν πρέπει να πάρουν το βιβλίο μόνοι τους και να διαβάσουν." (42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Ένας άλλος πατέρας περιγράφει και την εμπλοκή της μητέρας στην ανάγνωση παραμυθιών:

"Και το βράδυ, κάθε βράδυ είναι αυτό βέβαια, για αρκετό καιρό τώρα, πολύ καιρό θα έλεγα χρόνια, που διαβάζουμε παραμυθάκια. [...] Στο διάβασμα, είμαστε όλοι και οι τρεις στο κρεβάτι (πατέρας, μητέρα, κόρη) αλλά το διάβασμα το κάνω εγώ, η φωνή είναι η δική μου, εγώ βάζω τη φωνή. Η μαμά βάζει τα χαδάκια και τις αγκαλίτσες." (57, Καλύβια, Δημ. Υπάλ)

Κάποιοι πατέρες περιγράφουν ότι αφηγούνται ιστορίες της φαντασίας τους, δηλαδή δεν χρησιμοποιούν κάποιο βιβλίο, πάντα.

"Το βράδυ πολλές φορές τα κοιμίζω εγώ, θα διαβάσουμε ας πούμε ένα βιβλίο θα πούμε μια ιστορία τους αρέσει να τους λέω και ιστορίες, από παλιά από την παιδική μου ηλικία." (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ)

Κάποιος άλλος παρουσιάζει, να έχει αναλάβει κατά αποκλειστικότητα, την ώρα του ύπνου:

"Οπότε το θέμα του ύπνου το βραδινό επειδή τους έλεγα ιστορίες και τέτοια θέλανε μόνο εμένα. [...] Δηλαδή τα παιδιά ήθελαν ιστορίες δηλαδή τρώγαμε πολύ ώρα πολλές φορές, είχα κοιμηθεί στο πάτωμα κάτω μόνο και μόνο για να είμαι δίπλα τους για να, επειδή όλη την ημέρα έλειπα, οπότε ήταν η μόνη στιγμή που θα μπορούσα να είμαι μαζί τους. (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ)

Ένας άλλος πάλι το παρουσιάζει ως μια διεκπεραιωτική διαδικασία:

"...να του πω κανένα παραμύθι και όλα αυτά τα σχετικά" (42, Βριλήσσια, Ελευθ. Επαγ.)

4.2 Περίληψη

Στο κεφάλαιο αυτό, έγινε μια προσπάθεια σύνθεσης της πατρότητας σε συνδυασμό με την προσχολική ηλικία.

Πιο συγκεκριμένα αυτό που πραγματεύεται το παρόν κεφάλαιο είναι αρχικά το πώς ορίζουν οι ίδιοι την πατρότητα, τα συναισθήματα που είχαν κατά τη γέννηση των παιδιών τους ή του παιδιού τους και πώς οι ίδιοι προσπάθησαν να τα διαχειριστούν.

Αρχικά διακρίνουμε ότι κάποιοι συνδυάζουν την πατρότητα με θετικά συναισθήματα όπως χαρά, πληρότητα ή ευτυχία, ενώ κάποιοι άλλοι με την αίσθηση της ευθύνης. Όπως αντίστοιχα και τα συναισθήματα που υπήρχαν κατά τη γέννηση. Μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να κυριαρχούν θετικά συναισθήματα, ωστόσο σε κάποιες άλλες, οι πατέρες δήλωσαν έκπληκτοι από το γεγονός ή και αδύναμοι να το συνειδητοποιήσουν, παρά μόνο με την πάροδο του χρόνου και των μηνών.

Η επόμενη ενότητα αφορά την εκπαίδευση των παιδιών και πώς αυτή διατυπώνεται από τους πατέρες. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η έρευνα έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, που τα σχολεία ήταν κλειστά για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και έτσι, αναπόφευκτα, σταθήκαμε στην τηλεεκπαίδευση και πώς τα παιδιά ανταποκρίθηκαν σε αυτήν. Καταρχάς να τονίσουμε ότι όλοι οι πατέρες θα προτιμούσαν τα παιδιά τους να έχουν φυσική παρουσία στο σχολείο. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν θετικοί με αυτή την διαδικασία, δηλαδή πίστευαν ότι τα παιδιά τους ανταποκρίθηκαν αρκετά καλά και ήθελαν να συμμετέχουν δυναμικά στην εκπαίδευση και την ηλεκτρονική τάξη. Κάποιοι άλλοι δεν ήταν τόσο θερμοί υποστηρικτές αυτής της διαδικασίας, και κυρίως αυτοί που είχαν μεγαλύτερα παιδιά και φρόντισαν να δώσουν περισσότερο βάρος σε μεγαλύτερες τάξεις, παρά στις τάξεις του νηπιαγωγείου, παρότι είναι εξίσου υποχρεωτική η φοίτηση και σε αυτή τη νεαρή ηλικία. Είτε δηλαδή οι ίδιοι δεν ενίσχυαν την παρακολούθηση, είτε ήταν αρκετά επιφυλακτικοί αναφορικά με αυτήν. Ας μην ξεχνάμε ότι δύο από αυτούς εξέφρασαν την αρνητικότητά τους για τον θεσμό της τηλεεκπαίδευσης.

Αναγκαίο στην συγκεκριμένη έρευνα είναι να εξετάσουμε την καθημερινότητα των πατέρων υπό φυσιολογικές συνθήκες όπου οι ίδιοι εργάζονται κανονικά και τα παιδιά τους πηγαίνουν στο σχολείο τους. Ως κανονικότητα ορίζεται η χρονική περίοδος πριν την πανδημία, την τηλεεκπαίδευση και την τηλεργασία. Αξίζει να αναφέρουμε ότι, όλοι οι πατέρες συνέχισαν να δουλεύουν είτε πήγαιναν κανονικά στη δουλειά τους είτε ήταν σε καθεστώς τηλεργασίας. Κατά την ανάλυση αναδείχθηκαν τρεις ομάδες πατέρων, αυτοί που εργάζονται μέχρι αργά το μεσημέρι, αυτοί που επιστρέφουν σπίτι τους αργά το απόγευμα και τέλος αυτοί που επιστρέφουν αργά το βράδυ. Όλοι τους προσπαθούν να έχουν ποιοτικό χρόνο με τα παιδιά τους, να παίζουν και να ασχολούνται μαζί τους ή απλώς να γευματίσουν και να μοιραστούν τα νέα τους. Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι γονείς που εργάζονται αρκετά, δηλαδή αφιερώνουν πολλές ώρες εκτός σπιτιού, φροντίζουν τα βράδια να κοιμίζουν τα παιδιά τους είτε

διαβάζοντας τους κάποιο παραμύθι, είτε διηγώντας μια ιστορία από τη φαντασία τους. Επιπλέον πολλοί πατέρες αναλαμβάνουν στο να πλύνουν τα παιδιά τους.

Αν όχι η βασικότερη, μια από τις βασικότερες ενότητες αυτής της εργασίας είναι τα παιχνίδια που παίζουν οι πατέρες με τα παιδιά τους. Κυρίως αναφερθήκαμε στα παιχνίδια που παίζουν οι πατέρες με τα νήπια, γιατί κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι πατέρες στάθηκαν στα παιχνίδια που παίζουν και με τα υπόλοιπα παιδιά που μπορεί να είναι μεγαλύτερα. Επειδή όμως η παρούσα εργασία αφορά συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, δεν έγινε εκτενής αναφορά στην ανάλυση μας για τα μεγαλύτερα παιδιά. Όπως παρουσιάστηκε σε αυτήν την ενότητα, τα παιχνίδια που παίζουν με τους πατέρες είναι κυρίως επιτραπέζια και αρκετά κινητικά παιχνίδια. Βέβαια έχει μεγάλη αξία να αναφέρουμε ότι αυτοί παίζουν πολλές φορές παιχνίδια μίμησης με την βοήθεια των lego και των playmobil, ή συμμετέχουν σε παιχνίδια που διαλέγουν τα παιδιά. Υπάρχουν σαφώς και παιχνίδια που έχουν δημιουργήσει με τη φαντασία τους τα παιδιά και οι πατέρες από την θέση τους τα ενισχύουν, όπως το ελεύθερο παιχνίδι κατά τη διάρκεια του οποίου οι ίδιοι μιμούνται καταστάσεις ή πλάσματα της φαντασίας τους και εξελίσσουν το παιχνίδι.

Όπως είδαμε και παραπάνω, οι πατέρες κάνουν αισθητή την παρουσία τους με διαφορετικούς τρόπους είτε εργάζονται αρκετές ώρες είτε όχι. Πέρα από την καθημερινή φροντίδα και επαφή που προσπαθούν να έχουν με τα παιδιά τους, αφιερώνουν χρόνο και στο παιχνίδι και σε δραστηριότητες που είναι απαραίτητη η παρουσία του ενήλικα όπως κάποια παιχνίδια σε εξωτερικό χώρο. Ίσως δημιουργηθεί η απορία τι γίνεται με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και τι θέση έχουν στην καθημερινότητα των νηπίων, όπως επίσης και το αν εμπλέκονται οι πατέρες σε οικιακές εργασίες, αλλά αυτό είναι κάτι που θα το δούμε στο επόμενο κεφάλαιο αναλυτικά.

5. Ο πατέρας ως ενεργό μέλος της οικογένειας

5.1. Ο πατέρας, το παιδί... και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας

Στην ενότητα που ακολουθεί παρατίθενται τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, δηλαδή, πέρα από τη μητέρα, τα υπόλοιπα παιδιά που υπάρχουν στην οικογένεια. Μέσα από την έρευνα προσπαθήσαμε, με όσα μέσα μας δίνει μια συνέντευξη, να αφουγκραστούμε τις σχέσεις του πατέρα με την σύζυγό του και τα υπόλοιπα του παιδιά. Αυτό που πρέπει να αναφερθεί είναι πως ένα πολύ σημαντικό ερώτημα στο σημείο αυτό αποτελεί η ταύτιση ή η διαφοροποίηση των πατέρων με τους δικούς τους πατέρες.

5.1.1. Η συμπεριφορά του πατέρα προς τα παιδιά του

Σε αυτή την ενότητα μελετάμε το κατά πόσο ο πατέρας διαφοροποιεί την συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά του.

Αρχικά, όμως, ας σταθούμε στα μέλη της οικογένειας των οποίων οι πατέρες συμμετείχαν στη συγκεκριμένη έρευνα. Παρατίθεται και πάλι ο πίνακας, που υπάρχει και σε παραπάνω ενότητα (3.4.2. Επιλογή υποκειμένων της έρευνας) ώστε να γίνει κατανοητό από πόσα μέλη αποτελούνται οι οικογένειες που μελετήθηκαν.

Οριζόντια είναι ο αριθμός των παιδιών που έχουν, ενώ κάθετα η διαφοροποίηση στο φύλο και ποιοι είναι αυτοί οι πατέρες, με τα σύντομα χαρακτηριστικά τους.

Πίνακας 2: Ο αριθμός και το φύλων των παιδιών για τους πατέρες που συμμετείχαν στην έρευνα

1 παιδί	2 παιδιά		3 παιδιά		4 παιδιά
	Ίδιου φύλου	Διαφορετικού φύλου	Ίδιου φύλου	Διαφορετικού φύλου	Διαφορετικού φύλου
38,	31, Νέα	40,	57,	42, Νέο	Δύο αγόρια

Μεταμόρφωση, Ελεύθερος επαγγελματίας	Ιωνία, Ιδιωτικός υπάλληλος	Αχαρνές, Ιδιωτικός υπάλληλος	Καλύβια, Δημόσιος υπάλληλος	Ηράκλειο, Ιδιωτικός υπάλληλος	και δύο κορίτσια: 45,Πλ. Βικτωρίας, Ελεύθερος επαγγελματίας
46, Χαλάνδρι, Ιδιωτικός υπάλληλος	38, Μεταμόρφωση, Δημόσιος υπάλληλος	47, Αχαρνές, Δημόσιος υπάλληλος		47, Μαρκόπουλο, Δημόσιος υπάλληλος	
	44, Σταμάτα, Δημόσιος υπάλληλος	52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτικός υπάλληλος		45, Καλύβια, Ιδιωτικός υπάλληλος	
	39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτικός υπάλληλος	44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτικός υπάλληλος		46, Περιστέρι, Δημόσιος υπάλληλος	
	41, Καλύβια, Ιδιωτικός υπάλληλος	42, Βριλήσσια, Ιδιωτικός υπάλληλος			
		29, Ν. Φιλαδέλφεια, Ιδιωτικός υπάλληλος			
		34, Ζεφύρι, Ιδιωτικός			

		υπάλληλος			
--	--	-----------	--	--	--

Όπως διαπιστώνουμε, οι περισσότεροι πατέρες έχουν δύο παιδιά διαφορετικού φύλου. Ο λόγος που παρατίθεται ο συγκεκριμένος πίνακας είναι γιατί οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να διακρίνουν αν έχουν διαφορετική συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά τους, είτε αυτό αφορά την ηλικία τους είτε το φύλο τους είτε ακόμη και την σειρά γέννησής τους.

Όπως είναι αυτονόητο στους πατέρες που έχουν ένα παιδί, δεν έγινε η συγκεκριμένη ερώτηση, ωστόσο ένας από τους δύο θα γινόταν πολύ σύντομα πατέρας και πάλι, μιας και θα γεννιόταν το δεύτερο παιδί του.

Αρχικά παρουσιάζονται οι απόψεις των πατέρων που έχουν δύο παιδιά του ίδιου φύλου. Ένας πατέρας ανέφερε ότι διαπιστώνει πως συμπεριφέρεται διαφορετικά αλλά προσπαθεί και ο ίδιος να το διαχειριστεί:

"Η αλήθεια είναι ότι στο πρώτο παιδί, είμαι πιο υπομονετικός. Η Ι. που είναι το δεύτερο μας παιδί γενικά είναι ένα πιο δύσκολο παιδί και χρειάζεται κανείς να έχει περισσότερη υπομονή. Και εγώ ίσως δεν ξέρω, ξέροντάς το αυτό, τι να πω δεν ξέρω, αλλά καταλαβαίνω ότι κάποιες φορές θα μπορούσα να είχα συμπεριφερθεί αλλιώς, και στο ένα και στο άλλο παιδί όσον αφορά την ισορροπία. Δεν ξέρω πώς να το εξηγήσω αυτό χωρίς να παρεξηγηθώ." (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ενώ για έναν άλλον, η διαπίστωση έρχεται από τα μάτια ενός τρίτου ατόμου που του το έχει επισημάνει και ειδικότερα από την μητέρα του:

"Λοιπόν δεν μπορώ να πω ότι το διαπιστώνω αλλά μου το έχουν πει. [•••] (Μου το είπε) η γιαγιά. Δηλαδή θα κάνω πιο εύκολα παρατήρηση στη μεγάλη, σαν να ζητάω περισσότερα από αυτήν συγκριτικά με τη μικρή. Η αλήθεια είναι ότι και πιο πρακτικά να το δούμε ότι η πιο μικρή, εντάξει είναι πεντέμισι χρόνων στα μάτια τα δικά μου είναι μικρούλα της οικογένειας και προσπαθώ τώρα... τώρα πάει πολύς καιρός, προσπαθώ από μόνος μου πριν να δημιουργηθεί η ένταση πριν μιλήσω να σκεφτώ ότι... την έχω πάντα στη σκέψη. Όταν άκουσα δηλαδή την πρώτη φορά ότι "κάνεις αυτό", κακοπροαίρετη άποψη δεν είναι. Για να μου το λέει ο άλλος σαφέστατα το έχει δει, προφανώς δεν το έχω κάνει επίτηδες, αλλά το σκέφτομαι και μετά γειώνομαι λιγάκι, "Ωπα, λέω,

πάμε να τα βρούμε ήρεμα και ωραία". Αλλά δεν μπορώ να πω ότι το έχω παρατηρήσει στον εαυτό μου έτσι από μόνος μου." (38, Μεταμόρφωση, Δημ. Υπάλ).

Η επόμενη περίπτωση πατέρα είναι πιο περίπλοκη γιατί στην προσπάθειά του να μην δημιουργηθούν αντιζηλίες μεταξύ των κοριτσιών, δημιουργήθηκε ένα χάσμα μεταξύ του πατέρα και του παιδιού:

"Με τη μικρή έγινε το εξής, επειδή έχουν 6 χρόνια διαφορά, ήταν αρκετά μεγάλη για να καταλαβαίνει και αρκετά μικρή για να μην καταλαβαίνει. Οπότε εγώ ερχόμουν στο σπίτι και αντί να πάω να λαχταρήσω, να δω το βρέφος, να το πιάσω αγκαλιά, πήγαινα και αφοσιωνόμουν μόνο στη μεγάλη. Σαν να μην υπήρχε η μικρή για να μη ζηλέψει γιατί έβγαλε τέτοια στοιχεία ζήλιας η μεγάλη. Αυτό με έκανε να δεθώ πάρα πολύ με τη μεγάλη, ταυτόχρονα όμως κάποια στιγμή συνειδητοποίησα όταν έκλεισε ένα χρόνο η μικρή και άρχισε να μιλάει, είπε κάποια στιγμή "εγώ είμαι το παιδί της μαμάς και η Μ. το παιδί του μπαμπά". Πράγμα το οποίο μου στοίχισε πάρα πολύ και το αμέσως επόμενο καλοκαίρι το αφιέρωσα αποκλειστικά και μόνο με τη μικρή για να κερδίσω πίσω αυτό το τέτοιο... Το οποίο το πέτυχα δόξα τω Θεώ." (44, Σταμάτα, Δημ. Υπάλ)

Ένας άλλος πατέρας που έχει δύο αγόρια εστιάζει στην ηλικιακή διαφορά των παιδιών:

"Είναι και διαφορετικές ηλικίες οπότε είναι και λογικό κάπως η διαφορετική αντιμετώπιση. Δηλαδή και πιο μωρουδίστικα θα πλησιάσω το μικρό και λίγο πιο... αλλά με την ίδια τρυφερότητα και τα δύο. [•••] Επειδή ο μικρός έχει άλλη... Είναι πιο μωράκι, εντάξει τώρα μεγάλωσε έχει πάει πιο πολύ στο παιδί, ο μικρός είναι πιο πολύ μωρό ακόμα, είναι πιο μικρός. (39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτ. Υπάλ)

Αξίζει να διευκρινίσουμε ότι ο "μικρός" της οικογένειας είναι πέντε ετών.

Αντίθετα ένας άλλος πατέρας παρουσιάζει τον πεντάχρονο γιο του ως μεγάλο:

"...Όταν έγιναν και τα δύο παιδιά απόλυτα λειτουργικά, στο χώρο και στο σπίτι δεν έχουμε διαφορετικές αντιδράσεις καταστάσεις αντιμετώπισης, με τα δύο παιδιά κινούμαστε ως προς και στα δύο παιδιά στο ίδιο επίπεδο. Και το ακολουθούμε αυτό συνειδητά δεν

είναι... το πρώτο κάναμε το λάθος λόγω της άγνοιας, τα πρώτα δύο χρόνια." (41, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ)

Όπως διαπιστώνουμε από τα παραπάνω η διαφορετική συμπεριφορά μπορεί να αφορά και την ηλικία αλλά κυρίως την σειρά γέννησης των παιδιών. Η συμπεριφορά αυτή διαφοροποιείται, δηλαδή οι πατέρες δεν είναι αυστηροί ή υπομονετικοί ή οτιδήποτε άλλο ανάλογα με την σειρά γέννησης αλλά με τη δική τους στάση απέναντι στα παιδιά τους.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σταθούμε στο πώς συμπεριφέρονται οι πατέρες στα παιδιά τους, τα οποία έχουν διαφορετικό φύλο.

Καταρχάς ένας πατέρας στέκεται στην αυστηρότητα προς στα παιδιά του:

"Είμαι και στα δύο αυστηρός. Δεν ξεχωρίζω καμία συμπεριφορά για κανένα παιδί. [••] το ορίζω και ως προς την καλοσύνη. Ό,τι συναισθημα υπάρχει για το ένα υπάρχει και για το άλλο. Δεν ξεχωρίζω." (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ)

Κάτι παρόμοιο αναφέρει και ένας άλλος πατέρας και δεν διευκρινίζει περαιτέρω τι εννοεί:

"Όχι. Το ίδιο και στα δύο." (47, Αχαρνές, Δημ. Υπάλ).

Ένας άλλος στέκεται στην ηλικιακή διαφορά της κόρης και του γιου του, και στην επιθετικότητα του αγοριού την οποία θεωρεί αυτονόητη:

"Τώρα αν, ας πούμε, το αγόρι είναι και πιο μικρός, ο Βενιαμίν στην οικογένεια, είναι και ο τέταρτος και προσπαθεί να κερδίσει το έδαφος και να επιβληθεί. Είναι και στην ηλικία τώρα μεταξύ τεσσάρων και πέντε που είναι λίγο επιθετικά τα αγόρια, από τη στιγμή που χτυπάει το κορίτσι, του χαλάει το παιχνίδι, επεμβαίνω λίγο πιο δυναμικά, σε σχέση με το κορίτσι. Το κορίτσι δεν έχει τέτοια θέματα κυρίως έχει άλλα θέματα κυρίως τακτικότητας, ή δεν ξέρω τι... όμως για τα ίδια θέματα προσπαθώ να τα αντιμετωπίζω το ίδιο, με τον ίδιο τρόπο τις καταστάσεις και στα δύο παιδιά." (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ).

Κάτι παρόμοιο αναφέρει και ένας άλλος πατέρας, δηλαδή ότι συμπεριφέρεται το ίδιο στα παιδιά του και εκδηλώνει τα ίδια συναισθήματα:

"Όχι. Δεν υπάρχει καμία περίπτωση, ό,τι ισχύει για το ένα ισχύει και για το άλλο. Δεν υπάρχει κανένας διαχωρισμός. Η αγάπη είναι και στα δύο και δεν νομίζω ότι υπάρχει διαφορετική αντιμετώπιση. Αυτό που ζητάμε βέβαια από τη μεγάλη είναι να προσέχει περισσότερο το μικρό,

γιατί όντως είναι μικρός και δεν μπορεί... μπορεί να κάνει και τις σκανδαλιές του και ζητάμε από τη μεγάλη να μας ενημερώσει να τον αποθαρρύνει να μην κάνει κάποια σκανταλιά, είναι και λίγο ζωηρούλης οπότε αυτό. Διαφορετική συμπεριφορά στο ένα με το άλλο επειδή είναι αγόρι και κορίτσι; Όχι όχι σε καμία περίπτωση." (44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλλ)

Έχει ενδιαφέρον να δούμε, ότι μπορεί αρχικά να αποδέχεται ότι συμπεριφέρεται το ίδιο αλλά τα λεγόμενα του αναφέρουν ότι επειδή έχουν διαφορετικά φύλα, η κόρη φροντίζει για τον "ζωηρό" αδελφό της και έχει κληθεί να τον προσέχει. Ενώ δηλαδή συνειδητά παρουσιάζει μια ίδια και ίσως ίση συμπεριφορά, σε μια δεύτερη ανάγνωση διακρίνεται η έμφυλη διαφορά και στάση που κρατάει απέναντι στα παιδιά του.

Η επόμενη περίπτωση του πατέρα είναι λίγο περίπλοκη, γιατί ενώ έχει ένα πεντάχρονο γιο, η κόρη του είναι μηνών και είναι λίγο δυσδιάκριτο να μελετήσουμε τη συμπεριφορά του απέναντι στα παιδιά:

"...Ήτανε διαφορετικά να βγαίνουμε όλοι μαζί οι τρεις μας, τώρα ας πούμε πιο δύσκολα. Υπάρχει δηλαδή μια ενασχόληση, εγώ παίρνω το μεγάλο και η μαμά τη μικρή. Άρα υπάρχει μια διαφορετική προσέγγιση. [...] Νομίζω είναι ίδιος (ο τρόπος συμπεριφοράς). Δεν θυμάμαι αλλά φαντάζομαι πιστεύω ότι είναι ίδιος. Χωρίς να είμαι σίγουρος, αυτή την αίσθηση έχω. (42, Βριλήσσια, Ελευθ. Επαγ.).

Βλέπουμε λοιπόν ότι εκ των πραγμάτων δεν στέκεται τόσο στη συμπεριφορά του απέναντι στα παιδιά αλλά κυρίως στο χρόνο που αφιερώνει, στον γιο και την νεογέννητη κόρη του.

Οι δύο τελευταίες αναφορές, συγκλίνουν ότι άλλο είναι ο γιος και άλλο η κόρη και εκ των πραγμάτων συμπεριφέρονται διαφορετικά:

"Κοίταξε να δεις εντάξει ο γιος μιλάει σαν μεγάλος άνθρωπος. Είναι καμία σχέση το παιδί. Η κόρη λόγω της ηλικίας της λόγω του φύλου είναι άλλο πράγμα η κόρη. [...] Δηλαδή έχει άλλη γλύκα η κόρη. Ένας πατέρας δηλαδή σε μια κόρη είναι αλλιώς. Αλλιώς με το γιο και αλλιώς με την κόρη δεν ξέρω δηλαδή τι γίνεται εκεί. [...] Εντάξει το αγόρι είναι πιο σκληραγωγημένο από το κορίτσι, έτσι; [...] Εντάξει το αγόρι και να χτυπήσει, θα κλάψει, τώρα το κορίτσι θα πάει κατευθείαν στη μάνα της στον πατέρα της, θα κλαίει, θα κάνει, θα ράνει, θα τραβήξει περισσότερο την προσοχή της." (29, Ν. Φιλαδέλφεια, Ιδιωτ. Υπάλλ).

Κάτι παρόμοιο αναφέρει και ένας άλλος πατέρας, που ο ίδιος δικαιολογεί τη συμπεριφορά του λόγω ενός προβλήματος υγείας της κόρης του:

"Ναι πιστεύω πως ναι λίγο πως στη δεύτερη είμαι λίγο πιο μαλακός. Λίγο όμως, όχι πολύ. Δίνω λίγο παραπάνω μπορώ να πω αγάπη παραπάνω γιατί και η μικρή έχει πρόβλημα με την καρδιά της, έχει πνευμονική στένωση [...]. Και επειδή, είμαι λίγο πιο μαλακός με τη μικρή και είναι γλυκιά με ακούει, με αγαπάει, με λατρεύει όπως και ο άλλος αλλά η μικρή είναι κορίτσι και τα κορίτσια μου αρέσουν πάρα πολύ, τα αγαπάω, τα λατρεύω. Είναι πολύ όμορφα παιδιά και τα δύο. [...]. (Συμπεριφέρομαι διαφορετικά) γιατί η μικρή κάνει νάζια και με έχει κερδίσει αυτό, με κερδίζει αλλά λίγο με τον μεγάλο έχουμε λίγο....Απομακρυνθεί θα έλεγα εντάξει δεν μου αρέσει αυτό που λέω, όχι απομακρυνθεί πώς να το πω... έχει ασχοληθεί με το PlayStation ο μεγάλος και η μικρή εντάξει ασχολείται λίγο μαζί μου. Έχει ασχοληθεί με τους φίλους του αυτός για αυτό. (34, Ζεφύρι, Δημ. Υπάλλ).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι πατέρες που μεγαλώνουν παιδιά με διαφορετικό φύλο μπορεί αρχικά να πιστεύουν ότι συμπεριφέρονται το ίδιο στα παιδιά τους, αλλά βάσει των λεγομένων τους αναδύονται έμφυλες διαφορές. Αντίθετα υπάρχουν πατέρες που είναι σαφείς και φαίνεται να έχουν συνειδητοποιήσει ότι η διαφορετική συμπεριφορά τους σχετίζεται με το φύλο.

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με τους πατέρες που έχουν τρία παιδιά. Πρώτα βλέπουμε πώς συμπεριφέρεται ο πατέρας που έχει τρεις κόρες. Επειδή οι κόρες του δεν είναι κοντά ηλικιακά δηλαδή έχουν ηλικίες 26, 23 και 4 χρόνων, για να καταλάβουμε την οπτική του, χρειάστηκε να αναλύσει περισσότερο την συμπεριφορά του απέναντι στον ανιψιό του όταν αυτός παίζει με τη μικρότερη του κόρη:

"...Αυτό ήταν το ερώτημα που με απασχόλησε και κατέληξα στο συμπέρασμα ότι δεν, μπορεί να υπάρχει και μια προτίμηση που εγώ δεν θέλω να την αναγνωρίζω στον εαυτό μου, αλλά είναι περισσότερο γιατί οι δύο μεγάλες ας πούμε οι κόρες είναι δύο διαφορετικά... δεν μπορείς δύο διαφορετικά παιδιά να το χειριστείς με τον ίδιο τρόπο. Οπότε αναγκαστικά τα χειριζόμουν διαφορετικά. Το ίδιο ισχύει και σήμερα γιατί από κάτω μένει το ανιψάκι μας ο πρώτος της ξάδερφος και ανεβαίνει πάνω, δεν το χειρίζομαι εγώ τον με τον ίδιο τρόπο αυτόν με την κόρη μου. [...]Οπότε τα χειριζόμουν με διαφορετικό τρόπο.

[...]Έχει να κάνει με το φύλο το ένα είναι αυτό, αλλά έχει να κάνει και με την διαφορετικότητα των δύο παιδιών. [...]Και η φωνή μου είναι λίγο διαφορετική, θα έλεγα πιο τραχιά, είμαι ίσως λιγότερο ευγενικός. [...]Προς τον ανιψιό ναι ναι ναι. Δηλαδή τον χειρίζομαι περισσότερο κατά κάποιο τρόπο σαν έναν άντρα φίλο μου, περισσότερο, παρά σαν ένα παιδάκι. Σαν παιδάκι βέβαια αλλά θέλω να πω ότι αυτή η διαφοροποίηση, το χειρίζομαι έτσι όπως μεγάλωσα στη διάκριση αρσενικού- θηλυκού. Με αυτή την διάκριση, έτσι δηλαδή τον...[....] Όχι όχι (δεν έχω επιχειρήσει να τους μιλήσω με τον ίδιο τρόπο). Θα σας πω κάτι, δεν μπορώ να το κάνω αυτό γιατί με το που σηκώνω τη φωνή μου στην Α. για παράδειγμα μου λέει "μου μίλησες απότομα γιατί το έκανες αυτό;" Το έχει αυτό μου λέει "δεν είναι σωστός ο τρόπος που μου μιλάς", ενώ και ο άλλος μπορεί να το λέει με λιγότερο έντονο τρόπο, και απαιτητικό τρόπο, αλλά όχι τόσο πολύ. Τον έναν τον μαθαίνω να με κλωτσάει για παράδειγμα την Α. δεν τη μαθαίνω να με κλωτσάει. Ή αν δει τον άλλον και έρθει, θα με χαϊδέψει δεν θα κλωτσήσει ο άλλος θα με κλωτσήσει. Καλώς ή κακώς έχω αυτό το σεξιστικό κατά κάποιο τρόπο, την σεξιστική αντιμετώπιση τα αγόρια με ένα συγκεκριμένο τρόπο τα κορίτσια με άλλον. [...]Έχω βέβαια στο πίσω μέρος του μυαλού μου ότι αυτός πρέπει να είναι πιο τραχύς πιο σκληρός, ας πούμε, σε σχέση με το να εκφράζεται ευαίσθητα ή οτιδήποτε άλλο. Σας είπα ότι αυτό προκύπτει από τα βιώματα τέλος πάντων." (57, Καλύβια, Δημ. Υπάλλ).

Παρατηρούμε λοιπόν τις έμφυλες διαφορές στη συμπεριφορά του πατέρα και αν και ο ίδιος πιστεύει ότι προέρχεται από τα βιώματά του, φροντίζει να συμπεριφέρεται διαφορετικά γιατί ο ίδιος παραδέχεται ότι έχει αυτήν την "σεξιστική αντιμετώπιση" όπως λέει ο ίδιος. Από τα παιχνίδια που παίζει με την κόρη του και τον ανιψιό του μέχρι και τη χροιά της φωνής του, μάλλον έχει διαφορετική στάση ανάλογα με το φύλο και τον χαρακτήρα του παιδιού διότι έτσι διευκολύνεται η επικοινωνία μαζί τους, κατά τον ίδιο σε αυτή την ηλικία των παιδιών.

Από την άλλη έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στο πώς συμπεριφέρονται οι πατέρες που έχουν τρία παιδιά διαφορετικού φύλου και αν οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι η διαφοροποίηση της συμπεριφοράς τους οφείλεται στο φύλο των παιδιών τους. Καταρχάς, ένας πατέρας που έχει ένα γιο και δύο κόρες εκφράζει ότι διαφοροποιεί τη συμπεριφορά του:

"Ανάλογα το φύλο πιστεύω. [•••] Στον Μ. είμαι πιο πώς να το πω... συμπεριφέρομαι όπως συμπεριφέρομαι σε ένα αρσενικό. Δηλαδή στον αδερφό μου ή στα ξαδέλφια μου. Θα τον πειράξω θα του τις βρέξω με φιλικό τρόπο, πάνω στην πλάκα. Θα πάμε μαζί για τρέξιμο, θα μιλήσουμε για πράγματα που μιλάνε οι άντρες, ξέρω γω θα δούμε μια ταινία πολεμική. Αυτά. Με τα κορίτσια είναι αλλιώς. Τα κορίτσια είναι πιο τρυφερά θέλουν περισσότερες αγκαλιές. [...] Αλλά άλλη τρυφερότητα δίνεις το ένα παιδί άλλη τρυφερότητα δίνεις στο άλλο. Με διαφορετικό τρόπο τέλος πάντων. Στα κορίτσια είμαι πιο πολύ αγκαλιά, πιο πολλά φιλιά, πιο πολύ ξέρω γω επαφή σωματική. Με το Μ. είναι πιο αντρικά πράγματα, παρόλα αυτά υπάρχει αγκαλιά. [•••] Με τα κορίτσια... (παρατεταμένη σιωπή) με τα κορίτσια με την Ε. περισσότερο (συζητάμε). Γιατί με την Μ. ξέρεις με ρωτάει περισσότερο "τι σου αρέσει μπαμπά;" θέλουν να με μάθουν τα κορίτσια οπότε προσπαθώ να τους το δείξω. Τώρα που το λέτε με τα κορίτσια δεν ανοίγουμε μεγάλες κουβέντες. Τώρα που το σκέφτομαι. Μου λένε πιο πολύ πιο πρακτικά πράγματα "βοήθησέ με εδώ...".[•••] Τώρα που το λέτε, κουβέντα περισσότερη κάνουν με τη μαμά τους. Σε θέματα έτσι μου αρέσει αυτός μου αρέσει εκείνος. Και μετά η μαμά τους μου τα λέει." (42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ).

Διακρίνουμε λοιπόν στο συγκεκριμένο απόσπασμα ότι γίνεται σαφής έμφυλη διάκριση από τον πατέρα και αυτό ίσως εμποδίζει το να έρχεται σε ουσιαστική επαφή με τις κόρες του. Όπως ο ίδιος λέει, αν και δεν συζητάει πολύ με τις κόρες του αλλά στέκεται περισσότερο σε πρακτικά θέματα, υποθέτουμε ότι μεγαλώνει το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων και αυτό πιθανόν να οφείλεται στην στάση του ίδιου του πατέρα απέναντι στα παιδιά του.

Ένας άλλος πατέρας που έχει δύο γιους στην εφηβεία και μια κόρη 7 χρόνων, φαίνεται να στέκεται περισσότερο στην ηλικία των παιδιών παρά στο φύλο:

"Νομίζω ότι παλαιότερα έκανα το σφάλμα, να συμπεριφέρομαι στα δύο αγόρια με παρόμοιο τρόπο και να έχω παρόμοιες απαιτήσεις. Αλλά αυτό τελικά ήταν άδικο για έναν από τους δύο, γιατί άλλες δυνατότητες, ικανότητες έχει ο μικρότερος κι άλλες ο μεγαλύτερος. Νομίζω ότι αυτή την περίοδο της καραντίνας που έχω ζήσει μαζί με τα παιδιά πολλές ώρες στο σπίτι και συμπεριφέρομαι πιο σωστά απέναντι στον καθένα.

[...] Όχι δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι (ως προς τη συμπεριφορά μου) ίσως επειδή είναι και τελείως διαφορετικά τα ενδιαφέροντα, του κοριτσιού από τα αγόρια [...].(47, Μαρκόπουλο, Δημ. Υπάλ.)

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι ο συγκεκριμένος πατέρας προσπαθεί να έχει διαφορετική αντιμετώπιση προς τα τρία παιδιά του ανάλογα με τα δικά τους ενδιαφέροντα. Ένας άλλος πατέρας που έχει έναν γιο και δύο κόρες στέκεται και αυτός στην ηλικιακή διαφορά αλλά και στην προσωπική του κούραση:

"Νομίζω ότι είναι λογικό να συμπεριφέρεσαι διαφορετικά γιατί έχεις άλλον άνθρωπο απέναντί σου, τρεις εντελώς διαφορετικοί χαρακτήρες. Η Μ. η μεσαία ξέρεις ότι αν της κάνεις παρατήρηση, αν της πεις κάτι θα σταματήσει, θα ηρεμήσει μπορεί να πάει να παίξει και μόνη της ξέρω γω. Είτε με τις κούκλες της είτε με οτιδήποτε. Με οποιοδήποτε παιχνίδι που έχει στο σπίτι. Ο Π. είναι τσίτα τα γκάζια δεν μπορεί να κάτσεις σε ησυχία και πολλή ώρα ειδικά τώρα με την τηλεκπαίδευση. [...] Πολλές φορές παρασύρεσαι και είσαι κουρασμένος και αντιδράς λίγο ανάποδα ακόμα και να είναι μικρό το κακό που έχει κάνει. Η Στ. από την άλλη η μικρή μικρή, ακολουθεί τα χνάρια του Π. και αυτή τρελοκομείο θέλει να κάνει το δικό της, απαιτεί πράγματα. Δηλαδή οπότε υποχρεωτικά θα συμπεριφερθείς και στα τρία δεν θα έχεις την ίδια συμπεριφορά και στα τρία παιδιά, αφού έχεις άλλη ανταπόκριση από την άλλη μεριά. [...] Άρα εγώ τώρα λέω ότι εμείς μάλλον έχουμε κουραστεί. Δηλαδή περνώντας τα χρόνια αλλάζει η δικιά μας συμπεριφορά δηλαδή δεν αντέχουμε πολλά." (46, Περιστέρι, Δημ. Υπάλ).

Διακρίνουμε λοιπόν ότι η διαφοροποίηση στη συμπεριφορά του πατέρα προς τα παιδιά του δεν είναι τόσο έμφυλη αλλά παρουσιάζεται στην προσωπική κόπωση να μεγαλώνει και να αντιμετωπίζει τις δυσκολίες που μπορεί να φέρει κάθε παιδί. Ίσως δεν αναφερόμαστε σε έμφυλες διαφορές αλλά περισσότερο στο ηλικιακό χάσμα που προκύπτει μεταξύ πατέρα και παιδιών.

Ένας άλλος πατέρας που έχει δύο γιους και μια κόρη διακρίνει τη συμπεριφορά του σε έμφυλες διαστάσεις, μιας και δεν ξέρει πώς να συμπεριφερθεί στην κόρη του και για αυτό αυτόματα την κατατάσσει ως αγόρι:

"Εγώ όλα αντράκια μου τα λέω και τσαντίζεται και μικρή κιόλας. Δεν μπορώ να τα ξεχωρίσω. [...] (Σιωπή) Εγώ θα απαντήσω όχι (ότι δεν υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των τριών) τώρα δεν ξέρω οι υπόλοιποι

τι λένε. [•••] Πιστεύω ότι δεν έχω ξεχωρίσει, δεν έχω κάνει κάτι διαφορετικό. Μάλιστα κοιτούσα το αν έχω κάνει κάτι στο έναν να κάνω και στον άλλον. Πιθανότατα να τα έκανα πιο γρήγορα στο δεύτερο και στο τρίτο, κάτι που πήρα ή έκανα με το μεγάλο, σε μια ηλικία των 8 αυτομάτως το μεσαίο έγινε στα πέντε στη μικρή έχει ήδη γίνει. Αυτό ισχύει γιατί πολλές φορές ζηλεύουν με κάτι που έχουν οι μεγαλύτεροι και είναι δύσκολο να τους εξηγήσω ότι θα περιμένεις εσύ άλλα 10 χρόνια μέχρι να φτάσει στον αδερφό σου αλλά ως προς τον αντιμετωπίζω μπορώ να σκεφτώ ότι σε αυτή την ηλικία στο κάθε παιδί, μιλούσα με τον ίδιο τρόπο και έκανα τα ίδια πράγματα. Δεν ξέρω κατά πόσο είναι καλό για το κορίτσι αυτό βέβαια, αλλά νομίζω ότι τα ίδια κάνω. (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Σε αυτό το σημείο δεν μπορούμε να μη σταθούμε στο ότι ο ίδιος αποκαλεί και τα τρία παιδιά του "αντράκια". Μπορεί να το κάνει περιπαικτικά και με διάθεση αστεϊσμού, αλλά έμμεσα ίσως διακρίνεται μια κοινή στάση που κρατάει απέναντι στα παιδιά του. Ίσως θεωρηθεί και μια ίση συμπεριφορά και στα δύο φύλα. Η δυσκολία του, όμως, να μην ξέρει πώς να συμπεριφερθεί στην κόρη του, γιατί θεωρεί ότι πρέπει να διαφοροποιηθεί, τον οδηγεί στο να συμπεριφέρεται το ίδιο και στους τρεις, δηλαδή σαν να είναι και οι τρεις αγόρια.

Τέλος, παρατηρούμε πώς συμπεριφέρεται ένας πατέρας με τέσσερα παιδιά, δύο αγόρια και δύο κορίτσια. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

"Εντάξει η αλήθεια είναι ότι στους μεγάλους μπορώ να συνεννοηθώ καλύτερα από την άλλη προσπαθώ να είμαι όσο το δυνατόν δίκαιος, προσπαθώ στο κομμάτι του χρόνου να αφιερώνω όσο γίνεται το ίδιο. [•••] Προσπαθώ όσο το δυνατόν να τα αντιμετωπίσω το ίδιο. Και στα τσακόμματα τους προσπαθώ να μην παίρνω το μέρος κάποιου. Εντάξει προσπαθούμε να κρατάμε ισορροπίες. [•••] Προσπαθώ να μάθω στα αγόρια να σέβονται τις αδερφές τους να σας πω την αλήθεια, και προσπαθώ οι μεγάλοι να σέβονται τους μικρούς. Και οι μικροί από τους μεγάλους." (45, Πλ. Βικτωρίας, Ελευθ. Επαγ.).

Όπως διακρίνεται από το απόσπασμα της συνέντευξης γίνεται προσπάθεια κατανόησης αν αυτή η στάση έχει να κάνει με το διαφορετικό φύλο, αλλά ο ίδιος αναφέρει το θέμα του σεβασμού που καλείται να έχει το κάθε παιδί για τα αδέρφια του, στην αντίστοιχη ηλικία που βρίσκονται και είναι ανεξάρτητα του φύλου τους.

Στη συγκεκριμένη υποενότητα, μελετήσαμε τις διαφορετικές συμπεριφορές που μπορεί να έχουν οι πατέρες στα παιδιά τους είτε ανάλογα την ηλικία τους είτε ανάλογα το φύλο, ή την σειρά γέννησής τους. Οι συνεντεύξεις αποκαλύπτουν και στους ίδιους, πλευρές του εαυτού τους, γιατί οι ίδιοι οι πατέρες είτε διαπίστωναν ότι συμπεριφέρονται διαφορετικά και υπήρχε προβληματισμός κατά τη διάρκεια της συνέντευξης είτε ήταν απόλυτοι και τόνιζαν ότι δεν συμπεριφέρονται με διαφορετικό τρόπο. Βέβαια στην συνέχεια των λεγόμενων τους φαινόταν η διαφοροποιημένη αντιμετώπιση που έχουν για κάθε παιδί.

5.1.2. Οι σχέσεις του πατέρα με τη μητέρα

Αφού μελετήσαμε τις συμπεριφορές και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ του πατέρα και των υπόλοιπων παιδιών του, εσκεμμένα αφήσαμε λίγο αργότερα την μελέτη και το σχολιασμό της σχέσης μεταξύ των δύο γονέων, ώστε να μην δοθεί βάση μόνο στο ζευγάρι, αλλά σε όλη την οικογένεια. Για να γίνουν κατανοητές οι σχέσεις αυτές, βασιστήκαμε σε δύο πυλώνες ερωτήσεων που η μια σχετίζεται με τη συμμετοχή των πατέρων, στις «δουλειές του σπιτιού», ενώ η άλλη αφορά σε τυχόν τριβές που μπορεί να υπάρχουν στο ζευγάρι για την φροντίδα των παιδιών τους.

Καταρχάς η πλειοψηφία των πατέρων δηλώνει ότι συμμετέχει στις δουλειές του σπιτιού, δηλαδή ότι σκουπίζει, σφουγγαρίζει, πλένει τα πιάτα, ή τα βγάζει από το πλυντήριο, ή κάνει συστηματικά τα ψώνια της εβδομάδας .

Κάποιοι αναφέρουν ότι είναι απαραίτητο να συμμετέχουν αφού δεν γίνεται διαφορετικά ενώ κάποιοι άλλοι είναι περισσότερο αποφασιστικοί, γιατί η συμμετοχή τους στις δουλειές του σπιτιού, έχει συζητηθεί ή πολλές φορές επιβληθεί από την σύζυγό τους. Χαρακτηριστικά ένας πατέρας αναφέρει ότι:

"...Έχω αναλάβει όλες τις εξωτερικές δουλειές δηλαδή να καθαρίσω την αυλή ή να κάνω κάποια ψώνια που είναι πιο δύσκολο για τη γυναίκα μου..." (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ένας άλλος επειδή εργάζεται τα απογεύματα, έχει αναλάβει τις δουλειές του σπιτιού το πρωί:

"...Πλύσιμο πιάτων και αποκλειστικό, όχι αποκλειστικό, πλύσιμο πιάτων, άπλωμα ρούχων καθάρισμα, λίγα πράγματα εντάξει το

καθημερινό στρώσιμο κρεβατιών, γιατί φεύγει το πρωί οπότε εγώ μένω το πρωί, συμμαζέμα, τέτοια..." (39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτ. Υπάλ).

Υπάρχει και ένας πατέρας που επειδή θέλει να συμμετέχει σε όλα όσο αφορά την ανατροφή των παιδιών του, συμμετέχει έντονα και στις δουλειές του σπιτιού:

"Βασικά είναι αυτή η ιδιαιτερότητα του χαρακτήρα που θέλω όλα να περνάνε από τα χέρια μου. Σαφώς στις πρωτοβουλίες τις παίρνει η σύζυγος, αλλά το μαγείρεμα ας πούμε σίγουρα θα περάσει από τα χέρια μου. Γενικά όσο μπορώ να βοηθάω, βοηθάω." (38, Μεταμόρφωση, Δημ. Υπάλ).

Ένας άλλος συμμετέχει στις δουλειές του σπιτιού, γιατί η σύζυγος του εργάζεται και η ίδια και είναι πιεσμένη από τις υποχρεώσεις των παιδιών:

"Γιατί η σύζυγος δουλεύει και αυτή, είναι αρκετά πιεσμένη με τα παιδιά, με τα διαβάσματα με το σπίτι, οπότε φυσικά (συμμετέχω)." (42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ).

Το ίδιο περίπου αναφέρει και ένας άλλος πατέρας, γιατί η σύζυγος του εργάζεται και αρκετά απογεύματα:

"Εγώ καθημερινά (συμμετέχω) επειδή η σύζυγός μου τρία απογεύματα της εβδομάδας εργάζεται και ιδιωτικά, αλλά ακόμα και όταν είναι παρούσα στο σπίτι επειδή είναι τρία τα παιδιά και αυξημένες οι απαιτήσεις και η φροντίδα, συμμετέχω. Με χαρά" (47, Μαρκόπουλο, Δημ. Υπαλ.).

Ένας άλλος πατέρας συμμετέχει επειδή έτσι του το έχει ζητήσει η σύζυγός του:

"Συμμετέχω γιατί η γυναίκα μου είναι πάρα πολύ αυστηρή και το απαιτεί. [•••] Μπορώ να τις κάνω όλες (τις δουλειές), αλλά πιο πολύ το μαγείρεμα θα κάνω αρκετά και με την κουζίνα ασχολούμαι, με τα αλλά και για δύσκολες δουλειές, τις βαριές." (57, Καλύβια, Δημ. Υπάλ).

Υπάρχει ένας πατέρας που αναφέρει από μόνος του τί δουλειές έχει αναλάβει:

"Ναι στις δουλειές συμμετέχω, καθάρισμα. Πλύσιμο άπλωμα σιδέρωμα όταν υπάρχει, μαγείρεμα δεν πολύ κάνω, κάνω λίγο δεν είναι... το πολύ εγώ δεν μου αρέσει σχεδόν. Εντάξει εξωτερικές δουλειές full." (42, Βριλήσσια, Ελευθ. Επαγ.).

Αντίθετα υπάρχει ένας άντρας που ενώ θέλει να συμμετέχει η γυναίκα του αισθάνεται άσχημα για την συμμετοχή του αυτή:

"Ναι δεν έχω πρόβλημα ας πούμε χθες έβαλα πλυντήριο τη νύχτα, άπλωσα τα ρούχα το πρωί, εντάξει κάποια πιάτα το μεσημέρι την βλέπω λίγο κουρασμένη, και της λέω "θα τα πλύνω εγώ τα πιάτα δεν υπάρχει πρόβλημα". Βέβαια αυτή δεν θέλει αλλά εμένα μου αρέσει να την βοηθάω για να την ξεκουράζω κιόλας."(34, Ζεφύρι, Δημ. Υπάλ).

Υπάρχουν αρκετοί πατέρες που συμμετέχουν λίγο ή μερικώς είτε επειδή εργάζονται αρκετά είτε επειδή διαπιστώνουν ότι δεν ανήκει στις αρμοδιότητές τους. Πράγματι, ένας πατέρας αναφέρει ότι οι δουλειές είναι ήδη οργανωμένες από τη σύζυγο:

"Γενικά στο σπίτι είναι λίγο αυτοματοποιημένα τα πράγματα. Οι δουλειές του σπιτιού γίνονται κυρίως από τη σύζυγο. Τώρα που είμαστε εδώ η Κ. τρώει το μεγάλο τέτοιο. Είναι αυτοματοποιημένα τα πράγματα εντάξει δεν έχω κάνει εγώ ποτέ το πλυντήριο αλλά από το πλυντήριο να τα βάλω στο στεγνωτήριο έχω κάνει αν αυτό μετράει, ξέρω γω, έτσι; Τώρα στις 30 μέρες έχω στρώσει τρεις φορές στο κρεβάτι γιατί έλειπε η Κ. από το σπίτι, τώρα αυτό δεν μετράει."(44, Σταμάτα, Δημ. Υπάλ).

Κάτι παρόμοιο περιγράφει και ένας άλλος πατέρας για τις υψηλές ικανότητες της συζύγου του:

"Προσπαθώ στις δουλειές προσπαθώ και στον ελεύθερο χρόνο των παιδιών να κάνουμε πράγματα δημιουργικά να παίξουμε κι αυτά. Ίσως θα έπρεπε να συμμετέχω περισσότερο στις δουλειές του σπιτιού. [•••] Η σύζυγος είναι ορχήστρα δηλαδή προσπαθεί να τα προλαβαίνει όλα και να τα κάνει όλα παράλληλα. Πρέπει να σας πω την αλήθεια, δεν μπορώ να κάνω πολλά πράγματα παράλληλα, θεωρώ ότι δεν τα κάνω σωστά ή κάτι θα μου ξεφύγει. Και έτσι λίγο πελαγώνω, τα πάνω, ένα ένα τα κάνω." (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ).

Από την άλλη, υπάρχει και ένας πατέρας που ο ίδιος πιστεύει ότι δεν θα τα κάνει καλά οπότε δεν ασχολείται:

"... Δηλαδή να έχει βάλει πλυντήριο η γυναίκα μου ή να έχει μάθημα εντάξει, δεν υπάρχει λόγος να μείνουν στο πλυντήριο να περιμένουν, αφού μπορώ εγώ θα σηκωθώ να φύγω να πάω να απλώσω τα ρούχα. Εντάξει γενικώς συμμετέχω στα παιδιά πάντα συμμετείχα. Δεν υπήρχε πιθανότητα να μην πλύνω εγώ τα παιδιά ή ξέρω γω να μην τα αλλάξω τα παιδιά. [•••] Ναι τις περισσότερες τις κάνω. Ας πούμε μπορεί να μη βάλω πλυντήριο γιατί μπορεί να πατήσω κανένα λάθος κουμπί, μπορεί

για αυτό το λόγο. Έχω βάλει βέβαια και πλυντήριο αλλά είναι μετρημένα στο ένα χέρι, στο ένα χέρι κυριολεκτικά 10 χρόνια που είμαστε με την Ι." (46, Περιστέρι, Δημ. Υπάλ).

Ένας άλλος πατέρας που εργάζεται αρκετές ώρες, έχει αναλάβει τις πιο δύσκολες δουλειές που δεν μπορεί η σύζυγος του να της κάνει μόνη της:

"...Το Σάββατο πολλές φορές δουλεύω, Κυριακές πολλές φορές δουλεύω. Όταν είμαι σπίτι για παράδειγμα τα σαββατοκύριακα μπορεί να φτιάξω την αποθήκη να κατεβάσω τα πατάρια, να βοηθήσω σε αυτά τα κομμάτια που... που δεν μπορεί και μόνη της η Ε..." (45, Πλ. Βικτωρίας, Ελευθ. Επαγ).

Το ίδιο αναφέρει και ένας άλλος πατέρας:

"Όσο μου επιτρέπει ο χρόνος ναι." (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Ενώ ένας άλλος πατέρας αναφέρει ότι συμμετέχει περιστασιακά και σε συγκεκριμένες δουλειές:

"Ναι. Αμέ. Αναλόγως ποιες δουλειές. [•••] Εντάξει τώρα δεν θα πλύνω πιάτα, δεν θα βάλω πλυντήρια, αλλά εντάξει θα σκουπίσω, θα βάλω καμιά ηλεκτρική σκούπα. Αν χρειαστεί." (29, Ν. Φιλαδέλφεια, Ιδιωτ. Υπάλ.)

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε ότι δύο πατέρες μας πληροφόρησαν ότι δεν μαγειρεύουν ούτε οι ίδιοι ούτε η σύζυγος τους αλλά η πεθερά και η μητέρα αντίστοιχα:

"Γενικότερα μαγειρεύει η πεθερά μου." (44, Σταμάτα, Δημ. Υπάλ.)

Και το ίδιο:

"Στο μαγείρεμα καμιά φορά ναι (συμμετέχω), όχι ότι μαγειρεύει η γυναίκα μου, η μάνα μου μαγειρεύει." (39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτ. Υπάλ).

Υπάρχει βέβαια και ένας πατέρας που δηλώνει ότι δεν συμμετέχει καθόλου στις δουλειές του σπιτιού:

"Τώρα πια όχι, συμμετείχα. [•••] πριν την καραντίνα συμμετείχα αλλά με μια κουβέντα που κάναμε με τη σύζυγό μου, έχω αποφασίσει να μη συμμετέχω καθόλου." (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ).

Γενικότερα, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει συμμετοχή και εμπλοκή στις δουλειές του σπιτιού πέρα από τη φροντίδα των παιδιών.

Ένα άλλο σημείο που μπορούμε να ανακαλύψουμε τις σχέσεις μεταξύ των συζύγων, είναι τυχόν τριβές που υπάρχουν σχετικά με τη φροντίδα των παιδιών τους. Κατά τη διάρκεια της έρευνας οι περισσότεροι πατέρες με διαβεβαίωσαν ότι δεν υπάρχουν

τριβές και πολλές φορές υπάρχει μια σιωπηλή συνεννόηση μεταξύ του ζευγαριού. Άλλοι πάλι ανέφεραν ότι έχουν τριβές με τη σύζυγό τους, είτε αφορά την φροντίδα των παιδιών είτε σε οτιδήποτε άλλο διαφωνούν. Για να γίνει περισσότερο κατανοητό, αναφέρεται τι ακριβώς είπαν οι πατέρες που υποστηρίζουν ότι έχουν τριβές, όπως για παράδειγμα σχετικά με τα όρια:

"Ναι υπάρχουν. Συνήθως είναι πιο δοτική στα παιδιά εγώ είμαι πιο... στα όρια πιο αυστηρός, το οποίο βλέπω ότι τα παιδιά αυτό το βοηθάει. Έχουν μια διαφορετική αγάπη σε εμένα και μια διαφορετική αγάπη προς τη σύζυγο. Περνάνε περισσότερες ώρες μαζί είναι πιο δοτική με τα παιδιά και για μένα καλό είναι να μη μας καβαλάνε. Υπάρχει αυτό το όριο ώστε να είναι και πιο ωραία η αγάπη που παίρνουμε. Και τα τιθασεύεις πιο όμορφα, τα συναισθήματα των παιδιών." (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ).

Το θέμα των ορίων το θέτει και ένας άλλος πατέρας, που αν και σε γενικές γραμμές δεν έχει προστριβές με τη σύζυγο, τα όρια είναι ένα σημείο ρήξης:

"Εεεε όχι τόσο πολύ. Έχουν υπάρξει κάποιες μικρό τριβές σχετικά πρόσφατα όσον αφορά κάποιες εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Εγώ ως προς τη προσέγγιση μου προς τα παιδιά είμαι πιο αυστηρός, πιστεύω δηλαδή ότι η πειθαρχία και η αυστηρότητα φέρνει πολύ θετικά αποτελέσματα, χωρίς πίεση υπερβολική. Η γυναίκα μου είναι της εντελώς αντίθετης προσέγγισης, δηλαδή άστα να κάνουν ό,τι θέλουν και το ένα και το άλλο και αυτά. [...] Εγώ έχω επιλέξει την προσέγγιση της πειθαρχίας και της επιμονής γιατί έτσι έχω μάθει και εγώ με το κουνγκ φου". (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ).

Το ίδιο αναφέρει και ένας άλλος πατέρας ότι δηλαδή δε μπαίνουν όρια από τη μητέρα των παιδιών:

"Ναι, πάνω στα παιδιά ότι εγώ, δεν θέλω όλη την ώρα να είναι τα παιδιά είτε με παιχνίδια είτε με το κινητό. Αλλά η σύζυγος να μη λείπει κάτι στο παιδί." (29, Ν. Φιλαδέλφεια, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ακόμη υπάρχουν περιπτώσεις που οι πατέρες είναι πολύ πιο δοτικοί στα παιδιά τους και αυτό δημιουργεί προστριβές:

"Πάρα πολλές. Δηλαδή... η Δ. είναι πολύ "μη εκείνο μη το άλλο". Εγώ είμαι free με τα παιδιά είμαι πολύ free. [...] Πιο πολύ αυτή τα μαλώνει, γιατί είναι πιο πολλές ώρες στο σπίτι και είναι πιο αυστηρή με τα

παιδιά. Δεν θέλει και φωνές η Δ. θέλει ησυχία. Και είναι πιο αυστηρή και εγώ δεν το μπορώ αυτό θέλω τα παιδιά να είναι ελεύθερα." (34, Ζεφύρι, Δημ.Υπαλ.)

Το ίδιο λέει και ένας άλλος πατέρας:

"[•••] Απλώς εγώ δεν μπορώ να βάλω πάρα πολύ τα όρια. Και αυτό είναι, η τριβή μας είναι αυτή. Η τριβή μας είναι μεταξύ μας "βάλε τα όρια", "όχι δεν τα βάζω", "Βάλτα όρια", "όχι δεν τα βάζω" αυτό. Δεν μπορώ να τα βάλω είμαι πολύ συναισθηματικός. Με κάνουν ό,τι θέλουν γενικά τα παιδιά μου." (57, Καλύβια, Δημ. Υπάλ).

Το ίδιο ισχύει και με έναν άλλο πατέρα:

"Με την φροντίδα όχι με το πώς θα κακομαθαίνω ναι. [•••]Τουλάχιστον έτσι λέει, εγώ δεν το θεωρώ ότι είναι κάτι κακό οπότε για αυτό υπάρχει μια προστριβή. Στο ότι τους κάνω τα χατίρια, ότι δεν τους λέω όχι και ακόμα όταν θα πω το όχι δεν είναι τόσο όχι, μπορεί να το μεταφράσει ο άλλος και σε ναι." (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπαλ)

Ένας άλλος πατέρας μας αναφέρει ότι γενικότερα υπάρχουν τριβές:

"Γενικά έχουμε τριβές. [•••] Τα οποία πηγαινούν και στην ανατροφή. Οφείλω να πω ότι στα βασικά, βασικά κομμάτια που έχουν να κάνουν δηλαδή με τη συμπεριφορά, την εκπαίδευσή τους, τα βασικά στοιχεία που εμείς θεωρούμε βασικά δομικά στοιχεία της προσωπικότητας ενός παιδιού, δεν έχουμε." (44, Σταμάτα, Δημ. Υπάλ.)

Παραπλήσια άποψη διατυπώνει και ένας άλλος πατέρας για τριβές που αφορούν κυρίως τον μεγαλύτερο γιο:

"Ναι ναι κάποιες φορές έχουμε. [•••] Η σύζυγος είναι κάπως αυστηρή με τα παιδιά κυρίως με το μεγαλύτερο και εγώ της λέω ότι πρέπει να ηρεμήσει λίγο γιατί τα αγόρια είναι διαφορετικά από τα κορίτσια και δεν έχει εμπειρία από αγόρια, αδελφούς, ξαδέρφια κτλ. Οπότε θεωρεί ότι πρέπει να ακολουθήσει τον ίδιο ρυθμό που έχουν και τα κορίτσια, αλλά τα αγόρια είμαστε άλλο πράγμα, είμαστε πιο μουνταλάδες." (42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ένας άλλος πατέρας αναφέρει ότι πάντα υπάρχουν τριβές:

"Ναι πάντα υπάρχουν. [•••]Εδώ υπάρχουν χωρίς παιδιά. Τουλάχιστον από το πιο απλό του στιλ, ξέρω γω πήγαινε εσύ να τον ταΐσεις, πήγαινε να τον αλλάξεις, πήγαινε να τον πλύνεις, ή να τον καθαρίσεις από την

τουαλέτα ή να ταΐσεις την μικρή, ή ρέψε την." (42, Βριλήσσια, Ελευθ. Επαγ).

Οι πέντε από τους ερωτώμενους είπαν ότι δεν υπάρχει κάποιο σημείο τριβής και ότι γενικότερα υπάρχει μια σύμπνοια στις απόψεις τους. Γι αυτό το λόγο δεν γίνεται εκτενής αναφορά.

Είναι πολύ βασικό να σταθούμε στο ότι, κάποιοι πατέρες διευκρίνισαν ότι δεν υπάρχουν τριβές αλλά απλώς διαφωνίες. Σαφέστερα:

"Τριβές, εντάξει θα υπάρξουν διαφωνίες αλλά με κοινό σκοπό το καλό και την αγάπη προς το παιδί. Θα υπάρξουν, θα διαφωνήσουμε σε κάτι που μπορεί να θέλει εκείνη ή εγώ και να μη συμφωνούμε αλλά εντάξει αυτό. Οι γενικές γραμμές είναι κοινές." (46, Χαλάνδρι, Ιδιωτ. Υπαλ).

Ένας άλλος ήταν πιο διευκρινιστικός σχετικά με τις διαφωνίες, ότι δηλαδή υπάρχουν διαφωνίες και όχι τριβές:

"Διαφωνίες πάντα υπάρχουν, εντάξει τώρα τριβές τώρα, δεν θα το έλεγα ακριβώς, διαφωνίες ναι. Νομίζω ότι βοηθάει πολύ το επάγγελμα της (Σ.Σ. ψυχολόγος) στο αν έχουμε κάποιες διαφωνίες δεν εξελίσσονται σε τριβές. Επιλύονται με την επικοινωνία, με τη συζήτηση." (47, Μαρκόπουλο, Δημ. Υπάλ.).

Το ίδιο εκφράζει και ένας άλλος πατέρας:

"Κοιτάξτε σίγουρα θα διαφωνήσουμε σε κάτι, απλά θα κάτσουμε να τα κουβεντιάσουμε να το συζητήσουμε χωρίς να είναι μπροστά τα παιδιά χωρίς να καταλαβαίνουν τα παιδιά και θεωρώ ότι θα βρούμε μια μέση λύση, το ό,τι είναι καλύτερο για το παιδί." (44, Ν. Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ).

Εξ ίσου το ίδιο αναφέρει και ο πατέρας των τεσσάρων παιδιών:

"Υπάρχουν κάποιες τριβές εννοείται, όλα τα ζευγάρια δεν συμφωνούν στα πάντα αλλά σε γενικές γραμμές και η Ε. και εγώ επειδή τα λατρεύουμε τα παιδιά μας θέλουμε πάντα το καλύτερο για αυτά, οπότε οι διαφωνίες μας είναι μικρές. Κυρίως έχουν να κάνουν με τον τρόπο παρά με το σκοπό." (45, Πλ. Βικτωρίας, Ελευθ. Επαγ.)

Όπως διακρίναμε, από την παραπάνω ταξινόμηση και ανάλυση, οι απόψεις των ζευγαριών συγκλίνουν και οι τριβές που μπορεί να προκύπτουν είναι περισσότερο διαφωνίες που λύνονται με τη συζήτηση. Ακόμη και αν δεν λύνονται, όπως τα όρια,

είναι κάτι που διαπραγματεύονται και οι δύο πλευρές. Πάντως είναι σημαντικό ότι υπάρχει σύγκλιση απόψεων σχετικά με την φροντίδα των παιδιών.

5.1.3. "Αχ, αυτή είναι μια ερώτηση παγίδα": η συνάντηση του πατέρα με τον δικό του πατέρα

Η επόμενη ενότητα αφορά κατά πόσο η συμπεριφορά των πατέρων είναι η ίδια με τους δικούς τους πατέρες. Η αλήθεια είναι ότι αυτή η ερώτηση πολλές φορές προκάλεσε αμηχανία, σκέψη, σιωπή, άλλες φορές γέλιο ακόμη και ευθύτητα ως προς την απάντηση. Είναι βέβαιο ότι, καθώς οι γενιές αλλάζουν, οι πατέρες προσεγγίζουν διαφορετικά τα δικά τους παιδιά. Αυτό που δε μπορούμε να παραλείψουμε είναι το αν στις δικές τους συμπεριφορές, αναγνωρίζουν ή συναντούν το δικό τους πατέρα. Αυτή η συνάντηση μπορεί να είναι κάποιες φορές για καλό, δηλαδή να είχαν ένα πρότυπο, έναν καθοδηγητή ως προς την πατρότητα, ενώ άλλες φορές μπορεί να είναι παράδειγμα προς αποφυγήν για να μην επαναλάβουν τα λάθη των πατέρων τους. Ένας πατέρας χαρακτηριστικά μας αναφέρει ότι ο τρόπος που συμπεριφέρεται στα παιδιά του είναι ίδιος με αυτόν τον πατέρα του αλλά με κάποιες διαφοροποιήσεις:

"Λοιπόν βλέπω πάρα πολλές ομοιότητες. Και βλέπω μία βασική διαφορά. Η διαφορά ήταν ο χρόνος και η έλλειψη της βοήθειας. [...] Το ζω τώρα εγώ και βλέπω το γεγονός ότι είχα τους γονείς μου, θα πω είχα γιατί τον πατέρα μου τον έχασα πριν δυόμιση χρόνια τώρα. [...] Λοιπόν πάντα τον είχα σαν παράδειγμα, οπότε θεωρώ και εγώ ότι βαδίζω στα βήματά του. [...] Εντάξει πιο περιορισμένα πράγματα (έκανε), δεν θα παίζαμε δεν μπορώ να θυμηθώ ότι παίζαμε έτσι επιτραπέζια και τέτοια πράγματα, αλλά μπορώ να πω ότι ήταν πρότυπο για μένα. Και θεωρώ ότι μπορώ να πω ότι βαδίζω και εγώ στα χνάρια του. Δεν ήταν αμέτοχος δηλαδή ήταν από τους ανθρώπους που θα μας έκανε μπάνιο σαν παιδιά, θα μας πήγαινε βόλτα. Θεωρώ ότι λίγο πιο εξελιγμένο μοντέλο είμαι." (38, Μεταμόρφωση, Δημ. Υπάλ).

Ένας άλλος πατέρας φέρνει συγκεκριμένο παράδειγμα:

"Ναι. Οτιδήποτε και αν έχει γίνει τους έχω πει "χρωστάτε μεγάλη χάρη στον παππού σας". Μπορεί να είναι καλό ή κακό εξαρτάται πώς θα το

δεν κανέναν, μου αρέσει να κάνω ότι μου κάνανε. Και ότι με ενοχλούσε προσπαθώ τουλάχιστον να μην το κάνω. Πάντοτε μου λέγανε ότι επειδή ήμουν πάρα πολύ δύσκολος στον ύπνο, και ο πατέρας μου ήταν αυτός που με κρατούσε γιατί η μάνα μου υπομονή δεν είχε. Το λέει η ίδια και δεν είναι κάτι κακό, αλλά δεν μπορούσε να το χειριστεί δεν είχε υπομονή δηλαδή όταν νύσταζε, θα έπεφτε και θα κοιμηθεί. Οπότε αυτός που με... ήταν ο πατέρας μου. Μου το 'πανε μια, μου το 'πανε δύο, μου το 'λέγανε 40 χρόνια πλέον και κάνω ακριβώς το ίδιο πράγμα." (45, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ)

Είναι ενδιαφέρον να τονίσουμε, ότι ο συγκεκριμένος πατέρας είναι αυτός που κοιμίζει αποκλειστικά, τα βράδια, τα παιδιά του.

Κάποιοι πατέρες στέκονται αρκετά στα αρνητικά στοιχεία των δικών τους πατέρων και προσπαθούν να βρουν ταύτιση σε αυτό. Κάποιες φορές ταυτίζονται και κάποιες άλλες όχι. Για παράδειγμα ένας πατέρας στέκεται μόνο στα αρνητικά:

"Ίσως να μην θα έλεγα όμως ότι θα της ταύτιζα απολύτως. Δεν ξέρω πραγματικά, αλλά προσπαθώ να μην είμαι απόλυτος. Γιατί δεν θυμάμαι κάτι να μου χει μείνει αρνητικό από την ηλικία των 6,7 ετών πού να πω ότι κάτι έγινε με τον πατέρα μου. Δεν θυμάμαι τίποτα αρνητικό. Όχι αρνητικό κάτι που να μου χει μείνει εντυπωσιακό που να το θυμάμαι ακόμα και να πω ότι θα το κάνω ή δεν θα το κάνω." (46, Χαλάνδρι, Ιδιωτ. Υπάλ)

Διακρίνουμε δηλαδή πως ψάχνει να ανιχνεύσει τα αρνητικά στοιχεία του πατέρα του ώστε να ταυτιστεί ή να διαφοροποιηθεί. Αλλά επίσης να ανακαλέσει γενικότερες συμπεριφορές του πατέρα του.

Ένας άλλος πατέρας διαπιστώνει ότι μοιάζει στον πατέρα του, αλλά με την διαφοροποίηση ότι εκφράζει τα συναισθήματά του στα παιδιά του:

"Ναι με την άποψη ότι... κάπως. Εγώ νομίζω ότι εγώ είμαι λίγο πιο κοντά στα παιδιά, όχι ότι δεν ήταν ο πατέρας μου, πάντα ήταν κοντά μακριά δηλαδή έδειχνε με τον τρόπο του ότι μας νοιάζεται αλλά δεν έπαιζε σε αυτό το βαθμό. Δεν θυμάμαι τόσο πλησίασμα ή τόσες πολλές αγκαλιές συνέχεια τους αναφέρω "σε αγαπάω και σε αγαπάω", μου τα έδειχνε αυτά δεν μου τα έλεγε." (39, Νέα Σμύρνη, Ιδιωτ. Υπάλ)

Ενώ ένας άλλος αναγνωρίζει τον λόγο που μπορεί να υπήρχε σύγκρουση με τον πατέρα του:

"Πάλι δεν ξέρω αλλά έχω την εντύπωση (γέλια) ότι έχει κοινά, και βασικά κοινά πρέπει να έχει αλλά έχει και ουσιώδεις διαφορές νομίζω. [...] Κοινά έχω δηλαδή κάποιες ατάκες ας πούμε συνειδητοποίησα ότι μου τις λέγανε τις οποίες τις λέω αλλά μάλλον τις θεωρώ καλές, ξέρω γω; Υπάρχουν και στο θυμό πράγματα που κάνω και μετά βλέπω και λέω "Ω ρε πούστη μου". Αυτά τα έκανε ο πατέρας σου ξέρω γω. Αλλά προσπαθώ να το αλλάξω κάπως. [...] Νομίζω προς το καλύτερο ότι είναι... δεν ξέρω. [...] Η αίσθηση η δικιά μου είναι ότι έχω δει κάποια πράγματα, τα έχω σκεφτεί, τα έχω επεξεργαστεί, νομίζω ότι το έχω οδηγήσει σε καλό σημείο οπότε προσπαθώ και το αλλάζω. Αυτό. Αλλά κάτι που έχει σημασία δεν ξέρω τώρα αν σε ενδιαφέρει στην, εν προκειμένω αλλά έχει ενδιαφέρον, να το ξέρεις ας πούμε είναι βλέπεις εκεί που σε εξόργιζε ή όταν βλέπεις τις μαλακίες τις δικές σου που κάνεις ακόμα να τις βλέπεις το παιδί σου. Εκεί μιλάμε γίνεσαι πάρα πολύ... παίρνεις κακό χαρακτήρα. Και μάλλον γιατί τις μαλακίες σου τις βλέπεις σε αυτόν και εξοργίζεσαι ακόμα περισσότερο." (42, Βριλήσσια, Ελευθ. Επαγ).

Ένας άλλος πατέρας, θεωρεί ότι φροντίζει τα παιδιά του με τον ίδιο τρόπο που τον φρόντιζαν οι γονείς του, αν και φαίνεται να του στοίχισε ο θάνατος της μητέρας του όταν ήταν 18 χρονών:

"Σίγουρα άλλες εποχές τότε εγώ ξεκίνησα να δουλεύω από τα δεκατρία μου. Μου άρεσε ήθελα να έχω χρήματα να βοηθάω στην οικογένεια. Έχασα τη μαμά μου στα 18. Πολύ μικρός και μόνο με τον μπαμπά δηλαδή εντάξει πέρασα πολύ δύσκολα χρόνια. Πήγαινα μετά γυμνάσιο μετά στο λύκειο. Ήταν πολύ δύσκολα χρόνια χωρίς τη μαμά." (34, Ζεφύρι, Δημ. Υπαλ.).

Ένας άλλος πατέρας δυσκολεύτηκε να απαντήσει σε αυτή την ερώτηση, γιατί έχασε τον πατέρα του όταν ήταν τεσσάρων χρονών:

"Όπως κατάλαβες και από την εισαγωγή, δεν είχα πολλές μνήμες, οπότε ουσιαστικά το ρόλο του πατέρα, τον έπαιζαν κάποιοι θείοι μου, τους οποίους δεν τους έβλεπα καθημερινά. Ωστόσο κάποια στοιχεία από αυτήν την, όχι καθημερινή επαφή μαζί τους, τα έχω πάρει στη συμπεριφορά μου. Αλλά ουσιαστικά ανακαλύπτω τον πατρικό ρόλο, κάθε μέρα μόνος μου." (47, Μαρκόπουλο, Δημ. Υπάλ.).

Ένας άλλος πατέρας στο άκουσμα της ερώτησης ήταν αρκετά υποψιασμένος:

"Αχ αυτή είναι μια ερώτηση παγίδα. Σε γενικές γραμμές παρατηρώ ότι κάνω πολλά πράγματα που έκανε ο πατέρας μου. Προσπαθώ να είμαι λίγο κοντά τους, από την άποψη ότι... προσπαθώ να τα αγκαλιάζω περισσότερο, όχι ότι ο πατέρας μου ήταν σε αυτό το θέμα... ο άνθρωπος. Αλλά προσπαθώ ρε παιδί μου κάποια πράγματα που εγώ σαν παιδί δεν... τα ήθελα λίγο παραπάνω να τα κάνω. Δεν ξέρω βέβαια αν είναι αυτό που θέλουν τα παιδιά μου, γιατί τα παιδιά μας δεν είμαστε εμείς." (45, Πλ. Βικτωρίας, Ελευθ. Επαγ.).

Ουσιαστικά αναφέρεται στον χρόνο και στην έκφραση των συναισθημάτων που θέλει να διαφοροποιηθεί από τον πατέρα του.

Σε αυτό το σημείο μπορούμε να μελετήσουμε και τους πατέρες που δεν ταυτίζονται καθόλου με τον πατέρα τους για διαφορετικούς λόγους ο καθένας. Για παράδειγμα, ένας πατέρας εστιάζει στις οικογενειακές σχέσεις:

"Όχι καμία σχέση. Εντελώς καμία σχέση. [•••] Αυτό θα το δω στο μέλλον και αυτό που στοχεύω να κάνω ώστε να έχω μια πολύ καλύτερη σχέση με αυτή που έχω εγώ με τους γονείς μου. Δεν λέω ότι δεν είναι καλή η σχέση απλά δεν μου αρέσει το πλαίσιο αυτό το μοτίβο που μάθανε. Τι ορίζουμε ως αγάπη, ως οικογένεια. Όχι θέλω τα παιδιά να αναπτύσσονται και να βασίζονται στην ανεξαρτησία και στις επιλογές τους. Δεν με ενδιαφέρει αν τα παιδιά μου, μου ξαναμιλήσουν ποτέ στη ζωή τους." (40, Αχαρνές, Ιδιωτ. Υπάλ.).

Ένας άλλος είναι απόλυτος και στέκεται στον χρόνο που περνούσε με τον πατέρα του:

"Όχι όχι καμία σχέση. Ο μπαμπάς μου δούλεψε πολύ δεν ασχολιόταν μαζί μας τότε." (47, Αχαρνές, Δημ. Υπάλ.).

Στο θέμα του ηλικιακού χάσματος, αναφέρεται και ένας άλλος πατέρας, γεγονός που τον οδήγησε να διαφοροποιείται:

"Όχι. Ο πατέρας μου... Καταρχάς ήταν μεγαλύτερη διαφορά ηλικίας. Ο πατέρας μου ήταν 38 όταν με έκανε. Εγώ την Π. την έκανα μαζί με τη γυναίκα μου στα 26. Είναι μεγάλη διαφορά ηλικίας, δηλαδή το χάσμα γενεών είναι... Μπορώ να πω ότι είμαι πιο υπομονετικός και μπορώ να καταλάβω καλύτερα ποιες είναι οι ανάγκες ενός παιδιού. (31, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ.).

Ένας άλλος πατέρας διαπίστωσε ότι δεν ταυτίζεται με τον πατέρα του μετά από μεγάλη πνευματική διεργασία και μετά από προσωπική επεξεργασία και επιλογή, με την βοήθεια του πνευματικού του πατέρα, δηλαδή ενός ιερέα, που το είχε αναφέρει νωρίτερα κατά την συνέντευξη:

"Σε καμία περίπτωση. Ο πατέρας μου ήταν πιο... πρώτα έκανε δηλαδή αυτός και μετά έπρεπε να ακολουθήσουμε. Δηλαδή αυτός είχε σκάφος, έπρεπε να πάμε στο σκάφος, να τον βοηθήσουμε να το πλύνει. [...] Σε μας, στη δικιά μας οικογένεια πηγαίνει ανάποδα, δηλαδή πρώτα κοιτάμε τα παιδιά και εμείς ακολουθούμε για να συνδράμουμε σε κάθε τους δραστηριότητα ή φίλους κτλ. Δηλαδή εμάς καθορίζει περισσότερο ποιοι είναι οι φίλοι των παιδιών ώστε να κάνουμε παρέα παρά το ανάποδο. [...] Ο πατέρας μου και η οικογένειά μου έδινε περισσότερη προτεραιότητα στα δικά τους «θέλω», οπότε νομίζω σε αυτό δεν έχουμε καμία σχέση. Ήτανε κάτι το οποίο με ενοχλούσε και δεν ήθελα να το κάνω. Πιστεύω ότι οι οικογένειες μάλλον οι συμπεριφορές μέσα στις οικογένειες είναι σαν το DNA. Είναι δηλαδή ένα κληρονομικό αν έχεις θυμό θα ακολουθήσεις το θυμό θα περάσει στον έναν στον άλλον και άλλες γενιές. Έρχεται μια γενιά που λέει "όπα Στοπ! Εμένα δεν μου αρέσει ο θυμός. Θα το κάνω αλλιώς." Εκεί πέρα αλλάζει ο ρους της ιστορίας επειδή οι οικογένειες έχουν κληρονομικές συμπεριφορές, έχουν και παρόμοιες καταλήξεις. [...] Αλλά εγώ αποφάσισα να το πάρω αλλιώς γιατί, έβλεπα το patern που λένε και στα αγγλικά." (42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ένας άλλος πατέρας λέει, ότι επειδή ο πατέρας του δεν είχε μεγαλώσει με το δικό του πατέρα, επειδή είχε πεθάνει στον πόλεμο, δυσκολεύτηκε και ο ίδιος με τις πατρικές του σχέσεις:

"(Σιωπή) όχι. [...] Ο πατέρας μου φερ' ειπείν στην προκειμένη περίπτωση δεν γνώρισε πατέρα, σκοτώθηκε στον πόλεμο, και μου το έχει πει σε κάποια παράπονα που του έκανα είτε ως έφηβος είτε και μετά. Και μου λέει "μα δεν ήξερα πώς φέρεται ο πατέρας, γιατί δεν είχα κανένα παράδειγμα από τον πατέρα μου ιδιαίτερα ό,τι και να μου λέγανε οι άλλοι, έτσι; Ήμασταν τρία αγόρια στην οικογένεια είχαμε μεγαλώσει, είχε σκοτωθεί όταν εγώ ήμουν στην κοιλιά της μαμάς μου και νόμιζα θεωρούσα ότι με υπερβολική αυστηρότητα, ας πούμε, θα

γλιτώσεις πολλά πράγματα μεγαλώνοντας." (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπάλ).

Ένας άλλος πατέρας δεν συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο όπως ο πατέρας του, αλλά αυτό το θεωρεί αρνητικό γιατί δεν περνάει ποιοτικό χρόνο με τα παιδιά του:

"Όχι. Εγώ δεν μεγάλωσα όπως μεγαλώνουν τα παιδιά. Εγώ θεωρώ ότι τα παιδιά μου είναι εγκλωβισμένα φυλακισμένα. Είναι εγκλωβισμένα μέσα σε ένα σπίτι και δεν μπορούν να βγουν έξω γιατί; γιατί ο μπαμπάς τους δεν έχει χρόνο και η μαμά τους. Εμένα ο πατέρας μου δούλευε η μάνα μου δεν δούλευε. Αλλά ακόμα και ο πατέρας μου που δούλευε είχε ένα Σαββατοκύριακο δεν ήταν άνθρωπος στο καφενείο, το οποίο Σαββατοκύριακο τον έβλεπες. Αλλά ακόμα και τις καθημερινές μπορεί να γύριζε από την δουλειά του και να ήθελε να κοιμηθεί το μεσημέρι, αλλά από το απόγευμα και μετά που ξύπναγε ήτανε στο σπίτι και τον έβλεπες βρε παιδί μου είχες επαφή μαζί του. Ενώ εμείς θεωρώ ότι αυτή τη στιγμή χάνουμε χρόνο από τα παιδιά μας, δεν μπορούμε να τους αφιερώσουμε χρόνο, μας έχει φάει η δουλειά; Δεν ξέρω. Τι να πω; μπορεί και αυτό.[•••] (46, Περιστέρι, Δημ. Υπάλ).

Επίσης, ένας άλλος πατέρας θεωρεί ότι δεν μεγαλώνουν με τον ίδιο τρόπο τα παιδιά του επειδή είναι διαφορετική η εποχή, και διαφορετικός ο τρόπος επίπληξης:

"Εεε... αν είναι ίδιος; Όχι δεν νομίζω να είναι ίδιος δεν νομίζω. Βέβαια δεν ξέρω πώς σκεφτόταν ο πατέρας μου, πέθανε τώρα να τον ρωτούσα, αλλά όχι δεν είναι ίδιος. Ο πατέρας μου ήταν πάρα πολύ αυστηρός Ε τρώγαμε και λίγο ξύλο έως πολύ αυτό ήταν ένα θέμα. Αλλά όχι δεν νομίζω δεν νομίζω όχι." (57, Καλύβια, Δημ. Υπάλ).

Ενώ ένας άλλος πατέρας στο άκουσμα της ερώτησης ξεκίνησε να γελάει ειρωνικά:

"Όχι (γέλια) [•••] Εγώ προσωπικά το θεωρώ λογικό γιατί έχω ζήσει μια κατάσταση η οποία προσωπικά δεν μου άρεσε καθόλου. Δεν θέλω να την ξαναζήσω ούτε να της ζήσει κάποιος εκ μέρους μου, όχι εκ μέρους μου, εξαιτίας μου, προσπαθώ να μην επαναλαμβάνω τα λάθη ενδεχομένως του πατέρα μου, ή της μάνας μου ή ξέρω γω οτιδήποτε της οικογένειάς μου." (41, Καλύβια, Ιδιωτ. Υπάλ).

Διακρίνουμε λοιπόν ότι στο ερώτημα, του αν οι σημερινοί πατέρες μεγαλώνουν τα παιδιά τους με τον ίδιο τρόπο που μεγάλωσαν οι ίδιοι από τους πατέρες τους, μπορεί να υπάρχουν δύο μεγάλες ομάδες που ταυτίζονται ή όχι με τον πατέρα τους. Ωστόσο

και οι δύο αναφέρονται στο χρόνο που αφιερώνουν στα παιδιά τους, στην έκφραση συναισθημάτων και την καθημερινή επαφή.

Στο τέλος αυτής της ενότητας αξίζει να σταθούμε σε δύο ερωτώμενους που δε μπορούσαν να ταυτιστούν με τον πατέρα τους, αλλά με τη μητέρα τους.

Χαρακτηριστικά ο ένας ανέφερε ότι δεν έχει μνήμες από τον πατέρα του:

"Τώρα δεν έχω και αναμνήσεις από τότε. Δεν μπορώ να απαντήσω την ερώτηση. Δεν το θυμάμαι. [...] Ίσως πιο πολύ τη μητέρα μου." (38, Μεταμόρφωση, Ελευθ. Επαγ).

Αντίθετα, ένας άλλος δεν είχε συχνή επαφή με τον πατέρα του επειδή ήταν ναυτικός και για αυτό το λόγο ταυτίστηκε περισσότερο με τη μητέρα του:

"Του πατέρα μου δεν γίνεται να είναι ο ίδιος γιατί ήτανε ναυτικός και έλειπε από το σπίτι. Με βάση αυτά που θα ήθελε και τις λίγες χρονικές στιγμές που ήταν ο πατέρας μου στο σπίτι, προσπαθώ να είναι ίδιος. Περισσότερο προσπαθώ να μοιάσω στο τρόπο της μάνας μου." (44, Σταμάτα, Δημ. Υπάλ).

Ολοκληρώνοντας αυτή την ενότητα, διαπιστώνουμε ότι ένας βασικός τρόπος για να ανταπεξέλθουν στην πατρότητα, είναι να ταυτιστούν με κάποιο πρόσωπο και συνήθως με τον δικό τους πατέρα. Αφού γίνει αυτή η συνειδητοποίηση κάποιοι επιλέγουν να ακολουθήσουν τα χνάρια του πατέρα τους, κάποιοι άλλοι να εξελιχθούν ενώ κάποιοι να διαφοροποιηθούν εντελώς.

5.1.4 Συμβουλές ειδικών

Ένα άλλο ερώτημα που στέκεται η έρευνα, είναι αν οι πατέρες έχουν συμβουλευτεί, κάποιον ειδικό για τα παιδιά τους. Στις μέρες μας υπάρχουν πολλές ειδικότητες που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους γονείς για την κατάλληλη φροντίδα των παιδιών τους. Με τον όρο ειδικό εννοούμε έναν ψυχολόγο, έναν λογοθεραπευτή, έναν εργοθεραπευτή ή έναν ειδικό παιδαγωγό και όχι έναν εκπαιδευτικό. Ο λόγος που έγινε αυτή η ερώτηση, είναι για να διερευνηθούν οι στάσεις των πατέρων σχετικά με αυτές τις ειδικότητες, που είναι σχετικά σύγχρονες και αν απευθύνονται σε κάποιον ψυχολόγο ή σύμβουλο ψυχικής υγείας. Να διευκρινιστεί ότι περιορίζεται ο αριθμός των ειδικοτήτων γιατί μια συζήτηση με τον εκπαιδευτικό είναι σύνηθης, ενώ με έναν ειδικό (λογοθεραπευτής, εργοθεραπευτής, ειδικός παιδαγωγός) όχι και τόσο, γιατί

τώρα στις μέρες μας γίνονται γνωστές αυτές ειδικότητες. Η συντριπτική πλειοψηφία δεν χρειάστηκε προς το παρόν να συμβουλευτεί κάποιον «ειδικό». Υπήρχαν όμως μερικοί που συμβουλευτήκαν κάποιον ψυχολόγο για συγκεκριμένες χρονικές περιόδους της ζωής των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα ένας πατέρας περιγράφει μια συμπεριφορά της κόρης του, που τους προβλημάτισε:

"Ναι. Έχει χρειαστεί να συμβουλευτούμε και παιδοψυχολόγο και συμβουλευτική γονέων, για ένα θέμα που είχαμε με τη μικρή μας, και το οποίο τελικά όπως μας είπε και ο άνθρωπος, ήταν δικό μας το θέμα. Εμείς κάποιες φορές σαν γονείς τα παρακάνουμε τα πράγματα. Είμαστε υπερπροστατευτικοί, είμαστε θέλουμε να τα προβλέπουμε όλα μήπως ξέρω "γω βραχεί; μήπως κρυώσει; μήπως αυτό; μήπως εκείνο;". Και το παιδί προσπαθούμε να το κάνουμε πανέτοιμο και καταλαβαίνει την υπερπροστατευτικότητα και την εκμεταλλεύεται. [...] Αν το αφήσω και πω "είναι δικό σου το πρόβλημα, το οποίο δεν είναι πρόβλημα αλλά εσύ θα το καταφέρεις μόνος σου, εγώ σου έδειξα. Αν χρειαστεί θα σου ξαναδείξω, αλλά ξεκίνα να το αντιμετωπίζεις". Αυτή τη λύση βρήκαμε, αυτή μας είπε ο άνθρωπος και όντως έτσι έγινε." (52, Νέα Ιωνία, Ιδιωτ. Υπαλ).

Βλέπουμε λοιπόν ότι ενώ το πρόβλημα μπορεί να εκδηλώνεται στο παιδί, ουσιαστικά αφορά την διαχείριση καταστάσεων των γονέων. Ενώ ένας άλλος πατέρας, ίσως πιο υποψιασμένος φρόντισε ώστε τα παιδιά του να περάσουν από διάγνωση:

"Ναι. Βεβαίως και τα δύο αγόρια έχουν εξεταστεί στο κέντρο παιδοψυχικής υγιεινής και έχουν κάνει κατά καιρούς κάποιες θεραπείες, λογοθεραπεία εργοθεραπεία αλλά και εγώ έχω κάνει κάποια χρόνια ψυχοθεραπεία και νομίζω ότι αυτό δεν ήταν μόνο για ατομική χρήση, και για το ρόλο μου ως σύζυγος, πατέρας κ.τ.λ." (47, Μαρκόπουλο, Δημ. Υπάλ).

Είναι ενθαρρυντικό ότι κάποιοι πατέρες εμπλέκονται στη διαδικασία της ψυχοθεραπείας ώστε να είναι πιο λειτουργικοί στους ρόλους τους. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τον πατέρα των τεσσάρων παιδιών:

"Ναι για κάποια θεματάκια που ξεφεύγουν από την... και για τη Γ. έχουμε μιλήσει για κάποια πράγματα και για τον Θ. και για τον Ν. ναι έχουμε βεβαίως. Γιατί εντάξει... δεν έχουμε πάει σε κανένα σχολείο για να γίνουμε γονείς, ούτε παιδοψυχολόγοι, οπότε σε κάποια σημεία που

βλέπουμε κάποια συμπεριφορά που μας φαίνεται ανεξήγητη και μας χτυπάει ζητάμε. Βεβαίως." (45, Πλ. Βικτωρίας, Ελευθ. Επαγ.)

Έχει ενδιαφέρον να δούμε ότι οι πατέρες ενώ μπορεί να έχουν άγνοια, προσπαθούν να βρουν κάποια λύση στα θέματα που τους προβληματίζουν, μέσω ειδικευμένου επαγγελματία.

Υπήρχαν βέβαια και οι πατέρες που ζητούν τη συμβουλή φίλων ή η σύζυγος τους κάνει κάποια σεμινάρια πάνω στην ψυχολογία, αλλά επειδή δεν μπήκαν στη διαδικασία να συναντηθούν σε συγκεκριμένο πλαίσιο με τον ειδικό, δεν περιλαμβάνονται στην έρευνα.

Ωστόσο έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε δύο πατέρες που συμβουλευτήκαν τον πνευματικό τους, δηλαδή έναν ιερέα, σε θέματα που τους προβληματίζουν:

"Όχι να σας πω την αλήθεια, γνώμη έχω πάρει από το πνευματικό μου. Αν εννοείτε ειδικό επαγγελματία" (46, Χαλάνδρι, Ιδιωτ. Υπάλ)

Επίσης το ίδιο:

"Όχι. Τον π.Δ. (τον πνευματικό μου)." (42, Νέο Ηράκλειο, Ιδιωτ. Υπάλ).

Διακρίνουμε λοιπόν ότι μπορεί η πλειοψηφία να μην έχει χρειαστεί τη βοήθεια κάποιου ειδικού, παρόλα αυτά αρκετοί από αυτούς είναι υποψιασμένοι, δηλαδή τέσσερις από αυτούς ζητάνε συμβουλές φίλων που τυγχάνει να είναι ειδικοί, ενώ τρεις έχουν μπει στη διαδικασία να συμβουλευτούν επισήμως κάποιον ειδικό. Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι δύο από αυτούς απευθύνονται στην θρησκεία και στον πνευματικό τους πατέρα για θέματα που τους απασχολούν, σχετικά με την φροντίδα των παιδιών.

4.2 Περίληψη

Σε αυτή την ενότητα εξετάσαμε τις σχέσεις των πατέρων με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Η μελέτη ενός μέλους μιας οικογένειας, στην προκειμένη περίπτωση του πατέρα, σχετίζεται με τα υπόλοιπα μέλη είτε αναφερόμαστε στα υπόλοιπα παιδιά είτε στη μητέρα. Ακόμα, μελετήθηκε και πώς η πατρότητα συνδέεται μοιραία και με τον τρόπο που οι ίδιοι έχουν μεγαλώσει έχοντας, δηλαδή εικόνες από τον δικό τους πατέρα.

Γι αυτό το λόγο στην υποενότητα μελετήσαμε τις σχέσεις των πατέρων με τα υπόλοιπα παιδιά τους. Η αλήθεια είναι ότι σταθήκαμε στον τρόπο συμπεριφοράς του πατέρα

για κάθε παιδί ξεχωριστά. Αρχικά μεγάλο ρόλο έπαιξε το αν αναφερόμαστε σε μια τετραμελή ή πενταμελή οικογένεια ή ακόμα και μια πολυμελή, δηλαδή διαφορετικά προσεγγίζει και κατανέμει το χρόνο του ένας πατέρας με ένα, δύο, τρία ή και τέσσερα παιδιά. Η αρχική διαφοροποίηση αφορούσε τους πατέρες με δύο παιδιά και σε δεύτερο βαθμό τους πατέρες που μεγαλώνουν παιδιά με το ίδιο φύλο και αυτούς που τα παιδιά τους έχουν διαφορετικό φύλο. Ήδη από την αρχή αντιλαμβάνεται κανείς ότι παίζει σημαντικό ρόλο η σειρά γέννησης, η ηλικιακή διαφορά μεταξύ των παιδιών όπως και σε ορισμένες περιπτώσεις το φύλο τους. Το ίδιο περίπου συνέβη και για τους πατέρες που έχουν τρία παιδιά, δηλαδή η ηλικία και το φύλο των παιδιών παίζουν ρόλο στον τρόπο συμπεριφοράς αλλά και στον τρόπο που συνδέονται μαζί τους. Ίσως έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι κάθε πατέρας αντιλαμβάνεται διαφορετικά τη σχέση του και την σύνδεσή του με το μεγάλο ή το μικρότερο παιδί και για αυτό συμπεριφέρεται διαφορετικά. Φυσικά, μέσα από αυτή την ερώτηση αναδείχθηκαν κάποιες κοινωνικές απόψεις σε σχέση με το φύλο των παιδιών. Διαφορετικά δηλαδή συμπεριφέρονται στους γιους με περισσότερη ενίσχυση και αυστηρότητα πολλές φορές, ενώ διαφάνηκε ότι τα κορίτσια σχετίζονται με την μητέρα και συζητάνε για άλλα θέματα απ' ό,τι με τον πατέρα και το ίδιο ισχύει και για τα αγόρια.

Στην επόμενη ενότητα επικεντρωθήκαμε στις σχέσεις μεταξύ του πατέρα και της μητέρας και σταθήκαμε στις «δουλειές του σπιτιού» που παραδοσιακά και, ειδικά παλιότερα, γινόταν αποκλειστικά από τις γυναίκες. Πολλοί από τους συνεντευξιαζόμενους συμμετέχουν ενεργά στις δουλειές και όχι απλώς «βοηθούν». Πολλοί δηλαδή από αυτούς έχουν αναλάβει εξολοκλήρου κάποιες υποχρεώσεις του σπιτιού. Οι συζυγικές σχέσεις διερευνήθηκαν και μέσα από τυχόν τριβές που μπορεί να υπάρχουν στο ζευγάρι για τη φροντίδα του παιδιού. Σε γενικές γραμμές υπάρχει μια σύμπτωση απόψεων και οι προστριβές μπορεί να μην αφορούν τόσο τη φροντίδα αλλά κυρίως τον τρόπο που θα επιτευχθεί ένας στόχος. Ας μην ξεχνάμε ότι κάποιοι πατέρες σε αυτή την ερώτηση, τόνισαν ότι υπάρχουν διαφωνίες και όχι προστριβές. Ενώ αυτοί που έμεναν στις προστριβές, τόνισαν ότι δεν είναι σημαντικές. Βέβαια υπάρχει μεγάλη διαφωνία μεταξύ των ζευγαριών σχετικά με τα όρια στα παιδιά. Μερικοί πατέρες τονίζουν τη σημασία τους και είναι πρόθυμοι να βάλουν όρια ενώ αντίθετα κάποιες μητέρες είναι αυτές που προτρέπουν και τονίζουν την αξία των ορίων στους συζύγους τους.

Επειδή οι σχέσεις είναι ρευστές, χρειάστηκε να δούμε αν οι πατέρες απευθύνονται σε κάποιον ειδικό για την επίλυση τυχόν προβλημάτων ή για να προσδιορίσουν οι ίδιοι

τον πατρικό ρόλο. Παρατηρήσαμε ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δεν έχει απευθυνθεί σε κάποιον ειδικό αλλά έχει ζητήσει συμβουλές από φίλους και γνωστούς που ειδικεύονται σε κάποιο θέμα που τους απασχολεί. Όπως επίσης διακρίναμε χαρακτηριστικά τρεις από αυτούς να έχουν επισκεφτεί κάποιον ειδικό είτε για τα παιδιά τους είτε για τους ίδιους.

Καταλήγοντας σε αυτή την ενότητα, καταβλήθηκε προσπάθεια διερεύνησης του ρόλου του πατέρα σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη και την διάκριση στις σχέσεις που αναπτύσσονται είτε με θετικό είτε με αρνητικό πρόσημο. Σε γενικές γραμμές διαπιστώνουμε ότι ο πατέρας εμπλέκεται δυναμικά στην φροντίδα όλων των παιδιών, τη καθημερινή φροντίδα του σπιτιού καθώς και την διατήρηση των καλών σχέσεων με τη σύζυγό τους. Επειδή σε γενικές γραμμές τα πηγαίνουν καλά, ίσως για αυτό το λόγο δεν απευθύνονται σε κάποιον ειδικό.

5. Περίληψη και Συμπεράσματα της έρευνας

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, με κύριο ερώτημα την πατρότητα, εστίασε σε αρκετά μέρη. Στην αρχή, έγινε μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που σχετίζεται με την πατρότητα και στην συνέχεια παρουσιάστηκε η πατρότητα από την οπτική διαφορετικών ανθρωπιστικών επιστημών (ψυχολογία, παιδαγωγικά, κοινωνιολογία). Αναλύθηκε διεξοδικά η κοινωνική θεωρία του Bourdieu για την εκπαίδευση και την ανδρική κυριαρχία, όπως επίσης η θεωρία του Parsons για την εκπαίδευση και για την δομή της αμερικανικής οικογένειας.

Στην συνέχεια διατυπώθηκε η μεθοδολογία της έρευνας καθώς και οι θεωρίες που χρησιμοποιήθηκαν. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η θεωρία της κοινωνικής διαντίδρασης και η θεωρία εύρεσης στάσεων. Έπειτα παρουσιάστηκε η διαδικασία υλοποίησης της έρευνας, δηλαδή η ποιοτική μέθοδος με συνεντεύξεις σε βάθος. Αυτό σημαίνει ότι παρουσιάστηκε το κεντρικό ερώτημα, τα ερωτήματα των συνεντεύξεων, τα δημογραφικά στοιχεία των συνεντευξιαζόμενων καθώς και οι προβληματισμοί που προέκυψαν κατά την έρευνα.

Η παρούσα έρευνα αφορούσε πολλές θεματικές, που αναλύθηκαν σε δύο κεφάλαια. Αρχικά πώς ορίζουν οι συμμετέχοντες την πατρότητα, τα συναισθήματα κατά την γέννηση των παιδιών τους και την συμμετοχή των πατέρων στην εκπαίδευση και τα παιχνίδια. Όπως επίσης άλλες θεματικές που αναπτύξαμε είναι οι σχέσεις των πατέρων με τα παιδιά τους, την σύζυγο καθώς και με τον δικό τους πατέρα.

Όπως διακρίναμε, τον 21ο αιώνα και μετά από συνεχείς και αλληπάλληλες κοινωνικές αλλαγές, μπορεί η έννοια του πατέρα να είναι ίδια, αλλά τα χαρακτηριστικά διαφοροποιούνται. Ως αποτέλεσμα αλλάζουν και άλλες κοινωνικές δομές που περικλείουν τον πατέρα και δεν τον προτρέπουν να αποστασιοποιηθεί. Αντίθετα μάλιστα τον βλέπουμε να είναι πολύ πιο ενεργό στην φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών του.

Καταρχάς η πατρότητα ορίζεται διαφορετικά και συνεπώς, η νέα μορφή της έχει βαρύτητα που μελετήθηκε. Μπορεί κάποιες δεκαετίες παλαιότερα, η πατρότητα να μην είχε τόση εμπλοκή μέσα στην οικογένεια αλλά στον έξω κόσμο. Ωστόσο, στο σήμερα βλέπουμε πως οι συνεντευξιαζόμενοι είναι παρόντες στη ζωή των παιδιών, εκφράζουν τα συναισθήματά τους και αποδέχονται το γεγονός ότι φέρουν μεγάλη ευθύνη. Αυτή η συμμετοχή είναι αρκετά έντονη, και δεν ορίζεται ως ευθύνη της κάλυψης των οικονομικών υποχρεώσεων που έχει ο πατέρας προς το παιδί του αλλά

και ως κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών τόσο του παιδιού όσο και του πατέρα⁴⁹. Κατά την διάρκεια της έρευνας, δυσκολεύονταν και οι ίδιοι να κατανοήσουν την σημασία και την αξία του ρόλου τους και για αυτό το λόγο ήταν σχεδόν αδύνατον να τον κατονομάσουν.

Επιπλέον, διακρίνουμε ο πατέρας να εμπλέκεται από την πρώτη στιγμή της γέννησης του παιδιού. Πολλοί, δηλαδή από αυτούς είναι μέσα στην αίθουσα του τοκετού, θέλουν να παρακολουθήσουν τη διαδικασία της γέννησης και με οποιοδήποτε τρόπο να είναι μέτοχοι στην πρώτη επαφή του νεογέννητου με τον κόσμο. Αυτό φαίνεται πολύ έντονα στην αγωνία και τη λαχτάρα τους να εκφραστούν στο νεογέννητο παιδί τους. Τα συναισθήματα κατά την γέννηση είναι διαφορετικά και ποικίλλουν, δηλαδή αναφερόμαστε σε χαρά, έκπληξη, ανυπομονησία, πληρότητα όπως επίσης και σε πρωτόγνωρα συναισθήματα. Κάτι τέτοιο είναι αρκετά συνηθισμένο και έχει διατυπωθεί και σε άλλες έρευνες, αυτό το δίπολο των συναισθημάτων που εκφράζει ο πατέρας⁵⁰. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι μπορεί η γέννηση του παιδιού τους να τους δημιουργήσει θετικά συναισθήματα αλλά την ίδια στιγμή, ίσως αυτή η ανησυχία λόγω της συνειδητοποίησης των ευθυνών που φέρει η γέννηση ενός παιδιού, επισκιάζονται από την ευθύνη.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο διακρίνεται και αποτυπώνεται η πατρική εμπλοκή είναι η εκπαίδευση. Μπορεί η θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στην προσχολική ηλικία να είναι σχετικά πρόσφατη, αλλά είναι πολύ βασική για την μετέπειτα ακαδημαϊκή πορεία του παιδιού. Για αυτόν ακριβώς το λόγο έχει μεγάλη ερευνητική αξία να δούμε την τακτική που ακολουθούν και τις στάσεις που υιοθετούν οι πατέρες, στην εκπαιδευτική διαδικασία. Όπως ήδη αναφέραμε, επειδή οι συνεντεύξεις και η συγγραφή της εργασίας έγιναν κατά την χρονική περίοδο της πανδημίας εξετάστηκε το πλαίσιο της τηλεκπαίδευσης των νηπίων, καθώς για μερικά από αυτά ήταν η πρώτη χρονιά που κλήθηκαν να συμμετέχουν στην ηλεκτρονική τάξη. Σε γενικές γραμμές οι πατέρες φαίνεται να σέβονται και να ενισχύουν την εκπαίδευση γενικότερα, και το ίδιο ισχύει και για την προσχολική εκπαίδευση. Βέβαια, όταν αναφερόμαστε στην τηλεκπαίδευση δεν ήταν όλοι τους "θερμοί" υποστηρικτές, ούτε προέτρεπαν στον ίδιο βαθμό τα παιδιά τους να συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία. Η συγκεκριμένη τακτική των πατέρων, μπορεί να ερμηνευθεί με διαφορετικούς τρόπους. Είτε ήταν δύσκολο

⁴⁹ Α.Κορωναίου, *Ο ρόλος του πατέρα στην ισορροπία της επαγγελματικής και οικογενειακής προσωπικής ζωής*, 2007, Αθήνα, Κ.Ε.Θ.Ι.

⁵⁰ T.Morison, *"But what a story?" A Narrative-discursive analysis of "white" Afrikaners accounts of male involvement in parenthood decision-making*, 2011, Rhodes university

για κάποιον ενήλικα να βρίσκεται δίπλα στο παιδί κατά τη διάρκεια της τηλεεκπαίδευσης, είτε το παιδί μπορεί να έφερε κάποια αντίσταση. Από την άλλη βέβαια ίσως υποτιμάται η προσχολική εκπαίδευση, δηλαδή οι πατέρες να θεωρούν ότι δεν είναι "σημαντική" βαθμίδα, και για αυτό πιθανόν να μην την προώθησαν. Επίσης τέτοια στάση είχαν πατέρες που προέρχονταν από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα. Παρόλες όμως τις αντιστάσεις υπήρχαν πατέρες και γονείς που, αν και δεν ήταν ό,τι καλύτερο για αυτούς, υποστήριξαν την τηλεεκπαίδευση.

Ένα άλλο ερευνητικό κομμάτι που μας απασχόλησε είναι η καθημερινότητα των παιδιών και των πατέρων και πώς αυτή μπορεί να επηρεάσει την φροντίδα των πρώτων. Από μια πρώτη διερεύνηση διαπιστώσαμε ότι οι πατέρες εργάζονται αρκετές ώρες, με αποτέλεσμα ο χρόνος που μπορούν να περάσουν τα απογεύματα με τα παιδιά τους, συρρικνώνεται. Αυτόματα δημιουργείται η απορία του κατά πόσο μπορεί να επηρεαστούν οι μεταξύ τους σχέσεις και ίσως και το κομμάτι της φροντίδας τους. Στο δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας, όλοι οι πατέρες εργάζονταν, οι μισοί από αυτούς μέχρι το απόγευμα. Παρά την πολύωρη εργασία τους, καταφέρνουν να βρίσκουν χρόνο να περάσουν με τα παιδιά τους και να κάνουν κάποιες δραστηριότητες μαζί. Εξάλλου έρευνες έχουν δείξει ότι μια στοιχειώδη απουσία του πατέρα για εργασιακούς λόγους δεν μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την ανάπτυξη του παιδιού, ενώ αντίθετα μια "ασυνήθιστη" απουσία που δεν σχετίζεται με την καριέρα τους, ίσως δημιουργήσει προβλήματα συμπεριφοράς στο παιδί τους⁵¹. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η εργασία των πατέρων δεν μπορεί να αποτελέσει αποτρεπτικός παράγοντας για μια ουσιαστική σχέση μεταξύ πατέρα και παιδιού, γιατί άλλαξε ο ρόλος του γονέα- πατέρα στην κοινωνία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της καλής σχέσης που υπάρχει είναι η εμπλοκή του πατέρα στα παιχνίδια των παιδιών του. Τα παιδιά πολλές φορές προσκαλούν τους πατέρες να παίξουν μαζί και οι ίδιοι φαίνεται να αποδέχονται αυτή την πρόσκληση με μεγάλη ευχαρίστηση. Αναφερθήκαμε αναλυτικά ποια είναι τα παιχνίδια στα οποία συμμετέχουν, που συνήθως είναι παιχνίδια κανόνων και λιγότερο ελεύθερο παιχνίδι με αόριστους ρόλους και ασαφείς διάρκειες. Μάλιστα και οι ίδιοι προτιμούν να συμμετέχουν στο παιχνίδι των παιδιών, παρά στην καθημερινή απασχόληση, δηλαδή προτιμούν την ψυχαγωγία παρά άλλες διαφορετικές δραστηριότητες που πρέπει να

⁵¹ G.Yoo, *The implications of parents' employment for their parenting and for their child's development- An introduction to research on work- family relationships: a collections of "top tens"*, S.M.MacDermid, 1991, NY. Garland Publishing, Inc.

γίνουν⁵². Βέβαια υπάρχουν παιχνίδια κατά τα οποία αυτοσχεδιάζουν τα παιδιά μαζί με τους πατέρες και που συνήθως τα επαναλαμβάνουν και λιγότερο τα εξελίσσουν. Όπως έγινε έκδηλο υπάρχει και διάκριση στα παιχνίδια που παίζουν οι πατέρες με τους γιους και με τις κόρες. Κάποιοι πατέρες δεν κάνουν αυτόν τον έμφυλο διαχωρισμό και συμμετέχουν εξίσου σε όλα τα παιχνίδια, είτε αυτά απευθύνονται σε αγόρια είτε σε κορίτσια. Ακόμη, μερίδα των συνεντευξιαζομένων έχει αναλάβει τον βραδινό ύπνο των παιδιών, όχι τόσο διεκπεραιωτικά αλλά κυρίως επειδή τους αφηγούνται κάποια παραμύθια. Μέσα από τη διαδικασία του ύπνου και κυρίως την αφήγηση παραμυθιών, διαπιστώνουμε πως δημιουργείται μια στενή σχέση μεταξύ των παιδιών και του πατέρα, γεγονός που δημιουργεί την αίσθηση της φροντίδας και του πηγαίου ενδιαφέροντος.

Οι περισσότερες οικογένειες που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη έρευνα, πέρα από τον πατέρα, την μητέρα και το παιδί σε νηπιακή ηλικία, αναπόφευκτα περιελάμβανε και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, δηλαδή τα υπόλοιπα παιδιά. Η πλειοψηφία των συνεντευξιαζομένων είχαν πάνω από δύο παιδιά με αποτέλεσμα να έχει μεγάλη ερευνητική αξία να σταθούμε στο πώς συμπεριφέρονται οι πατέρες στα παιδιά τους. Εκ του αποτελέσματος, κριτήριο για την διαφοροποίηση στη συμπεριφορά τους έπαιξε η ηλικία των υπόλοιπων παιδιών, η σειρά γέννησης των παιδιών, ο χαρακτήρας και το φύλο. Αν και αρχικά η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ανέφερε ότι δεν διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους, η συνέντευξη ανέδειξε άλλα αποτελέσματα. Πολλές φορές οι ίδιοι περιελάμβαναν ως κριτήριο την ηλικία των παιδιών και τον χαρακτήρα, αλλά διαπιστώνουμε ότι η συμπεριφορά τους αλλάζει κυρίως με την σειρά γέννησης των παιδιών. Διαφορετικά, δηλαδή συμπεριφέρονται στο μεγάλο παιδί που ίσως φέρει περισσότερες "ευθύνες" και διαφορετικά στο μικρότερο που ίσως είναι "ανώριμο" ακόμη. Μια παρόμοια διαφοροποίηση βλέπουμε και σχετικά με το φύλο, με τους πατέρες να φροντίζουν να απευθύνονται στα αγόρια της οικογένειας με διαφορετικό τρόπο από ότι στα κορίτσια και με αυτόν τον τρόπο ίσως ενισχύουν έμμεσα τα στερεότυπα του φύλου. Πολλές φορές δηλαδή είναι πιο αυστηροί, πιο τραχύς ή πιο ελαστικοί σε "βίαιες" χειρονομίες, που κάνουν οι γιοί, ή ακόμη πολλές φορές τους δικαιολογούν τυχόν "άτακτες" συμπεριφορές. Αντίθετα όταν αναφέρονται στις κόρες, χρησιμοποιούν ακόμη και διαφορετικό λεξιλόγιο τονίζοντας την επιμέλεια τους, την αίσθηση ευθύνης που έχουν από μόνες τους και πολλές φορές τα νάζια ή την

⁵² Μ. Παπαδοπούλου, *Ο πατέρας στην σύγχρονη εποχή: Η συμμετοχή στη φροντίδα, στην απασχόληση του παιδιού και στο νοικοκυριό*, 2017, ΕΚΠΑ, Αθήνα

αδυναμία τους να ανταπεξέλθουν σε μικρά ατυχήματα. Βέβαια δεν πρέπει να εξαιρέσουμε τους πατέρες οι οποίοι ήταν πιο υποψιασμένοι και στη συνέντευξη φρόντισαν να διατυπώσουν πως φροντίζουν να επιδεικνύουν μια ίση μεταχείριση απέναντι στα παιδιά τους, ανεξαρτήτως του φύλου τους.

Σε έναν άλλο δεσμό που εστίασε η συγκεκριμένη έρευνα, ήταν ο γονεϊκός, δηλαδή οι σχέσεις του πατέρα με της μητέρας. Σε γενικές γραμμές όποιες και αν είναι οι συνθήκες που μεγαλώνει ένα παιδί, είναι βασικό για την ανάπτυξή του, να έχει και τους δύο γονείς ως σημείο αναφοράς. Αν και έχει γίνει μεγάλος λόγος για τις μονογονεϊκές οικογένειες, η σημασία και η αξία των δύο γονιών είναι εξ ίσου έντονη. Μάλιστα έχουν γίνει εκτενείς έρευνες που μελετούν την σχέση των γονιών, τις επονομαζόμενες "εύθραυστες οικογένειες", που ακόμα και αν ζουν ξεχωριστά μπορεί να επηρεάσουν το παιδί⁵³. Το ζευγάρι καλείται να συνεργαστεί στην καθημερινότητα όχι μόνο για τη φροντίδα των παιδιών αλλά ακόμη και για τη διατήρηση του σπιτιού και το νοικοκυριό. Αν και παραδοσιακά αυτό το είχε αναλάβει η μητέρα, η γυναίκα της οικογένειας, με την πάροδο του χρόνου και με τις αλλαγές σε κοινωνικά ήθη και έθιμα, βλέπουμε και τους άντρες, κυρίως τους πατέρες, να εμπλέκονται στο νοικοκυριό, ακολουθώντας νεότερες κοινωνικές νόρμες. Στην συγκεκριμένη έρευνα αρχικά όλοι ανέφεραν την δυναμική συμμετοχή που έχουν. Όμως στην συνέχεια της συζήτησης διακρίναμε ότι η παρουσία τους είναι σε μεγαλύτερο ποσοστό επικουρική παρά αποκλειστική. Όλοι έδειξαν την πρόθεση και την έννοια τους να βοηθήσουν, αλλά λίγοι ήταν αυτοί που φαίνεται να έχουν αναλάβει αποκλειστικά κάποιες «δουλειές του σπιτιού». Οι περισσότεροι από αυτούς συμμετέχουν στις εξωτερικές δουλειές, όπως επίσης και σε κάποιες καθημερινές αγορές που είναι απαραίτητες για το σπίτι. Η προτίμηση των πατέρων να συμμετέχουν στις εξωτερικές δουλειές έχει αναδειχθεί και από άλλες έρευνες και μάλιστα η συμμετοχή τους είναι σχετικά πρόσφατη⁵⁴. Ακόμα διαπιστώνουμε ότι η φροντίδα των παιδιών δεν είναι ένα σημείο για να υπάρχουν έντονες τριβές, αλλά περισσότερο διαφωνίες. Μπορεί αρχικά οι ερωτώμενοι να απάντησαν ότι υπάρχουν σε πολλά σημεία με προστριβές αλλά αυτές ουσιαστικά δεν αφορούν την φροντίδα των παιδιών, δηλαδή αφορούν τον τρόπο και όχι τον σκοπό. Σαφέστερα, μπορεί να έχουν κοινή άποψη ή κοινό σκοπό, αλλά διαφωνούν στο πως θα την υλοποιήσουν ή πως θα επιτευχθεί ο στόχος. Στο σημείο

⁵³ J.Mchale, M.R.Waller, J.Pearson, *Coparenting interventions for fragile families: What do we know and where do we need to go next?*, 2012, Family Process, vol.51, FPI

⁵⁴ M.Trahan, M.Cheung, *Fathering behavior within the context of roll expectations and marital satisfaction: framework for studying father behavior*, 2012, Journal of Family Strengths, vol. 12

αυτό θα πρέπει να ειπωθεί, πως ο όρος "τριβή", χρησιμοποιήθηκε εσκεμμένα στην έρευνα ώστε να αναδειχθούν τυχόν οικογενειακά προβλήματα. Ωστόσο, στη διάρκεια της ανάλυσης καταλαβαίνει κανείς ότι αναφερόμαστε περισσότερο σε διαφωνίες παρά σε σημεία ρήξης του ζευγαριού.

Ασχολούμενοι με την πατρότητα ήταν σημαντικό να πιάσουμε το νήμα από την προγενέστερη γενιά. Για αυτό το λόγο σε αυτή την έρευνα προσπαθήσαμε να διακρίνουμε αν οι συμμετέχοντες ταυτίζονται ή διαφοροποιούνται από τους δικούς τους πατέρες στην συμπεριφορά τους. Σε αυτή την ερώτηση υπήρχε ανομοιογένεια. Κάποιοι θεώρησαν δηλαδή ότι ταυτίζονται και το κάνουν με μεγάλη χαρά και με συνειδητή επιλογή ενώ κάποιοι άλλοι μπορεί να ταυτίζονται αλλά το θεωρούν ως αρνητικό ή ότι αναπαράγουν τα λάθη των πατέρων τους. Κάποιοι άλλοι διαπιστώνουν ότι διαφοροποιούνται και έχουν επιλέξει να έχουν διαφορετική συμπεριφορά γιατί δεν φαίνεται να συνάδει ο τρόπος που μεγάλωσαν οι ίδιοι με τον τρόπο που θα ήθελαν να μεγαλώσουν τα παιδιά τους. Υπήρχε βέβαια και μια μερίδα οι οποίοι δεν μπορούσαν να ανακαλέσουν μνήμες και για αυτό θεωρούσαν ότι ταυτίζονταν περισσότερο με την μητέρα τους. Το να υπηρετήσει και να ενστερνιστεί κάποιος ένα ρόλο, όπως αυτός του πατέρα, χρειάζεται αυτομάτως να μπει σε μια διαδικασία μίμησης. Αυτή η μίμηση συνήθως σχετίζεται με την πιο πρόσφατη εμπειρία, είτε θετική είτε αρνητική. Έτσι και οι πατέρες είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα είχαν ως πρότυπο μίμησης ή αποφυγής το δικό τους πατέρα και διαμόρφωσαν τη δική τους πατρική ταυτότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι θεωρούν πως είναι ένα πιο "εξελιγμένο μοντέλο" πατέρα. Σε αυτή την εξέλιξη ίσως βοηθάει το γεγονός ότι κάποιοι από τους πατέρες φροντίζουν να ζητούν τις συμβουλές των ειδικών. Αν και λίγοι είναι αυτοί που έχουν απευθυνθεί επισήμως σε κάποιον επαγγελματία ειδικό, παρόλα αυτά φαίνεται να είναι υποψιασμένοι. Κάποιοι έχουν κάνει συμβουλευτική γονέων και πιστεύουν ότι τους βοήθησε ενώ κάποιοι άλλοι προτιμούν μια πιο ασφαλή επιλογή και συζητούν τα θέματα που τους απασχολούν με φίλους που τυγχάνει να ειδικεύονται επαγγελματικά στην φροντίδα των παιδιών (λογοθεραπευτές, εργοθεραπευτές, ειδικοί παιδαγωγοί, ψυχολόγοι). Είναι σημαντικό να καταλάβουμε γιατί υπάρχει αυτή η συστολή στην αναζήτηση βοήθειας, που τους ωθεί να μην απευθύνονται ξεκάθαρα σε κάποιον επαγγελματία. Επιπλέον ενδιαφέρον προκαλεί ότι οι δύο από τους συνεντευξιζόμενους, απευθύνονται στη θρησκεία και ζητούν συμβουλές από κάποιον ιερέα που έχουν οι ίδιοι ορίσει ως πνευματικό τους πατέρα.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι ο ενεργός ρόλος του πατέρα δεν εκφράζεται μόνο στον έξω κόσμο αλλά είναι φανερός και μέσα στην οικογένεια. Στις συνεντεύξεις μας, συναντήσαμε δηλαδή έναν πατέρα με έμπρακτη και ουσιαστική παρουσία στη ζωή των παιδιών του, που θέλει να έχει ισάξιο ρόλο με αυτό της μητέρας και να μοιράζεται το οτιδήποτε τον κάνει γονέα. Πιο συγκεκριμένα θέλει να εμπλέκεται και οικονομικά και συναισθηματικά και πρακτικά και παιδαγωγικά. Θα είχε μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον να δούμε τις σχέσεις του ζευγαριού καθώς και την άλλη όψη του νομίσματος, πώς δηλαδή οι μητέρες και σύζυγοι αντιλαμβάνονται το ρόλο του πατέρα συζύγου. Ή επίσης πώς εμπλέκονται οι πατέρες σε σχολικές γιορτές ή άλλες δραστηριότητες της σχολικής κοινότητας. Οι παραπάνω έρευνες θα μπορούσαν να γίνουν σε διαφορετικό ερευνητικό πλαίσιο.

6.Επίλογος

Η εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας απαιτούσε μεγάλο συναισθηματικό και πνευματικό κόπο. Καταρχάς έπρεπε κάθε στιγμή να διαφοροποιείται η προσωπική άποψη της ερευνήτριας και να γίνεται η επαναφορά σε θέση ερευνητή και δεύτερον χρειάστηκε μια μεγάλη διερεύνηση στο συγκεκριμένο θέμα. Μπορεί δηλαδή ο σκοπός της έρευνας να ήταν πώς οι πατέρες φροντίζουν τα παιδιά τους, τί σημαίνει για αυτούς φροντίδα και αν συμμετέχουν στην εκπαίδευση των παιδιών τους, αλλά έπρεπε κάθε στιγμή να μην αποκλίνουμε από τον αρχικό στόχο. Η σημαντικότερη βοήθεια για την αποφυγή αυτής της αστοχίας ήταν τα μεθοδολογικά εργαλεία, δηλαδή η θεωρία της κοινωνικής διαντίδρασης καθώς και η θεωρία εύρεσης στάσεων. Η επιλογή για την ποιοτική έρευνα ήταν σαφής γιατί ήταν οικεία για την ερευνήτρια. Βέβαια οι παλαιότερες έρευνες δεν παρουσίαζαν σε καμία περίπτωση τέτοια έκταση ούτε τέτοια κλίμακα διερεύνησης.

Η αναζήτηση βιβλιογραφικών πηγών βοήθησε ώστε να γίνει αντιληπτό ότι το συγκεκριμένο θέμα απασχολεί έντονα την επιστημονική κοινότητα αλλά παραδόξως όχι ιδιαίτερα την επιστήμη της κοινωνιολογίας. Αντιθέτως, κυρίως έρευνες της ψυχολογίας, διεύρυναν τους ορίζοντες σχετικά με τα ερευνητικά ερωτήματα. Βέβαια έχουν γίνει σπουδαίες έρευνες από την κοινωνική θεωρία σχετικά με το ρόλο του άντρα και κάποιες φορές του πατέρα και πώς αυτός επηρεάζει το κοινωνικό σύστημα. Οπότε υπήρχαν ισχυρά θεμέλια ώστε να δομηθεί η συγκεκριμένη έρευνα.

Η διεξαγωγή της έρευνας ήταν σχετικά εύκολη αφού υπήρχαν πρόθυμοι συνεντευξαζόμενοι να συμμετέχουν αλλά κυρίως υπήρχαν πρόθυμοι συγγενείς και φίλοι να συστήσουν πατέρες με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αξίζει να σημειώσουμε ότι κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων αντιμετώπιζαν μια επιπλέον δυσκολία, αυτής της απόστασης και υπήρχε η αγωνία ώστε, κάθε φορά, ο ερωτώμενος να νιώσει άνετα για να συμμετέχει στην έρευνα. Από τις θετικές αντιδράσεις και τις ευχαριστίες για τη συμμετοχή τους κατανοούμε ότι οι συνεντεύξεις, αν και δεν ήταν δια ζώσης, έγιναν ανεμπόδιστα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας οδήγησαν σε μονοπάτια που δεν είχαν προβλεφθεί. Μπορεί η κύρια μελέτη να ήταν η πατρότητα και η φροντίδα του πατέρα προς τα παιδιά τους, αλλά ήταν ανεπάντεχη η τόσο έντονη εμπλοκή τους, όπως στα παιχνίδια και τα παραμύθια. Επιπροσθέτως ήταν εντυπωσιακό ότι εκδηλώθηκαν και τέτοιες απόψεις σχετικά με την τηλεεκπαίδευση. Μπορεί η τηλεεκπαίδευση να καθιερώθηκε ως

αποτέλεσμα της πανδημίας, αλλά ήταν μια στοιχειώδης επαφή των παιδιών με το σχολείο και τους συμμαθητές του. Οπότε η μη συμμετοχή και μη προώθηση της τηλεεκπαίδευσης από την πλευρά ορισμένων πατέρων δημιουργεί εκ νέου προβληματισμούς. Επιπλέον ήταν αποκάλυψη τόσο οι συζυγικές σχέσεις όσο και οι σχέσεις του πατέρα με το δικό τους πατέρα.

Μελετώντας την συγκεκριμένη έρευνα από διαφορετικό πρίσμα, δηλαδή μετά την ολοκλήρωση της, διαπιστώνει κανείς ότι υπάρχουν σημεία σύγκλισης και απόκλισης με παλαιότερες έρευνες παρόμοιου περιεχομένου. Κάτι τέτοιο προκαλεί μεγαλύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον για νέες διαστάσεις του ρόλου του πατέρα στην κοινωνία. Όπως επίσης διακρίνει κανείς ότι η αρρενωπότητα σε σχέση με τον ρόλο του πατέρα έχει αλλάξει. Ένας άνδρας δηλαδή μπορεί να είναι και πατέρας, χωρίς ο ένας ρόλος να επισκιάζει τον άλλον, μιας και οι κοινωνικές αλλαγές το επιτρέπουν και το ενθαρρύνουν.

Βιβλιογραφία

- Bourdieu P., Passeron J-CL. , *Οι κληρονόμοι οι φοιτητές και η κουλτούρα*, Καρδαμίτσα, 1996, Αθήνα
- Bourdieu P., *Η ανδρική κυριαρχία*, Πατάκης, 2007, Αθήνα
- Bourdieu P., *Η Διάκριση*, Πατάκης, 2003, Αθήνα
- Cole M., Cole, Sh., *Η ανάπτυξη των παιδιών: γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και την μέση παιδική ηλικία*, Β' Τυπωθητώ, 2001, Αθήνα
- Craib I., *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, τόπος, 2011, Αθήνα
- Evens M., *Φύλο και κοινωνική θεωρία*, Μεταίχμιο, 2003, Αθήνα
- Giddens A., *Κοινωνιολογία*, Gutenberg, 2002, Αθήνα
- Hogg M.A., Vaughan G.M. , *Κοινωνική Ψυχολογία*, Gutenberg, 2010, Αθήνα
- Hughes M., Kroehler C.J., *Κοινωνιολογία οι βασικές έννοιες*, Κριτική, 2007, Αθήνα
- Julien Ph., *Για την πατρότητα*, 1993, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Mason J., *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Πεδίο, 2011, Αθήνα
- Parsons T., *Η σχολική τάξη ως κοινωνικό σύστημα, Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, (επιμ.) Α. Φραγκουδάκη, Παπαζήσης, 1985, Αθήνα
- Willis P., *Μαθαίνοντας να δουλεύεις, πώς τα παιδιά εργατικής προέλευσης επιλέγουν δουλειές της εργατικής τάξης*, Gutenberg, 2012, Αθήνα
- Βιτσιλάκη Χ., Γουβιάς Δ., *Ανιχνεύοντας την κρίση. επιλεγμένα κείμενα από τις εισηγήσεις του 2ου πανελληνίου συνεδρίου κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης*, Αθήνα, Gutenberg, 2018
- Γιωσαφάτ Μ.,(συλλογική συγγραφή), *Οικογένεια σε κρίση*, Ακρίτα, 2009,, Αθήνα
- Δαφέρμου Χ., Κουλούρη Π., Μπασαγιαννη Ε., *Οδηγός νηπιαγωγού εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης*, ΟΕΔΒ, 2009, Αθήνα
- Δραγώνα Θ.(επιμ) *Οικογένεια, Η μελέτη και κατανόηση της οικογενειακής ζωής*, 2009, Αθήνα, Μεταίχμιο
- Δραγώνα Θ., *Μια εναλλακτική μορφή της συνύπαρξης: τα κέντρα στήριξης του προγράμματος εκπαίδευσης μουσουλμανοπαίδων*, στο: Α.Ανδρούσου, Ν.Ασκούνη, Πολιτισμική ετερότητα και ανθρώπινα δικαιώματα προκλήσεις για την εκπαίδευση, Μεταίχμιο, 2009, Αθήνα
- Ιωσηφίδης Θ., *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογίας των κοινωνικών επιστημών*, Τζιόλα, 2017, Θεσσαλονίκη
- Καντζάρα Β., *Εκπαίδευση και κοινωνία κριτική διερεύνηση των κοινωνικών λειτουργιών της εκπαίδευσης*, Πολύτροπον, 2008, Αθήνα
- Καντζάρα Β., *Τα όρια της εκπαίδευσης*, Διάδραση, 2011, Αθήνα
- Κατάκη Χ., *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας*, Ελληνικά Γράμματα, 1998, Αθήνα
- Κοντογιάννη Δ., Οικονομίδης Β., *Η γονική εμπλοκή των αλλοδαπών υπό την οπτική των νηπιαγωγών*, έρευνα στην εκπαίδευση εργαστήριο παιδαγωγικής έρευνας και επαγγελματικών πρακτικών Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2020
- Κορωναίου Α., *Ο ρόλος του πατέρα στην ισορροπία της επαγγελματικής και οικογενειακής προσωπικής ζωής*, 2007, Αθήνα,Κ.Ε.Θ.Ι.

Κούτριας Α., *Σκιαγραφώντας Το πατρικό σημαίνον στην Ελληνική πραγματικότητα: εμπειρίες ανδρών που έγιναν πρώτη φορά πατέρες*, ΕΚΠΑ, 2019, Αθήνα

Λυδάκη Α., *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτη, 2012, Αθήνα

Μακρυγιάννη Δ., *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας*, νήσος, 2003, Αθήνα

Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, 2004, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας

Μπάουμα Ζ., *Ρευστή αγάπη*, 2006, Αθήνα, Εστία

Μπούνα Α., *Η διαμόρφωση των έμφυλων διακρίσεων κατά την παιδική ηλικία: ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*, Ιωάννινα, 2020

Παπαδοπούλου Μ., *Ο πατέρας στην σύγχρονη εποχή: η συμμετοχή στη φροντίδα, στην απασχόληση του παιδιού και στο νοικοκυριό*, ΕΚΠΑ, 2017, Αθήνα

Παπακωνσταντίνου Α., *Ιδιωτική εκπαίδευση: λύση ανάγκης ή συνειδητή γονική επιλογή;* 2^ο Συνέδριο Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης

Τσιαντής Γ., Δραγώνα Θ., *Μωρά και μητέρες: ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και υγεία στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής*, Αθήνα, 1999, Καστανιώτη

Φραγκουδάκη Α., *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Παπαζήσης, 1985, Αθήνα

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Blumer H., *Symbolic Interaction Perspective and Method*, University of California Press, 1986, California
- Bonney J.F., Kelley M.L., Levant R.F., *A model of father's behavioral involvement in child care in a dual-earner families*, Journal of family Psychology, 1999, vol.13, No.3
- Cabrera N.J., Tamis C.S. -LeMonda, R.H.Bradley, S.Hofferth,M.E.Lamb, *Fatherhood in 21st century*, child development, January/February 2000, vol. 71, num.1
CLC/publications.php?id=topic1#content1
- Hawkins A.J., Dollahite D.C., *Generative Fathering- Beyond Deficit Perspectives*, 1997, London, SAGE Publications
- Martinez K., Rider F., Cayce N., Forssell St., Poirier J., Hunt Sh., Crawford G., Sawyer J., *A guide for father involvement in systems of care*, Technical assistance partnership for child and family mental health, 2013, Washington, DC
- Martinez K., Rider F., Cayce N., Forssell St., Poirier J., Hunt Sh., Crawford G., Sawyer J., *A guide for father involvement in a systems of care, technical assistance partnership with child and family mental health*, Washington, DC: Technical Assistance
- Mchale J., Waller M.R, Pearson J., *Coparenting interventions for fragile families: What do we know and where do we need to go next?*, 2012, Family Process, vol.51, FPI
- Morison T., *"But what a story?" A Narrative-discursive analysis of "white" Afrikaners accounts of male involvement in parenthood decision-making*, 2011, Rhodes university
- Parsons T., *The American Family: its relations to personality and to the social structure*, T.Parsons, R.F.Bales, *Family: socialization and interaction process*, The Free Press, 1955, New York
- Partnership for Child and Family Mental Health. Available at: <http://www.tapartnership.org/COP/>
- Tekin A.K., *Father involvement in early childhood education*, ICER 2012: Challenging Education for Future Change, Sept. 8-9, 2012, KKU, Thailand
- Trahan M., Cheung M., *Fathering behavior within the context of roll expectations and marital satisfaction: framework for studying father behavior*, 2012, Journal of Family Strengths, vol. 12
- Yoo G., *The implications of parents' employment for their parenting and for their child's development- An introduction to research on work- family relationships: a collections of "top tens"*, S.M.MacDermid, 1991, NY. Garland Publishing, Inc.